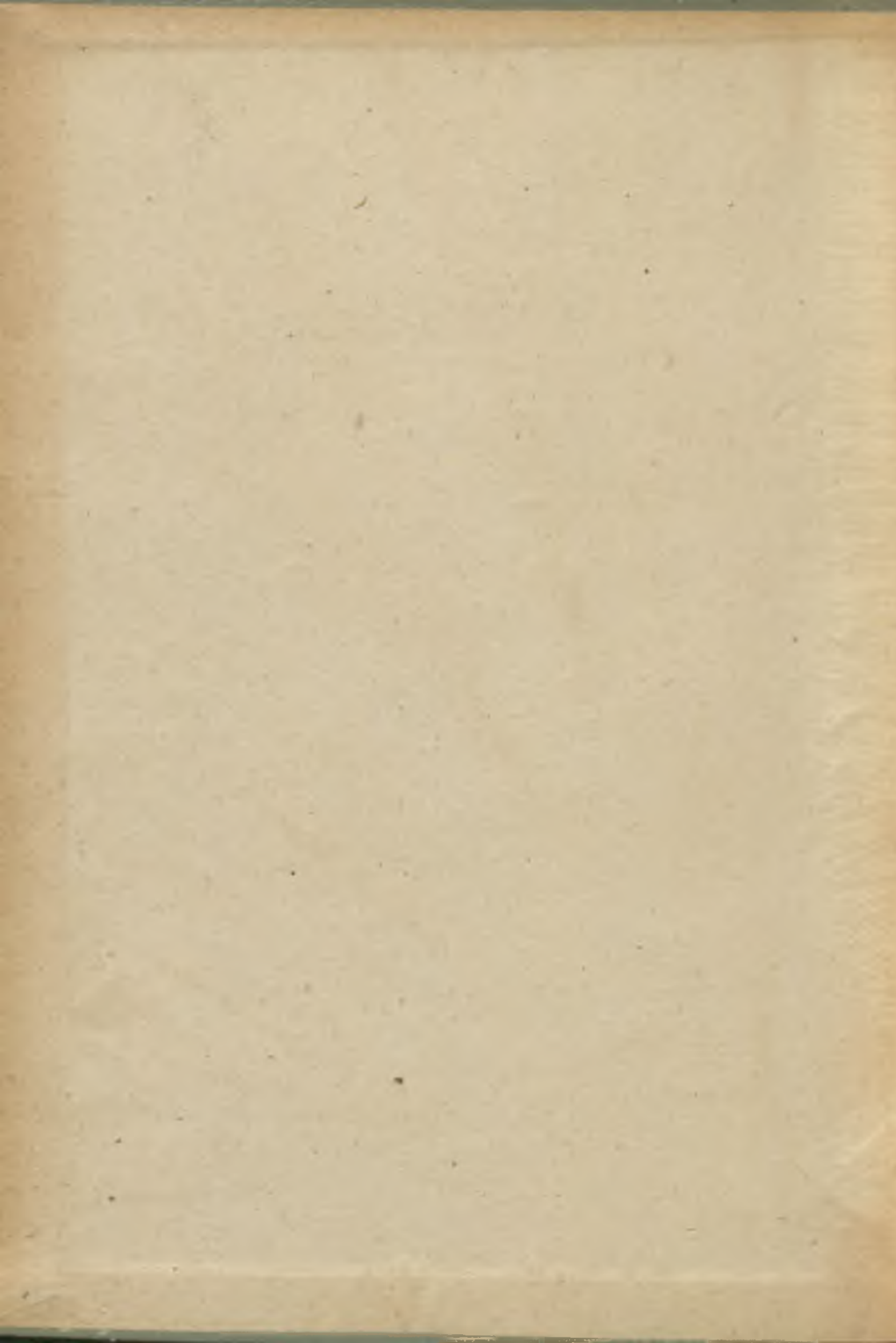

RADNÓTI ALADÁR
GERŐ LÁSZLÓ

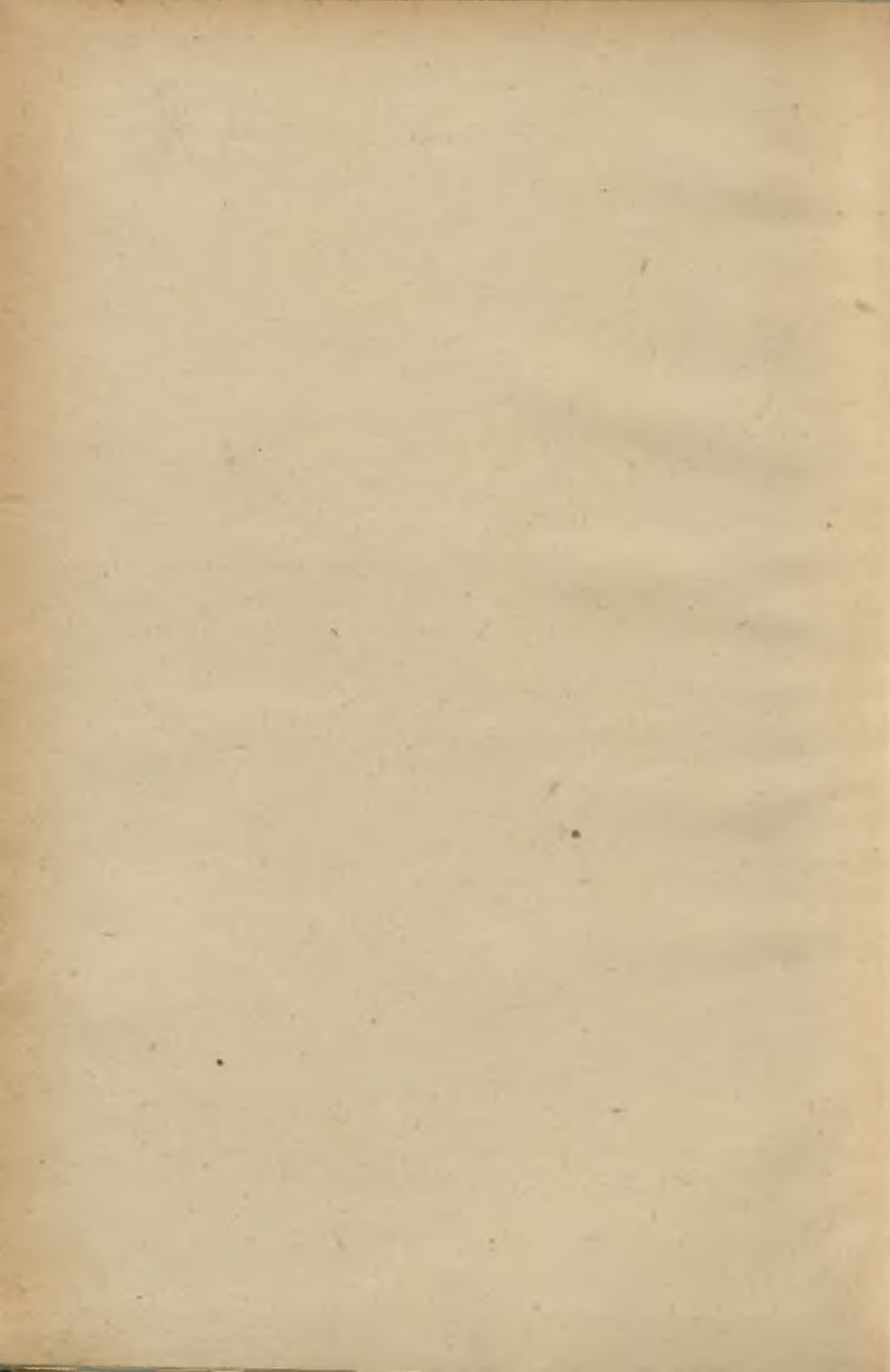
A
BALATON
RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI
EMLÉKEI

KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

Holl Imre és
H. Gyürky Katalin
könyvtárából

RADNÓTI ALADÁR
RÉGÉSZETI EMLÉKEK
A BALATON KÖRNYÉKÉN

*

GERŐ LÁSZLÓ
MŰEMLEKEK
A BALATON KÖRNYÉKÉN

Handwritten signature

RADNÓTI ALADÁR * GERŐ LÁSZLÓ

A BALATON
RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI
EMLÉKEI

BUDAPEST, 1952

KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

A címlapot tervezte
ILLÉS ÁRPÁD

Nyomott példányszám 2000

Felelős szerkesztő: László Gyula
Felelős kiadó: Róna Miklós

Igen sok emberi munka, tapasztalat, találékonyság, szépség és keserőség halmozódott fel azokban az erőkben, amelyek a társadalmat és a benne élő embert formálták. Hosszú idő telt el, amíg az ember urrá tudott lenni a természet elemi erői felett s azokat kiismerve és megzabolázva szolgálatába tudta — s egyre jobban tudja — állítani. A történelem tudománya, amikor tekintetét a múltra irányítja, éppen azokat az emlékeket keresi és vizsgálja, amelyek a föld mélyén vagy színén, ennek a hosszú útnak állomásait jelzik.

Ezek az emlékek nem mind szépek, a szó szokott értelmében. Vannak közöttük remek kőbalták, szépséges ékszerek, pompás paloták és művészi értékű templomok, de vannak durva cserépdarabok, rozsdás vaskengyelek, silány bronzpénzek és rombadőlt épületek is. Ám a multat figyelő szakember számára egyformán értékes az, ami a szemet gyönyörködteti s az, ami éppen csak hogy régi, anélkül, hogy szép lenne.

Nem tud-e azonban mélyebben gyönyörködni a remekművekben az, akinek hozzáértő ember még el is magyarázza, hogy milyen környezetben sarjadt a mű, mi is az, ami valójában alkotásra serkentette a művészt? Ilyenkor a „szem ünnepe” egyúttal az értelem öröme is lesz. Hát még milyen váratlan öröm az, ha olyan tárgyaknál kapjuk meg azt a nemes értelmi örömet és tudást, amelyeket nem sokra tartunk. Egy-egy kőbalta vagy cserépedény, törött bronzsarló, római téglá, amelyen olvasható még néhány betű vagy rozsdáette nyílhegy, rommá lett épület — valósággal élő történelemmé lesz számunkra, ha a szakember megfontolt szavai nyomán kirajzolódik értelmünk előtt az a kor, amelyben e dolgok készültek. Sok, sok apró lelet, véletlen vagy ásatás eredménye kellett ahhoz, hogy a tudomány számára elég anyagot adjon a vizsgálatra és a következtetésekre. Ezekből a látszólag jelentéktelen leletekből derül fény azokra a korokra is, amelyekből írott emlék nem maradt fenn, mert az embereknek akkor még nem volt szükségük az írásra. E töredékes leletek nyomán ma már majdnem olyan világosan tudunk olvasni a régmúltban, mint azok-

ban a korokban, amelyekből könyvek, naplók, oklevelek százai mondanak el minden tudnivalót.

Rengeteg aprólékos részletmunka kellett ahhoz, hogy végülis megszülethessék a marxizmus klasszikusainak világos és közérthető magyarázata a társadalom és a benne felnövő ember fejlődéséről. Az emberi szellem legjobbjainak erőfeszítése és eredményei nyomán ma mindenkinek lehetősége nyílt arra, hogy a múlt tudását és ezzel egyúttal a jelenben való biztonságot és a jövő felé való bizalmát megszerezhesse.

A múlt minden jelentéktelennek látszó emléke is értékke válik a hozzáértő kezében, de legszebb hagyatéka is elsikkad azokéban, akik tudásvágý nélkül közelednek hozzá.

Ez a könyv hazánk egyik legszebb tájának, a Balaton környékének múltját tárja fel, mai tudásunk szintjén. Két tudós szerzője őszinte örömmel szolgálta azt a célt, hogy e tájról könyvet adhassunk azok kezébe, akiket mindennapi munkájuk ideköt vagy akik testben, lélekben pihenni jönnek a Balaton partjára. Úgy igyekeztek megírni ezt a könyvet, mintha minden dolgozónk mellett egy-egy szakember állana, amikor sétáin vagy munkája közben a múlt valamelyik emlékére bukkan. A balatoni várak, falvak, dombok és partok mentén mindenki megismerheti belőle, hogy ott, ahol áll vagy amerre széttekint, miféle emberek éltek a múltban s mit alkottak. Éppen azért ez a könyv nem folyamatos olvasmánynak készült, hanem arra való, hogy helyenként olvassunk belőle; azonban olvasmánynak is élvezetes. Megtudjuk belőle, hogy egy-egy területen milyen műemlékeink vannak, mikor épültek, mi a nevezetességük. Vagy pedig arra kapunk feleletet, hogy a régészek ásója vagy a véletlen nyomán milyen régészeti emlékek kerültek elő a föld mélyéből s milyen korokról vallanak. Aki figyelmesen tanulmányozza a szöveget és a képeket, az maga is képes lesz arra, hogy lassan már vezető nélkül tájékozódjék a múltban. Ráismer a cserepek, bronzok, vasak korára és e korok társadalmára, felismeri a várak, templomok, paloták és kúriák szépségeit. Vajjon akik építették, faragták, díszítették és festették a múlt e becses emlékeit, nem éppen olyan munkáséletű dolgozók voltak-e mint magunk? Vajjon az a sok tapasztalat, ízlés és művészet, amivel a középkor vagy a későbbi idők mesterei megmunkálták, nem rokon-e azzal az alkotásvággyal és akarattal, ami bennünk is dolgozik? Igaz, ők nem maguknak építettek és nem tudhatták, hogy munkájuk gyümölcse végül is a dolgozó népé lesz. Ám azért kevésbbé volna értékes számunkra tudásuk és művészetük? A távolmúltban éppen ezek

az emberek voltak a nagyobb igény és a műveltség hordozói. A bennünk kelt igények nőttek a megfelelő történelmi körülmények között olyan hatalmasra, hogy szétrobbantották a régi társadalmat és megteremtették a szocialista világ építésének szellemi előfeltételeit.

A felszabadult nép számára a múlt minden emléke becses kell legyen, még akkor is, ha szolgasága keserű emlékei fűződnek hozzá. Ami a múltban csak keveseké volt és a robot meg dézsma izzadátságából épült, az ma az egész dolgozó népé.

Természetes, hogy a múlt időkből azok az épületek maradtak meg, amelyek kemény köve állotta az időt. Természetes, hogy az olvasó várak, kastélyok és templomok művészeti emlékeit ismeri meg műemlékeink közül. A falusi szegény nép, a jobbágyok és zsellérek nyomorú viskóit elmosta az idő. A kutatás számára éppenolyan értékek lennének, mint a dús díszű főrangú paloták, sőt még nagyobb szeretettel közelednénk feléjük, hiszen elődeink kezemunkája és keserve építette őket. Népköztársaságunk törvénnyel gondoskodik arról, hogy ami még e nehéz múltból megmaradt, azt megóvja a jövő emlékezeté számára. Törvény védi már népi műemlékeinket is.

Hazánk egy-egy tájának olyanfajta megismerése, amelyent ez a könyv a Balaton környékére lehetővé tesz, egyúttal elmélyíti bennünk a magyar tájak szeretetét, dolgozó népünk becsülését. A szocialista hazafiasság legjobb nevelője az értelem, amely vizsgálódó figyelemmel tekint a múltra és tekintete a messze múltból megbecsüléssel és szeretettel tér meg azoktól, akiket elődeinek vall. A múlt kevesek számára gyümölcsöző erőfeszítései láttán még magabízóbb erő nő bennünk most, amikor páratlan arányokban épül a dolgozó magyar nép hazája.

Ez a könyv komoly segítséget jelent azok számára, akik értelemmel akarják szemlélni azt a tájat, amelyben dolgoznak, vagy ahová pihenni térnek. Aprólékos gondosságából láthatják, hogy mennyi részletmunka kell ahhoz, hogy beelássunk a múlt történetébe.

Ez a könyv komoly kárt is tehet, ha nem öntudatos ember kezébe kerül. A múlt földben rejlő emlékeit csak szakember tárhatja fel s erre törvény is van. Mérhetetlen károkat okozna az, hogy a könyvvel kezünkben az üdülők vagy kirándulók vagy éppenséggel botor kincskeresők azért keresnék fel a múlt idők telepeit, hogy onnan „emlékkel” térjenek haza; ha a telephelyeken turkálni kezdenének, hogy egy-egy kőeszközzel, őskori vagy római tárgyval vagy éppenséggel falfestmény töredékkel „büszkélkedhessenek” hazatértükkor. A szerzők és a kiadó meg van győződve arról, hogy dolgozó népünk öntudata olyan fokon áll már, hogy nyugodtan kezébe adhatja ezt a könyvet.

Bizonyára megesik majd, hogy e könyv olvasói kirándulásaikkor vagy munkájuk közben a föld felszínén a múltidők leleteit találják, esetleg olyan helyeken is, amelyeket eddig még nem jegyzett fel a kutatás. Az öntudatos, hazáját és a tudományt szerető ember ilyenkor felszedi a leleteket, anélkül, hogy tovább túrná a földet, feljegyzi hogy hol találta és beküldi a közeli keszthelyi, kaposvári vagy veszprémi múzeumnak vagy pedig éppenséggel a Nemzeti Múzeumnak. (Országos Történeti Múzeum.) A szakemberek megítélik majd, hogy szükséges-e az ásatás.

A tudományszerető ember kezében ez a könyv nemcsak saját tudását szolgálhatja, hanem egyúttal lehetőséget ad arra, hogy ő is munkatársa legyen azoknak, akiknek hivatása hazánk múltjának kutatása.

RÉGÉSZETI EMLÉKEK

Rudnóti Aladár

Hatvan esztendővel ezelőtt a Magyar Földrajzi Társaságban vetődött fel először az a gondolat, hogy hazánk nagy tájegységeiről, így elsősorban a Balatonról számottevő földrajzi vizsgálat hiányzik. Mivel a megfelelő szakemberek rendelkezésre állanak, erre „nemzeti áldozatkészséggel” megfelelő összeget kell teremteni. Az 1892-iki budapesti földrajzi kongresszus adta meg a lökést a Balaton tudományos kutatásának és ezen célkitűzés támogatása elől most már a kormánykörök sem zárkózhattak el. Megalakult a Balatoni Bizottság, amely összesen 35 kötetet adott ki a tó földrajzi viszonyairól és életéről. A kötetek bevezetéseként idézhetjük Sziklay János egyik tanulmányának néhány sorát: „A Balaton tudományos szempontból csakúgy el van hanyagolva, mint társadalmilag. A bűnös közöny, mely nem engedi észrevenni sem a balatonmellékiek, sem a távolabb lakók nagy tömegével azt, hogy a Balatonban és vidékében minő jövedelmes kincset bírnak, ha kitudnók és kiakarnók használni. Hogy ily nevezetes objektum jelentőségét ismerjük, mindenekelőtt annak teljes és beható ismeretére volna szükség. Fájdalom, a kuta-tónak minduntalan terra incognitán kell járnia!” Ez a panasz 1890-ben hangzott el és jellemző a kapitalista gondolkodásra. Egy alapigazság azonban mégis van benne; ha a Balaton jövőjét nézzük, nem hanyagolhatjuk el a múltját sem.

A következő rövid összefoglalás a Balaton környékének régészeti emlékeiről nem nevezhető teljesnek. Látni fogjuk, hogy az emberi fejlődés sok részletkérdésére még feleletet várunk, mert hiányoznak sok helyen a társadalmi fejlődés menetét bizonyító leletek. A fennálló hiányok azonban nemcsak a megújhodott magyar régészet művelőit serkentik, akik új módszerekkel láttak hozzá tennivalóikhoz, de ugyanakkor serkentik a Balaton környékének lakóit és a tópart-jait felkereső üdülő dolgozókat, akik kikapcsolódva napi munkájukból, a Balaton körül található leletek megmentésével egy-egy mozaikszemet tehetnek az itt vázolt képhez. Felfigyelnek a véletlen által napfényre jött régi falakra, edényekre, csontokra, értesítik a múzeumot és így részesei lesznek a tudományos kutatásnak: jobban, szeresebben ismerik meg a Balatont.

*Lőszfal bontás közben
S á g v á r*

Ő s k ő k o r

Az ősember legelső lakóhelyét, mint Magyarország más vidékein is, a Balaton környékén is a barlangokban várják. Az északi parton több barlangot találunk, ezek közül azonban még eddig egyik sem bizonyult az ősember lakóhelyének. A legtöbb barlangban még nem volt ásatás, így például a Balatonfüred mellett nyíló Lóczy-barlang még tartogathat számunkra meglepetéseket. Viszont más barlangok geológiai alakulása, így a gyenesdiási Vadlánlik-barlang, már eleve kizárja azt, hogy az ősember tanyahelyét itt megtalálhassuk. Mindezideig tehát az őskor régebbi szakaszában élő ember eszközeit még nem találtuk meg a Balaton mellett.

A Balaton déli partján azonban már az ősközösségben élő ember leletekben gazdag tanyája került elő. A lelőhely a Balatontól délre, a Siófoktól 10 km-re lévő *Ságvár* község területén fekszik. A község környékén 30–40 m vastag lösztakaró képezi a talajt, amely európai viszonylatban egyike a legnagyobb ilyenfajta lerakódásoknak. Népünk a lelőhelyet most Lyukas-dombnak nevezi, a magas löszfalak között a dombtetőre vezető utakat pedig Horhosoknak.

Az ásatások a nagykiterjedésű telepnek csak kis részét tárták fel. A felszín alatt kb. 2 méterre a világhosszra löszben több tűzhelyet

*Őskori tűzkő-eszközök
S á g v á r*

találtak. A tűzhelyek mellett feltört állatsontokat, megszenesedett fadarabokat és kő-, valamint csonteszközöket találtak. Az ősember ezeket a tanyahelyeket csak átmenetileg használta, érdekes azonban, hogy vissza-visszatért erre a helyre. Egymás alatt két rétegben találtak tűzhelyeket, közben azonban hosszú időnek kellett eltelnie, mert vastag réteg rakódott le a két tűzhely szintje közé s ebből teljesen hiányoznak az emberi nyomok. Ez a hosszú idő ~~semmit~~ sem változtatott az ősember életmódján, mert a két tűzhely mellett egyforma eszközök voltak. Beszédes bizonyíték ez számunkra: az emberiség gyermekkorában a fejlődés lassan haladt előre.

A ságvári tűzhelyeken előkerült csontokból, a faszenek vizsgálatából jöttek rá, hogy a Balaton déli partján annak idején egészen más növényzet és állatvilág élt, mint ma. Az általánosan elterjedt fafajta a havasi fenyő, a leggyakoribb állat pedig a rénszarvas és a vadló volt. Mindez azt mutatja, hogy ebben a korban, mintegy 15 000 évvel ezelőtt, jóval hidegebb volt az éghajlat Magyarországon földjén.

A ságvári pattintgatott kőeszközök tűzkőből készültek, nevezetesen állatok megnyúzásához, bőrfejtéshez alkalmas pengék, vakarók, árák és vésőhöz hasonló eszközök. Általában kicsinyek, fa vagy csont-

nyélbe erősítve kell ezeket elképzelnünk. A csonteszközök közül a legérdekesebb egy, a végein gondosan lecsiszolt, beerősítésre alkalmas rénszarvas-agancs. Az eszköz használatát egy délfranciaországi barlangi rajz tette világossá: ez a Trois Frères-i barlangban talált rajz egy rénszarvasbőrbe bújt ember táncát mutatja be. A táncoson a bőr koponyarészén ött vannak a nagy szarvak, amelyeket visszaerősítettek a hőrré. Ilyen megmunkált felerősíthető szarv töredéke a ságvári példány is. Az említett barlangi rajzot általában totem-táncosnak nevezik; szerepe kétféle lehetett: az ember vagy állatnak öltözve igyekezett megközelíteni a rénszarvas-csordát és a csordából egy-egy állatot kiszakítani, hogy társaival együtt könnyebben ejthesse el, vagy pedig valami kezdetleges varázslás áll az alakoskodás mögött, amellyel az ősember az állathoz hasonlva, az állat mozgását utánozva bő zsákmányt ígérő varázslását végezte el. Ez utóbbi lehetőség nem a képzelet szüleménye, hiszen az utazók szerint az afrikai elmaradt népek vadászatainak egyik bevezetője a varázslás, amikor állatbőrökbe bújva, az állat mozdulatait utánozva igyekeznek bő zsákmányt biztosítani maguknak.

A ságvári ősember ruházataról nem sokat tudunk meg a leletekből. Valószínűleg állati bőrből készült, s ékszerrel is díszítette. Egy átfűrt kis kagyló a tűzhely leletei között arra mutat, hogy az egyszerű ékszer vagy amulett már ebben a korban is megvolt.

A ságvári lösztelep leletei a társadalmi fejlődés kezdeteihez visznek vissza bennünket: ezt ősközösségnek nevezzük. Az ember tökéletlen eszközeivel egyenlőtlen harcban állott a természettel elemi szükségleteinek (táplálék, ruházat) megszerzéséért. Az állatcsordák után vándorol, csak jó búvóhelyeken telepszik meg hosszabb időre. Ahol az állatokat könnyebben elejthette — ilyen hely lehetett Ságvár környéke is — azokat a helyeket hosszabb-rövidebb ideig újra meg újra felkeresi. A közösségben élő embercsoport a ságvárihoz hasonló tűzhelyek mellett osztotta el a zsákmányt, darabolta fel az elejtett állatokat.

Az ősközösség fokozatán belül — a termelőerők fejlődésével — két nagyobb fokozatot különböztethetünk meg, amelyet az íj és nyíl használata választ el egymástól, az íj nélküli és íjas vadászgazdálkodás korszakát. Ha magán a ságvári lösztelepen nem találtak is nyílhegyet, az őskőkor ezen időszakából való más magyarországi leletekből már ismerünk ilyen, kőből vagy csontból. A régészeti korbeosztás szerint a ságvári telepet egy franciaországi lelőhely nyomán magdaléni-korúnak mondjuk (La Madeleine). Ezt az időszakot, amelyet a mainál sokkal hidegebb éghajlat, kisméretű kőeszközök és sok és változatos csonteszközök jellemeznek, az őskőkor utolsó szakaszának tekinthetjük, hozzávetőleg 15 000 évvel a mai időszámítás előtt. Ez a kor több ezer évig tartott, s az ember találékonysága, eszköz-

készítő ügyessége csak apró léptekkel vitte előre a fejlődést. Az ember élettani fejlődése azonban már ebben az időben nagyjából befejeződött, csontalkatában, koponyaformáját tekintve, már a mai ember őse lakta a Balaton környékét.

Újabbán a Balaton-Felvidéken, távolabb a tótól, *Nagyvázsony környékén* több helyen találtak pattintgatott kőeszközöket. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy itt is őskori tanyahelyek voltak. Ebben az évben (1951) vöröshomok bányászása közben *Lovas* és *Felsőirs* község határán ismét pattintgatott kőeszközök kerültek elő; ezeknek korát azonban határozott biztonsággal megállapítani nem lehetett.

Átmeneti kőkor

A régebbi kőkorszak után egy hosszabb átmeneti korszak kezdődik, amely a társadalmi fejlődést tekintve még mindig az ősközöség korába tartozik. A kő- és csonteszközök, főleg a csontszigonyok széleskörű használata az egyik jellemzője ennek az időszaknak (mezolithikum). E kor emlékeit Magyarországon eddig csak szórványosan találták meg, a Dunántúlon tőzeges területeken. Mivel a Balatonhoz mai állapotában kiterjedt tőzegtelepek tartoznak (Nagyberek, Kisbalaton), feltehetjük, hogy ebben a korszakban is volt élet a Balaton partján. A legutolsó évek kutatása ugyan ezirányban még nem hozott eredményt, de a reményünk megvan rá, hogy ennek a kornak emlékeit is megtaláljuk annál is inkább, mert a következő újabb kőkorszak lakótelepei éppen a tőzeg-területek szélén vannak meg nagy számmal (pl. Vörs, Esztergály a Kisbalaton mellett).

Újabb kőkor

Az újabb kőkorszak hajnalát a csiszolt kőeszközök általános használata jelzi (neolithikum). A csont csiszolása ugyan már a régibb kőkorszakban is szokásos, a követ azonban csak hosszú idő múltán kezdik csiszolni. Ugyancsak jelentős lépés az eszközfejlődés útján az, hogy az eddig fanyélbe erősített kőbaltafejeket most átfúrják és a nyelet erősítik a kőbaltába. Ezzel lényegesen szilárdabb, használhatóbb eszközt nyertek. Igen nagyjelentőségű emellett az agyagedénykészítés megindulása. Az első ételtárolásra alkalmas edényt a tökhéjak szolgáltatták. A tökhéj kerek formáját igyekeznek utánózni az első agyagból gyúrt edény is. A legkorábbi edényformák a Dunántúlon szintén megőrzik a tökhéj-edények formáját, s a könnyen megdolgozható agyagfelületet görbe, tova futó vonaldíszítéssel borítják. Az ilyen edényeket készítő népcsoportot az edények mintája után

a vonaldíszes kerámia csoportjának nevezik a régészek és ezzel a névvel illetik telepeiket, eszközeik együttesét, vagyis mindazt, ami régészeti anyag-képen a vonaldíszes kerámiával együtt kerül napvilágra.

A Balaton mellékén több ilyen telepet ismerünk: vonaldíszes kerámiát találtak *Kéthely-Baglyason*, *Sármellék* mellett, *Vörsön* és *Keszthely* területén a Nagy Lajos-utcában. Ezeket a telepeket még nem tárták fel. Lakóházaikról, eszközeikről keveset tudunk. *Balatonendréd*en viszont volt már ásatás, s itt kerek lakóödröket figyelt meg az ásató régész. Ezek a lakótelepek általában hosszú életűek lehetnek, mert többen megállapítható, hogy a jellegzetes vonaldíszes edények idegen formákkal is keverednek, így *Kéthely-Baglyason*, *Keszthely-Csórégödörben* és *Balatonendréd*en is.

A Balaton környékén talált csiszolt kőbaltáknak csak egy része kőkori, mert későbbi korok is használtak ilyen kőeszközöket. A kőkori lelőhelyek közül megemlíthetünk néhányat: *Ságvár*, *Balatonhídvég*, *Keszthely*, *Vonyarcvashegy*, *Hévíz*, *Szentgyörgyhegy*, *Felsőörs* stb.

Az újabb kőkor derekán a Dunántúl legrégebbi vonaldíszes emlékanyagát leváltja egy nyugatról beszivárgó népcsoport, amelyet egyik fontos lelőhelyéről badeni csoportnak nevezünk. Ez a népcsoport északnyugatról, a Duna folyását követve vándorol le Morvaország, Ausztria területe felől a Dunántúlra, erősen elterjed és éppen itt jelentős önálló telepeket alkot. Ne gondoljunk azonban valami erőszakos hódításra. Inkább az történik, hogy a kapás földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó nép lassan megszállja a neki megfelelő, könnyen művelhető laza talajú lankákat, füves térségeket. Hogy tényleg ez vezette ezt a csoportot, azt az mutatja leginkább, hogy vándorlásában eljut egészen az erdélyi hegyekig, de be a hegyek közé már nem megy. A korábbi lakosság nem pusztul ki. Éppen a Balaton mellett nem egy lelőhelyen együtt találjuk a korábbi és és későbbi emlékanyagot, így *Vörsön*, vagy a *Balatonendréd*en feltárt kőkori lakótelepen. Gyűjtésből származnak a *kéthely-baglyasi* östelepről ismert kőkorszakbali cserepek is, de itt az edények több más, ú. n. „kulturából” valók, jeléül annak, hogy az egymást váltó népcsoportok ugyanazonokon a telepeken éltek. A badeni művesség annyira elterjedt Magyarország területén, s oly erősen keveredett az itt talált helyi lakossággal, hogy helyi, magyarországi változatát a magyar régészek önálló névvel, egyik fontos lelőhelyéről péceli „kulturának” nevezik.

Felvetődik a kérdés, hogy ez az idegenből jött csoport miért választható el olyan biztosan a Dunántúl többi újabb kőkori lakosságától. Az elválasztás nemcsak edényformák, díszítések és eszközök alapján történik. A hádeniek hozzák magukkal a halotthamvasztás szokását. A kezdeti társadalmak embereinek életében a temetési

Badeni urna
Fonyód

szokások igen nagyjelentőségűek és azok csak hosszú idő alatt, más néppel való keveredés folyamán változnak meg. A Fonyód melletti *Bézsénypusztán* 1934-ben ástak ki több hamvasztásos sírt. A halottak hamvait vagy egy nagyobb edénybe gyűjtötték össze, vagy a földre helyezték és körülrakták edényekkel. Az edénymellékletek jellegzetesen badeniek voltak. Ez a temetkezési szokás eddig idegen volt a Dunántúlon, de később elterjed; viszont a csontvázas temetkezést a badeniek is átveszik. Mindez jelzi, hogy a jövevények összekeveredtek a helyi lakossággal.

A fonyód-bézsénypusztai sírok legszebb edényei formájukban, díszítésükben a hevederekkel hordozható edényeket őrizték meg számunkra. Az elmaradott népek sárból gyúrt edényeit ma is növényi rostokkal, vagy kötéllel kötik fejre, vagy hátra és így hordozzák. Az agyagedényen a bütykök biztosítják azt, hogy a hevederek ne csúszanak el és jó súlyelosztással, könnyűvé teszik a hordozást. Az egyik badeni urnán a nyakat és vállat összekötő domború lécek

négy oldalon a zsinogeket vagy köteleket biztosítják. Egyik kisebb edény két-két hütyke között a zsinoghaló mintáját látjuk.

Az edények felületét éles fával még puha állapotban bekarcolják, díszítik, azután szárítják ki és égetik. Ferde vonalkázás, fenyőtűminta és keretező bemélyített pontsor a kedvelt díszítés. Egyik ilyen igen változatosan díszített edény Zalaszántó mellett a *Tátika* hegyen került elő. Az edény két függőlegesen átfúrt ferde füle ismét függeszthető edényre utal.

Jellegetes edényformája a badenieknak az ú. n. kétosztatú tál. Egy nagyobb behúzottszélű edény kétharmad-egyharmad osztásban egy belső fallal van elválasztva. Ahol a belső fal a külsővel érintkezik, a tál peremén két gombaalakú fogantyú van. A tál rendeltetése még vitatott, de a badeni telepek edényanyagában mindig megtalálható, így a Balaton mellett két nagyobb kiterjedésű telepen, a *Balatonakarattya* melletti *Csitényi szőlőhegyen* és a *Keszthely* melletti *Apátdombon*.

A keszthelyi *Apátdombon* nagy kiterjedésű őskori telep feküdt. A kilencszázas évek elején a domb nagyobb részét sikerült rendszeresen átkutatni s bár a megfigyelések nem voltak mindig a legpontosabbak, a leletanyag biztosan megmutatta, hogy a dombon hosszú időn keresztül laktak. Az ásató, gömbölyű méhkasalakú gödörökről beszél, amelyek közül a nagyobbak (némelyik 18 m átmérőt is elér) őskori lakóházak maradványai. Több ilyen nagy gödörben a tűzhely maradványai is előkerültek, emellett fonott vesszőnyomokat tartalmazó kiégett agyagtapasztást (paticsot) is találtak. A telepen a cseréptöredékek nagy része badeni jellegű, azonban sok későbbi időből eredő töredék is keveredett a badeniek közé. A házakból nem hiányoztak a szövés-fonáshoz szükséges orsógombok, a szövőszéknehezékek sem, amelyeket a kőkori házak romjai között mindig megtalálunk.

A badeniek többi lelőhelyei közt a Balaton partjáról jó néhányat sorolhatunk fel. Megemlítjük *Ságvárt*, *Fonyódot*, *Balatonendrédet*, *Szóládot*, *Balatonboglárt*, emellett Keszthely mellett *Balatonhídvégről*, *Fenekpusztáról*, *Vörsről* stb. került be ilyen anyag múzeumainkba. Az északi parton ilyen lelőhely *Ábrahámhegy*, *Köveskál*, *Szentkirályszabadja*.

Az újabb kőkor derekán — mint a lelőhelyek nagy száma mutatja — a Balaton környékének lakossága megszorodott. Telepeik persze kevésszámú házból állottak, amelyek gyakran leégtek vagy más módon elpusztultak, de amelyeket többnyire régi helyük közelében újra meg újra felépítenek. A telepek számára kisebb dombokat választanak ki, jól figyelembe veszik a védekezés lehetőségeit, s azt, hogy jó ivóvíz forrás vagy patak formájában lehetőleg a közelben legyen. Ezek a lakóházak földbe voltak mélyítve, szerkezetük

fa, fedésük nád vagy szalma. Egy-egy ilyen házban már csak egy-egy kisebb közösség lakott; a közös leszármazáson alapuló csoportok bomlása éppen a fejlődő földművelés és főleg az állattenyésztés nyomán fejlődik ki. A termelésben felesleg mutatkozik s a szomszédos telepek között megindul a csere. Az ősközösség bomlásának előestéjén vagyunk.

K ö r é z k o r

Az új fejlődés fontos nyersanyaga a réz, nem fordul elő természetben formájában a Balaton környékén. Úgy látszik tehát, hogy az itteni lakosság az ú. n. kőrézkorban (aeneolithikum) csere formájában kapta a rezet, amelyet értékes volta miatt eleinte leginkább ékszerként használt. A természetfém megmunkálásának ismeretét — kezdetben kalapálással, majd fejlettebb fokon öntés útján — újabb vándorló csoportok hozzák magukkal. Feltűnő, hogy az aeneolithikumban a Dunántúlon jól ismert, már rezet is használó csoportok emlékényaga a Balaton mellett mennyire szórványos, pedig a Dunántúl északnyugati és délkeleti vidékein sok lelőhelyen előfordul.

Az egyik ilyen csoportot lelőhelye nyomán lengyeli csoportnak nevezzük. Emlékei főleg a Mecsek vidékén kerülnek elő nagy tömegben. Jellegzetes virágcserep-alakú, bütykös díszű tálkái a Balaton mellett csak *Szóládon* kerültek elő, állítólag telepről. Ez a csoport inkább átveszi a rezet, de széles körben még nem használja. Az Országos Történelmi Múzeumba került nagyobb, csigából készült gyöngylelet nyomán talán még *Felsőörsöt* is ilyen jellegű balatoni lelőhelyek közé sorolhatjuk.

A másik kőréz kori csoport, amely később a bronzkor edényművességére nagy hatással van, szintén jól ismert a Dunántúl két átlósan ellentétes vidékén, viszont a Balaton mellett nem gyakori. Ez különösen azért feltűnő, mert például az Alpok vidékén ennél a kultúránál találkozunk a tavi cölöpépítményekkel. Ezeket a sekélyvizű Balatonban éppen olyan jól elképzelhetnénk. Ezt a kultúrát egy baranyai lelőhelyről zóki kultúrának nevezzük. Az Alpok vidékéről származik, s már eszközöket készít természetből, edényeit pedig éles mély bevágott díszel látja el, s ezeket a rovátkákat fehér mészzanyaggal tölti ki. Ez az ú. n. mészbetétes díszítés az, amely későbbben a Dunántúl bronzkorára is jellemző. Tudósaink tehát joggal tekintik ezt a népcsoportot a dunántúli bronzkori lakosság egy része őseinek. Feltűnő az is, hogy ezek az edények vagy önálló telepeken találhatók, vagy késő újabb kőkori lakóhelyeken, mint a beolvadó népesség hagyatéka. Az utóbbi eset áll az egyetlen balatonmelléki lelőhelyre is: *Szentkirályszabadján*, ahonnan újabb kőkori telepet

ismerünk, került elő egy belül berakott sakktábla-mintával diszitett tál is. Rézből készült termelőeszköz kevés van a Balaton környékén ; a Magyarországon jól ismert nagy rézcsákányt eddig csak *Balatongyörökön* találtak.

Bronzkor

A következő, mintegy ezerévnnyi fejlődést, az ú. n. bronzkort, a Balatonon csak szegényes, keveset mondó emlékekben követhetjük nyomon. Nehezen tudjuk a ránk maradt balatonmelléki emlékekből e kor társadalmi fejlődését megeleveníteni, mert a kutatás ezen a vidéken még adós a bronzkor anyagi emlékeivel. Nem mondhatjuk, hogy tudatosan mulasztották volna el a bronzkori kutatást. A hiány oka inkább évtizedek sajtósági gyűjtőgető szenvedélye volt, amelynek kárát csak évek szívós munkájával számolhatjuk fel.

A dunántúli bronzkor egyik legjellegzetesebb emléke az a változatos formájú, érdekes díszítésű ú. n. mészbetétes kerámia. A bronzkor folyamán határozottan kettéválik az egyszerűbb házi kerámia és a sírokba helyezett díszes edény. A ház körül, a tűzhelyen a cserépedény a gyakorlati célokat szolgálta. Főzésre csak bizonyos jól bevált egyszerű formákat használhattak, amelyeket keményre kiszáritottak és jól kiégettek. Ezzel szemben az aprólékosságig kialakult temetkezési szokások következtében az elköltözött mellé számtalan díszes, a mindennapi életben egyébként hasznavehetetlen edénykében helyeztek ételeket. Ezek a kis edények kizárólag a temetkezés céljaira készültek ; a legnagyobb közöttük a halott hamvait tartalmazó díszes urna s a kisebbek e mellé vagy belé kerültek. A régebbi kutatás sokáig nem az emberi élet sokféleségét kereste, nem a társadalom változásának rugóit igyekezett megismerni, hanem inkább a külsőleg tetszetős tárgyakat gyűjtötte össze és megfedkezett a mögöttük meghúzódó történelemlről. Így történhetett az meg, hogy a Balaton környékén számtalan bronzkori temetőt tártak fel, de egyetlen telephelyet sem ástak ki. Ez az oka annak, hogy a Balaton környékének társadalmi fejlődéséről az i. e. II. évezredben nagyon keveset tudunk.

Az a csoport, amely jól ismerte az eszközkészítéshez annyira alkalmas rézet, illetve később a keményebb, ónnal vagy antimónnal ötvözött bronzot, hamarosan nagy előnyökhöz jut más csoportokkal szemben. Helytelen azt képzelni, hogy a fémek, nevezetesen a réz használata egy helyről indult volna el. Európában keleten és nyugaton egyaránt előfordul a termésvéz, keleten a Kaukázusban, Kis-ázsiaiában, Cyprus szigetén, nyugaton pedig Spanyolország, Francia-

ország, Anglia, Ausztria területén. A termésvázis ötvözése viszont a rendelkezésre álló nyersanyag alapján már nem mindenütt lehetséges, mert az ón és az antimón jóval ritkább, mint a réz. A réz ötvözéséhez szükséges antimón a Kárpátokban a Felvidék és Erdély érclelőhelyein megvan, azonkívül előfordul az Alpokban is. Ez az antimonos bronz terjed el a Dunántúlon, így a Balaton mellékén is.

Ez az ötvösséghez értő csoport belevegyül a későbbi kőkor és a rézkor népességébe, így a Dunántúlon a bronzkor kezdetén erősen keverék lakosságot találunk. Bár meglehetősen ismerjük e nép összetevőit, eszközeiből, szokásaiból vissza tudunk következtetni az eredeti alkotó elemekre, telepek ismerete hiányában még nem tudjuk nyomon követni azt, hogy miként vált el a kialakuló kézműipar nyomán az ipar a földművességtől és az állattenyésztéstől. Ez a folyamat a még kisebb közösségekben élő embercsoportokat is felbomlasztja. Az iparral foglalkozó mester már nehezebben köthető egy-egy faluhoz, vándorol a nyersanyaga után, felkeresi azokat a helyeket, ahol öntőmintáihoz alkalmas alapanyagot kaphat. Számtalan olyan indítékot találunk most már, amely a magántulajdon kialakulását elősegítette. Emellett a földműves és állattenyésztő lakosság lassan kezd felesleget is termelni s kialakul, egyelőre inkább csak a közelfekvő telepek között, a rendszeresebb csereforgalom. Ennek a cserének természetesen egyik célja az iparos termékeinek megszerzése. A javában szélesedő munkamegosztás révén lassan megindul a közösségi társadalom bomlása.

Mint már említettük, a Dunántúl lakossága a bronzkor elején erősen keverék-jellegű. Kialakulásában a korábbi kultúrák közül a badeni és a zóki a legjelentősebb. Ehhez járul még egy, a Duna vonala mentén vándorló csoport, amely hazánk területére már a bronzkor kezdetén ér el s amelynek általában éppen a Duna vidékén, a bronz ötvözésének feltalálását tulajdonítják. Jellegetes harangalakú, zónásan díszített edényeinek nyomán jól láthatjuk ennek a csoportnak a vándorlását Spanyolországból, Franciaországon és az Alpések északi vidékén át Magyarországra, egészen a Duna középső szakaszáig. Ezek erősen átalakítják a Dunántúl addigi képét. E keverék-kultúra jellemzői a gömbölyded, mészbetéttel finoman díszített edények s a gazdag bronzleletek. Ez a csoport az egész Dunántúlon megvan és egyik lelőhelyéről kisapostagi csoportnak nevezzük.

A Balaton környékén eddig három helyen ástak ki ilyen sírokat, illetve került elő a véletlen folytán ilyen korú lelet. Feltűnő, hogy a természetből jól védett *tihanyi félszigeten* ebből az időkből valók az első leletek. Korabronzkori sírokból kerültek elő itt edények. A *Fonyód* melletti *Bézsénypusztán* is találtak korabronzkori urnasírokat, ami annál is érdekesebb, mert ezen a vidéken a badeniek éltek korábban. Az egyik legszebb ilyen edényke pedig *Siófokról*

való. Általánossá válik a halottégetés, a hamvak urnában kerülnek a földre úgy, hogy kivételnek tekinthetjük azt a csontvázas és bronzkorinak (?) mondott sirt, amely a *kisőrsi szőlőhegyen* került elő.

A bronzkor közepét jelzik a Balaton mentén nagy tömegben előkerült hamvasztásos temetők. A sirokból származó kecses kisebb edénykéék és formás nagyobb urnák jól jellemzik ezt a csoportot, amelyet az eddigi gyakorlat szerint dunántúli mészbetétes csoportnak nevezhetünk. Az edényeken alkalmazott díszítés szerint helyi változatokat is megkülönböztethetünk. A két általánosabb díszítő mód (vékony mészbetétes vonalak és pontkörök, illetve széles mészbetétes sávok) közül inkább az első van otthon a Balaton mentén, míg a széles sávós díszítést inkább csak egy-egy nagyobb urnán találjuk meg.

Sorhavéve a balatonmelléki lelőhelyeket, ezek közül a már jól ismert *Ságvár* (Siófoktól délre) a legfontosabbak egyike. A később tárgyalandó későrómai temető alatt ugyanis itt egy gazdag urna-temető foglal helyet. Az itt előkerült bronzkori edénykéék különösen szépek, kis korsók, füles bögrék, tálkák, hegyben végződő tömlőalakú edénykéék ezek, amellet vannak szélesszájú nagyobb urnák, hasukon négy füllel. A sötétszürkére, sárgára vagy feketére égetett edényeken a fehér díszítés igen tetszetős. Két érdekesebb darab a ságvári temetőből egy korsóalakú, de felül fedett csörgő, amelyet gyereksirokba tettek. Edénykét utánoz kis füllel, belül zörög a kő. A másik egy, a mai tojástartóra emlékeztető, kis talpas edényke kihajló szájjal, oldalán körkörös és léces mészbetéttel. Ez utóbbi különösen a Balaton mentén gyakori.

Ságváron a temetőhöz tartozó telepet is megtalálták, de ez még feltáráásra vár.

A somogyi oldalon, a parttól távolabb *Szóládon* is előkerült egy ilyen temető. A mészbetétes kerámia lelőhelyei közé tartoznak még délen *Buzsák* és *Vörs*.

A hegyes-dombos északi parton sem ritkák ezek a temetők. A keszthelyi Balatoni Múzeum gazdag mészbetétes anyagot őriz *Balatongyörökről* és *Gyenesdiásról*. Bronz ruhadíszekben és tükben gazdag urnasirok kerültek elő *Szigligeten*, a hegy alján a *Ciframajor* mellett. A *Csobánchegy* lábánál is találtak bronzkori sirokat, *Tihany* mellett pedig nagyobb temető pusztult el. A megmentett edények a ságváriak megfelelői. *Balatonkövesdről*, *Balatonfüred* és *Csapak* határából is ismerünk ilyen anyagot.

A leggazdagabb temetők a Balaton északnyugati szöglete fölött helyezkednek el. Az északdunántúli mészbetétes kerámiát többen veszprémi csoportnak is nevezik, s valóban, Veszprém környékén vannak a leggazdagabb lelőhelyek. Urnatehető van *Szentkirály-*

*Mészbetétes diszű
bronzkori edény
Királyszentistván*

szabadján, a *Litér*hez tartozó *Papvásári* szőlőhegyen s a szórványosan előkerült leletekből szintén ilyen tétélezhetünk fel *Papkeszi* község területén és a *Balatonkeneséhez* tartozó *Mámapusztán*.

A veszprémi múzeum 1934-ben *Királyszentistván* község mellett ásatta ki a Dunántúl egyik leggazdagabb mészbetétes temetőjét. A feltárt kb. 50 sírban a szebbnél szebb edények tucatjával kerültek elő: volt olyan sír is, amelyben 34 edény volt, viszont bronzmelléklet alig, néhány pityke, ruhadísz stb. A hamvasztásos temetkezésen belül kétféle szokást különböztethetünk meg: urnába helyezett és földre szórt hamvakat. Eddigi tapasztalataink szerint azonban ez a kétféleség nem mutat vagyoni különbségre, mert mindkét szokásnál előfordul gazdag és szegény melléklettel ellátott sír.

A bronzkor derekán a bronzeszköz, ékszer stb. igen féltett,

ritka holmi. Sírba nem igen teszik bele, s ha kincset ásnak is el, a található bronztárgyak (kargyűrűk, tűk, ékszer, ruhadísz, szerszám kevésbé) nem nagy számúak. Néhány ilyen kincslelet a Balaton mellett is került már elő, így *Balatonkilitin, Zalaszántó-Csermajorban, Nemes-tördemecen, Badacsony-szőlőhegyen* s a *Csobánc-hegyen*.

A bronzkor végén a Dunántúlon erőteljes népmozgalom indul meg. Ez már nem békés vándorlás, hanem erőszakos, fegyveres hódítás. Időközben ugyanis a Kárpátok medencéjén kívül nagyjelentőségű fejlődés folyt le: a csere kibővül, kereskedelemmé válik, a nagy természetes útvonalak is egy-egy jelentősebb központ körül (pl. bányák, só-lelőhelyek stb.). De nem lebecsülendő az sem, hogy az állatok megszelídítése révén a ló is az ember szolgálatába kerül, gyorsasága révén csökkennek a földrajzi távolságok. A kézműipar védeni akarja elért eredményeit és a termelőeszközökön kívül fegyvert is ad a védők kezébe. Ezt megérik a Balaton környékén lakók is: az új népek beözönlése leigazza őket.

Már a bronzkor közepétől kezdve egy eddig ismeretlen temetkezési szokást meghonosító nép hatol be a Dunántúlra, egészen a Balaton vidékéig. Ezt a halomsíros temetkezés népének nevezzük. E temetkezés kövel védett sír fölé nagyobb mesterséges földhalmot emel. Ritka ez a temetkezési forma a Balaton mentén, bár a legrégebbi ilyen sírhalmot (tumulust) már a mult században megtalálták *Keszthely* mellett. Nem tudhatjuk, hogy hány fel nem tárt halom tartalmazza ezt az érdekes temetkezési módot a Balaton két partján.

Tudósaink a bronzkor vége felé jelentős lakosságváltozást tételeznek fel Magyarországon. Ezt a vándorlást északnyugat felől az ú. n. lausitziai lassú, majd rohamos előrehatolása vezeti be. Nevét Szilézia egyik tartományától kapta, amelynek ez a jellegzetes bronzkori kultúrája. Elterjedése a Kárpátok medencéjében — előbb a Kis-Alföldön, majd a Felvidéken is — jelentősen megváltoztatja a bronzkor képét, majd behatol a Dunántúlra is. Ezt az új fejlődést a bronzeszközök új formáival szokták összefüggésbe hozni. Ez már a korai vaskor bevezetése. S emellett feltűnik az, hogy a dunántúli későbronzkori telepeket földsáncokkal veszik körül, tehát az itt lakó népek védekeznek a bejövők ellen, viszont azok maguk is elsáncolják telepeiket. A földvárak vizsgálata a Balaton mentén sajnos még gyermekcipőkben jár, így a jövő kutatás feladata lesz annak megállapítása, hogy melyik földvár tartozik a korábbi, melyik a fejlődés későbbi szakaszába. Most csak feltevésekre szorítkozunk, amikor egy-egy ilyen lelőhelyet megemlítünk. Ilyen megerősített telephely lehetett *Balatonhidvépuztán* a Zala mostani kanyara mellett, annál is inkább, mert e ponthoz közel ömlött be valamikor a Zala a Kis-Balatonba s itt már az őskorban fontos átkelőhely lehetett. Szórvá-

nyosan előkerült régészeti leletekből következtetünk hasonló földvárra *Lengyellői* határában az ú. n. Tatárváron. Ha ezeket a földvárakat jól szemügyre vesszük, világossá válik előttünk az, hogy — bár a patriarkális hatalom kialakulását területünkön nem tudjuk nyomról-nyomra követni — itt már nagyhatalmú, katonailag is erős törzsfőnökök állanak előttünk, akik a környező települések fölött is urak. Jelentős számú fegyvereseik vannak, esetleg fontos utakat és átkelőket tartanak hatalmukban, ellenőrizve így a növekvő forgalmat.

Így természetes az is, hogy jó fegyverekre volt szükség. Nem véletlen, hogy a nagyszámú lelet között sok a kard, a Balaton mentén csak a *kéthelyi* és *vörsi* kardokra utalunk. A hasznavehetetlen vagy törött fegyvereket és eszközöket újra öntik, erre szolgált a *Szóládon* előkerült lándzsahegy-öntőminta.

A telepekhez tartozó temetőikben urnasírok vannak. Bár a korábbi lakosság anyaga is megvan ezekben, a hódítók is magukkal hozták edényeik sajátos formakincsét. Ezekben a temetőikben már nem igen van a korábban szokásos mészbetétes edényekből. A véletlen folytán ilyen temetők eddig csak a Balaton déli partján kerültek elő, így *Balatonfőkajár* területén a *Gamászai csárda* mellett hat urnafészket bontottak ki, de ugyanilyenről van tudomásunk *Balatonberényben* és *Keszthely-Lehenréten* is.

Korai vaskor

A következő időszakot, az i. e. I. évezred elejét a kutatásban korai vaskor összefoglaló név alatt ismerjük. Sajnos, éppen a Dunántúlon igen keveset tudunk még e korszakról. Nagyobb törzsi egységek alakulnak ki jelentős harci erővel s e törzsek nevét már a történelem is feljegyezte. Ez már a homeroszi görögséghez hasonló kor, a patriarkális törzsfői hatalom virágkora (katonai demokrácia).

A kialakult nagyobb törzsek nagyobb területű erős földvárakat építenek maguknak, ahová veszély esetén állatállományával, kincset érő fémanyagával együtt az egész törzs beköltözik és védekezik. Ezek a földvárak egyuttal a törzsfők központjaivá is válnak; utak épülnek ki körülöttük, megerősítik a kapukat. Jól védhető helyen temetik el nagy törzsfőiket, tekintélyes halomsírok alá. Települési szempontból most kerülnek előtérbe a Balaton hegyvidékének alkalmas pontjai, bár eddig a vulkáni kúpokon nem ismerünk ilyen földvárat. A Balaton egyik legjobban védhető helyén, a *tihanyi Óváron* találjuk a tő leg-szebb koravaskori földvárát. A földvárat a meredek parti rész felől, a víz szintje felett mintegy 100 méterre, nem védi nagyobb sánc, de erre nem is volt szükség. Ha volt is itt sánc, akkor is száraz kőfal

*Az őskori földvár alaprajza
Tihany*

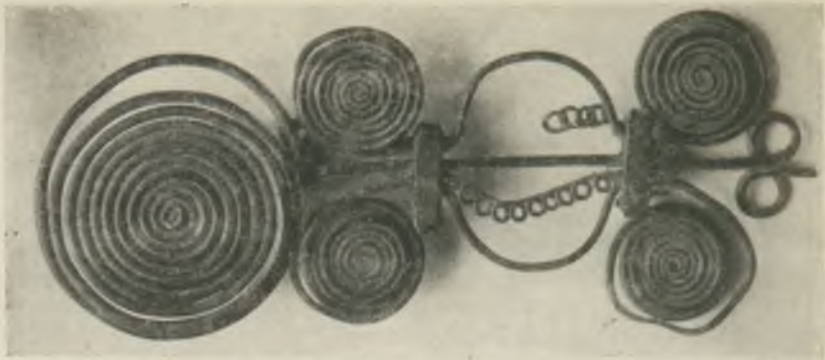
lehetett, amelyet közben eltávolítottak. A többi oldalról, a lankás lejtők felé, meredek földsánc védi a várat. Ez három részből áll, két feljáró út választja el egymástól. Ezek közül az egyik jobban, a másik kevésbé jól van védve. A legmagasabb ponton (ma Attila-domb) lehetett a fellegvárnak nevezhető rész, alighanem itt volt a törzsfő szállása is. A kisebb lejáró mellett helyezkednek el a halomsírok (Kunhalom), amelyek az utat szegélyezték. A hely nagyszerű kilátása nagyban elősegítette a védekezés lehetőségét. De nem ez az egyetlen megerősített földvár a Balaton partján. Szemben Tihannyal, a déli parton *Balatonföldvár* is egy ilyen földvárról kapta nevét. Ez viszont sajnos nagyban áldozatul esett a tó későbbi kiöntéseinek, sőt a századeleji villaépítkezések sem nagyon kímélték. Már csak egyes részeiben ismerhető fel, mintegy 130 m-rel a Balaton mai szintje felett. A belőle előkerült szórványos leletek alapján nem tudjuk bizonyosan megmondani a földvár korát, annyi bizonyos, hogy későbben még a kelták is használták. Távolabb a Balatontól, *Siófok* és *Szabadi* között is van egy ilyen kisebb földvár. Másutt, mint például *Kereki* község határában, egész sor húzódik belőlük. A déli part szigetszerűen ki-

emelkedő hegyei már természeti adottságuknál fogva is alkalmasak a védelemre. A *balatonboglári* hegy tetején is földvár volt. A hegy keleti oldalán jól megfigyelhető a kettős sánc, amely a lejtőt követi. A sáncon belül a hegy legmagasabb pontján ovális alaprajzú fellegvár-szerű kiemelkedés figyelhető meg. Hogy valóban a korai vaskorból való ez a földvár, azt a hegyen és a földvár környékén előkerült cserepek igazolják.

A korai vaskorban az előző korok sánccal körülvett településeit mindenütt megszállják, de újabb, nagyobb méretű földvárak is épülnek. A Balatontól északra vezető természetes közlekedő út lezárására és védelmére több nagyméretű földvár keletkezett a Sümegtől délre fekvő *Uzapuszta* környékén. A földvárak őrzőiknek hatalmat biztosítottak az egész tapolcai medence felett. Nem csodálkoztunk azon, hogy a koravaskori leletek ezen a területen is igen gyakoriak. Feltétlenül egykorú, de más utat ellenőrzött a *Tátika-hegy* környékén felismerhető földvár-csoport. A földvárak mellett itt az előkelők — valószínűleg törzsfők — halomsírait is megtalálhatjuk. A kisebb völgyek közlekedését is földvárak zárták el. A Hévíz-patak völgye az egyik helyen összeszűkül és itt a Dobogó nevű határrész fölött emelkedő *Biked-tető* földvára tartotta szemmel az egész völgyet. A tető környékén sem hiányoznak a koravaskori urnasírok. Keszthely környékén koravaskori sírok kerültek elő a *sömöggyei dűlőben* és a *Csórégödörből*. A tó északi partján megemlíthetjük még *Zánka* községet, amely egy koravaskori földvárba települt.

A Balaton környéki földvárak elhelyezkedésénél látjuk, hogy ezen a területen valószínűleg harcok, hódítások zajlottak le a korai vaskorban. Az itt élő népek a kelet-nyugati átvonulást igyekeztek megakadályozni. A sok földvár építése beleillik abba a képbe, amelyet a Dunántúl koravaskori történetéről halványan ismerünk. Keletről több néphullámban a Duna-vidéken megjelennek a kocsizó, majd lovasnóád népek. Régészeti emlékeik ismeretesek Nyugat-Magyarországról, Morvaországból és Ausztria határvidékéről is. Feltehető tehát, hogy a Dunántúl közepén jelentős néphullámozást idéztek elő. Ugyanekkor az a nép, amely az Alpok vidékén a vashányászatot űzi és a vas széleskörű feldolgozását elsajátítja, erőteljes terjeszkedésben szintén eléri a Balaton vidékét. A két ellentétes irányú terjeszkedés számtalan összecsapásban robbanhatott ki. A régészeti bizonyítékok még kevés adatot szolgáltattak ezekhez az összecsapásokhoz. Ugyancsak eléri ezt a területet a szkíták néphulláma is, de itt is hiányoznak még a leletek.

Egy érdekes leletcsoport megerősíti ennek a kornak mozgalmas történetéről szóló ismereteinket. A Balaton környékén több helyen és azonos korból azonos összetételű ún. n. kincsleletek kerültek elő. Több kiló súlyra menő bronzeszközökből, fegyverekből és ékszerekből

Vaskori bronz kapcsolótű (fibula)
Badacsony

állnak ezek. Világos, hogy egyidőben rejtették el őket és igyekeztek a harcok, a veszély idején megmenteni. A Balaton környékéről a következő helyekről ismertek az ú. n. kincsleletek: *Balatonkiliti, Lengyeltóti, Zalaszent-Kovácsipusztá, Rezi, Szigliget, Kisapáti, Diszel*. A leletek közül figyeljük meg a legutóbb Badacsony, *Köbölkút* határészen talált kincslelet összetételét. A lelet kiemelkedő darabja egy ú. n. sujtásos fibula. A vékony bronzhuzalból hajtogatott kapcsolótűt négy kisebb és egy nagyobb spirális díszíti és két pánt fogja össze. A sujtásos fibula szinte ismertetője ezeknek a kincsleleteknek és a régészeti kutatásban magyarországi jellegzetességnek nevezhető. Ez annyit jelent, hogy a forma itt fejlődött ki. Két változata ismeretes a lengyeltóti és a balatonkiliti leletekben is. A sujtásos fibulán kívül a leletben előfordul a kapcsolótű egyszerű változata, sok kisebb bronzdísz és egy kétélű borotva. A borotva rövid nyelű, szívalakú és két oldalán élezett. A lelet többi része több köpös bronzhalta töredéke és számtalan töredékes bronzsarló. A sarlók, a kiterjedt földművelés emlékei, nem hiányoznak egyetlen ú. n. kincslelethől sem. A lelethez tartoztak bronz fűrész-töredékek és bronzkések. A fegyvereket kardpengék és lándzsák képviselték. Ezeket kívül még karperecek és tűk is előfordultak a jelentős leletben. Feltűnő, hogy a darabok között egyetlen ép példány sincs. Az eszközök, fegyverek, ékszerek hosszú ideig használathatn voltak és miután használhatatlanná váltak, gondosan őrizték ezeket. Ebből következik, hogy a „kincs”-nek csak nyersanyag értéke lehetett. Valószínű tehát az a felfogás, hogy egy kézműves bronzöntő anyagkészlete került elő, amelyet valamilyen fenyegető veszély elől rejtett el. A nyersanyag mint magántulajdon tehát már érték. Csakhamar felmerült annak szükségessége is, hogy ezt a nyersanyagértéket mérjék. A mérésre

alkalmasabb volt, ha könnyen szállítható formában karikázva, huzalokba lemérve öntötték és tárolták. Karikákból álló kincsletek sem hiányoznak a Balaton környékén; elég itt a *lesenceistvándi* és *fonyódi* leleteket megemlíteni.

De nemcsak bronztárgyak kerültek a földre egy-egy menekülés alkalmából, hanem arany ékszerek és ruhadíszek is. A *felsőzsídi* aranylelet ugyancsak a korai vaskorból való. A lelet vékony aranylemezekből, arany huzalokból áll. A huzalokat legyező alakú díszítés fogta össze, amely rokonságot mutat a sujtásos fibulákkal. Az aranydíszek az akkori ruházat tartozékai voltak. A vékony lemezek préselt díszítése mutatja, hogy a fémművesség milyen nagy lépéssel haladt előre a korábbi durván öntött fémtárgyaktól, a finoman kivert és karcolt díszű darabokig. Nem véletlen, hogy a fegyverzetet, a kardokat, pajzdúdorokat, harci csákányokat díszítik, ezek az uralkodó réteg: a harcosok eszközei. Ugyanígy az aranytárgyak, ékszerek is kiemelik viselőjüket a többi harcos közül. A női ékszerek — főleg a tűk közül — nem egy ugyancsak finom körkörös díszítést kap. Szép emléke ennek a díszítő módnak a *balatongyöröki* bronzkorong, amely valószínűleg egy pajzsról való és a *taliándörögdi* bronztű.

A kelták

Ha a koravaskori leleteket áttekintjük, akkor feltűnik az a tény, hogy az eszközök túlnyomó többsége még bronzból készült és a vas mint fém ritkán, pl. zablánál, kocsivasalásnál fordul elő. Általában azt mondhatjuk, hogy i. e. az első évezred első felében a vas alkalmazása még nem általános, különösen nem a Dunántúlon. Az a forradalminak mondható változás, amely a vas termelőeszközök készítésével beállott; a Kárpátok övéen kívül zajlott le. A vaseszközök általános elterjedése a Dunántúlon az ezredév derekán kezdődik meg és nagyobb népmozgással jár együtt. A kelták hozzák nyugatról a jó kovácsolt vasfegyvereket és eszközöket. Ezek az új fegyverek az Alpoktól északra élő népek között olyan harci fölényt biztosított számukra, hogy a kelet felé történő vándorlásokban nagy ellenállásba nem ütköztek. A mai Franciaország területéről indultak ki ezek a törzsek és első hullámaik kb. i. e. az V. században érintik nyugaton a Kárpátok medencéjét. A következő hullám azután a már megszállt területeken keresztül hőmpolyóg végig és eljut a Dunántúlra. A Balaton vidékén 380 körül hatolnak előre és innen csak kisebb portyázásokkal kerülnek le a Balkán-félszigetre. A portyázásokat visszaverik, de a Dunántúl nyugati részén ettől az időtől kezdve már a kelták az urak. A korai kelta leleteket eddig csak a Balaton északi partján találják meg, a déli parton ezek hiányoznak.

*Kelta urna
Litér*

Az eddigi megfigyelések szerint a korai kelta leletek csontvázak temetői mellékleteiként jönnek elő a földből. Nem véletlen, hogy a Balaton két végén kerültek elő eddig ilyen leletek. *Litéren* a csontvázak sírokból vasfegyvereket ismerünk. A sírokból elhelyezett fegyverek mutatják a kelták harcos voltát. A litéri egyenes, kétélű vas kardok szemben a korábbi bronzkardokkal, vágásra is igen alkalmasak. Őlükét különösen óvták és vasból kovácsolt vékony kardhüvelyben tartották. Ez a fegyverforma a Balaton környékén ekkor terjedt el újból, de már a litéri ékszerek kapcsolatok mutatnak az itt talált, vagy a kelták által vándorútjukban meghódított illýrséggel. Az ékszereknek számító kapcsolótük végén kacsafejeket látunk, ez pedig az illýrség jellegzetes díszítménye.

A kelta sírok legjellegzetesebb mellékletei a szürke korongolt agyagedények. A korongolást hazánk területére a kelták hozzák. Edényeik jól iszapolt agyagból, lábbal hajtott korongon készültek. A litéri sírokból származó csuprok már ilyen korongolt edények. A kelta hódítás tehát nemcsak fegyveres volt, hanem ezzel együtt járt a kézműiparosok bevándorlása is, akik a korongolás ismeretét magukkal hozták. Jó minőségű árujuk gyorsan elterjedt. Elsősorban

Kelta kard
L i t é r

a hódítók igényeit szolgálták, de a meghódítottak is átvették ezt az árut és a kézzelformált edények rövidesen már a ritkaságok közé számítanak.

A Balaton másik végén is feltűnnek a korai kelta sírok, mégpedig éppen egy korábbi földvár, a *Biked-hegy* tövében. A Dobogónak nevezett határrészben koravaskori hamvasztásos sírokkal keverve találtak ilyen sírokat. Legutóbb egy kelta női csontváz került elő. A kelta nő ruházatához összesen hét fibula tartozott, amelyek kivétel nélkül a váll környékén voltak találhatóak. Ezek közül három-három és végül kettő tartozott össze; három ezek közül vasból volt, a többi bronz. A három készlet többretegű ruházatra utal. Lehetséges, hogy a három vasfibula az alsó ruházatot húzta össze, míg a három bronz a felső ruhát, talán a köpenyt. A két kisebb bronzfibula a keltáknál többször emlegetett kötény összefűzésére szolgálhatott. A csontváz nyakán bronz nyakperec volt (torques). A jobb csuklón bütykös karperec volt, amelyet kétrét görbítettek. Nemcsak a karon, hanem a lábón is bronzkarikák voltak, rovátkolt mintával díszítve. A csontváz fejénél egy öblös edényt találtak. Sajnos, a gazdag dobogói sírt ma már csak fényképekből ismerhetjük meg, mivel az esztelen fasiszta pusztítás a keszthelyi Balatoni Múzeum szép leletét a múzeum anyagának nagyrészével együtt tönkretette. A dobogói sír a Balaton környékén nem áll egyedül, hasonló emlékeket szolgáltatott *Keszthely* mellett a *Csórégödörben* már korábban kiásott egyik kelta sír is.

Úgy látszik, hogy az első kelta hódítás után bekövetkezett 60 éves szünetben, kb. a IV. század végéig a Balaton vonala bizonyos határt jelentett a kelták által meghódított terület és a korábban már megtelepült dunántúli őslakosság között. Feltűnő, hogy csak az északi parton ismerünk csontvázas kelta temetőt. *Szigligeten* a Várdomb Balatonra néző oldalán; *Tapolcán*, a Felsőhatosmalom környékén, *Kisapátiban* és a *Badacsony* oldalában ismerünk ilyen temetőket. A hódító kelták elfoglalják a földvárakat a Balaton északi partján. Mivel számbelileg a meghódított lakossággal szemben kisebbségben voltak, a földvárak védelmével uralkodnak a környék felett. Nem véletlen, hogy Zalaszántó határában a *Tátika-hegy* oldalában az egyik korábbi halomsírban egy csontvázas kelta sírt is találtak. A hódítás valószínűleg teljes alárendelést követelt. A legyőzöttek nagyrésze a győztesek rabszolgája lett. Nem ebben a korban jelenik meg

a rabszolgaság hazánk területén, kismértékben a katonai demokrácia korában is megvolt. Ez természetesen nem zárta ki, hogy a hódítók és meghódítottak össze ne olvadjanak. Sőt az is lehetséges volt, hogy a számban többségben élő illyr népesség a kelták által behozott újítások birtokában, fejlettebb termelési mód mellett helyenként ismét átveszi a vezetést. Azt persze, hogy a IV. században a Balaton déli partján kik voltak a kelták ellenfelei, még nem tudjuk megmondani; feltehetőleg az illyrek maradtak, de az sem lehetetlen, hogy a keletről jött lovas-nomád szkiták uralkodnak ezen a területen.

A kelták következő nagy hulláma a IV–III. század fordulóján érkezik újra Magyarországra. A támadás főiránya ismét a Balkán, de az Alföld északi peremén a szkitákkal is megütköznek. Egyideig szemben állanak egymással, majd több rohammal elérik Erdélyt, a a szkita uralom fellelgvárát. A Balatontól délre fekvő terület természetesen szintén kelta kézre kerül és a tó mindkét partján újra azonos arculatú műveltség uralkodik. A III. század hadi vállalkozásaiban már a dunai kelták is résztvesznek. Balkáni veréseik után a visszahúzódó törzsek területe most már az egész Kárpátmedence. Innen indulnak a következő évszázadokban különböző kalandozásokra Görögországba és Kisázsia felé.

A későbbi kelta leletek végigkísérik a somogyi partot is. Így *Köröshegyről*, *Szóládról*, *Balatonboglárról* ismerünk keltakori edényeket, eszközöket, fegyvereket. Egyik kiemelkedő lelet a *balatonzamárdi* kelta harcos sírja. A sír hamvasztásos. A hamvakat szélesszájú lapos edénybe helyezték, melléje téve a harcos egész fegyverzetét. A kard nagy ívben van meghajlítva. Nem a tűzben deformálódott, hanem a sírbahelyezés előtt hajlították meg. Számtalan kelta sír fegyvereinél figyelték meg ezt az érdekes szokást. A harcos fegyvereit meggörbítve helyezték a sírba. Valószínűleg babonás hiedelem kapcsolódott ehhez a szokáshoz. A fegyvereket vagy azért hajlították meg, hogy senki többé ne használhassa, vagy pedig félték a halott visszatértétől és ezért tették használhatatlanná. A zamárdi harcos sírjában megtalálták a széles vas lándzsahegyet és a nagy fapajzs két vasfogantyúját. A temetkezés szokása, a hamvasztás már jelzi, hogy a kelták a helyi lakossággal keveredtek.

A késői vaskor utolsó szakaszában egyre újabb kelta hullámok jönnek nyugatról. Magukkal hoznak egy sajátos cikornyás díszítő stílust, amely főleg ékszereiken jelentkezik. Ezt a stílust azután helyben továbbfejlesztik és még a rómaiak alatt is érezhető ennek hatása. Az ékszerek nehezek, legjobb példa erre a *szóládi* lábperec, amely 6 nehéz félgömbből van összezárva. Ugyanilyen karperec ismert a keszthelyi csórégödri sírból is.

A kelták egyik központját Keszthely környékén kereshetjük. A már említett korai kelta temető mellett a későbbi időből is több

leletet ismerünk *Fenekpusztáról, Keszthely-Csórégödörből, Alsópáhokról* és a *Cserszegtomaj* melletti *Felsődobogóról*. A Balaton délkeleti végén, a jó átjárót biztosító földnyelv különleges helyzete már ebben az időben bizonyítható. Nagyszámú lakosság emlékeit találjuk ezen a földnyelven. A kelták kalandozásaikból zsákmánnyal megrakodva térnek vissza Görögországból. A hadjáratok hozzák kapcsolatba először vidékünket a hellenisztikus világgal. A kapcsolatot néha szép bronzedények, néha pedig csak jelentéktelennek látszó üveggyöngyök bizonyítják. A keszthely-csórégödöri kelta temető egyik női sírjából apró görög edényeket utánzó ú. n. amphora-gyöngyök kerültek elő. Ez az ékszer nemcsak anyagában új a Dunántúlon, hanem jelzi az állandó kapcsolatot a kelták és a Földközi tenger környékén már fejlett rabszolgatársadalmak között. A másik kelta központ *Badacsony* környékén lehetett, ahol III. és II. századból származó sírok kerültek elő. Ugyanilyen leleteket ismerünk az északi parton még *Lovas* és *Felsőörs* határában.

Már korábban felhívtam a figyelmet a *balatonföldvári* várra. Ez a szabályos alaprajzú földvár a korai vaskorból származik, de a kelták is lakták. Uralmuknak sokféle bizonyítéka közül ki kell emelni a sáncok között talált keltakori ezüstpénzt. A nagyobb területre terjedő törzsfői hatalom jelentős nyersanyagoknak számító nemesfémeket hordott össze földvéraiban, a zsákmányoló háborúk csak növelték ezt a kincset. A közlekedés fejlődésével a nehézkes terménycserét görög példára felváltja a pénzgazdaság. A magyarországi fejlődés éppen a déli hatások miatt kb. a II. századra érett meg. A görög világ északi határterületén forgó ezüstpéNZ tetradrachmákat először zsákmányként hozzák magukkal, majd állandó kereskedelemmel (főleg rabszolgakereskedelemmel) egyre többet szereznek az éremkből. Végül pedig az éremképeket utánozva maguk is vernek ilyent. Az éremverés, mint felségjog, csak a törzsek elismert fejedelmeit illeti. A III. században általánosan forgó makedon tetradrachmákat utánozzák egyik oldalon az uralkodó fejével, a másik oldalán lóábrázolással. A nehézkezü bennszülött vésnőkök rajzában az ábrázolás egyre romlik és lassan alig lehet megkülönböztetni az ábrákat. Az egyik törzs átveszi a pénzverést a másiktól, kialakulnak a helyi pénzverések egy-egy törzsi központ szerint. Megváltozik azonban a gazdasági és politikai súlypont a Földközi tenger vidékén, amikor Róma átveszi a vezetést a Balkán félszigeten is. Új ezüstpéNZ áramlik be az északi vidékre: a római denár. A törzsfők most ezt utánozzák és a súlyban kisebb érmekre a denár éremképei kerülnek, kezdetleges utánzattal. Nemcsak a földvárakban találtak kelta ezüstvereteket, de széles területen is forogtak ezek, mint az *ádándi* és *siófoki* hasonló leletek bizonyítják.

A kalandozó kelták a háborúból igen sok hadifogollyal tértek vissza. A hadifoglyok személyükben is a győzők tulajdonai lettek. Ennek az embertömegnek a termelő munkában való felhasználása jelenti nálunk a rabszolgaságon alapuló termelés kezdeteit. Persze Róma hatalma miatt a kalandozások befejeződtek és inkább Görögország vagy főleg Róma szerez rabszolgákat erről a vidékről. Helytelen volna azonban a keltákat csak mint nyugtalan harcosokat elképzelni, jó kézművesek és földművelők is voltak. A vaseszközök használata a földművelésben náluk lesz általános, ők használják már a vas ekepacucot, ásót, kaszát, sarlót stb.

A rómaiak

A következő négy évszázadban (i. u. I–IV. sz.) a Balatonkörnyék a rabszolgatársadalom legnagyobb állami egységébe: a római birodalomba tartozott. Az itteni paraszti élet helyett a rabszolga termelési mód; a kis törzsi egységek helyett a fejlett állami közigazgatás és végül a belső háborúskodás helyébe a fegyelmezett és jól megszervezett katonaság egysége lépett. Ez a változás nem ment minden zökkenő nélkül. Feltűnő azonban, hogy amíg a Száva-vidék törzsei 3 esztendeig tartó véres guerilla-harcban ellenálltak a római hódításnak, addig a későbbi tartomány közepéről, a Balaton környékéről nincs értesülésünk ilyen harcokról. Lehetséges, hogy az ittlakó kelta és illyr törzsek egymás közötti egyenetlensége nyitott utat a hódító rómaiaknak.

A római katonai hódítást azonban hosszú gazdasági terjeszkedés előzte meg. Itália felől már az i. e. II. században tudatos kereskedelmi felderítés folyt az Alpeseken túli terület kiaknázására. Az északra vezető főútvonal az Adriai tenger partjáról a mai osztrák határ részen futott és eljutott a keleti tenger partjára. Ez volt az ú. n. borostyánkő-út. Ezen az úton jött az itáliai piacra a Keleti tenger ismert áruja: a borostyánkő. A másik fontos útvonal, amelyen a római kereskedelem a hódítás előtt lebonyolódott, délre került el a Balatont. Szintén a tenger mellől indult ki, átvágta Horvátországot és a Dunántúlon a Kapos völgyén haladt a Kárpátmedence közepe felé. A Balaton vidéke a két fontos útvonal közé esett, nem csodálkozhatunk tehát, ha az itáliai árukat nem találjuk meg a tó környékén.

A római és görög történeti forrásokból ismert események a II. és I. század fordulóján a Balaton környékén is éreztették hatásukat. A délre irányuló germán kimber-teuton vándorlás Csehország területén lakó kelta bójokat mozgásba hozta. Ezek is délre vándorolnak,

nagyobb területet foglalnak el és elérnek egészen a Balatonig, bár a törzs központját a Fertő-tó környékén kell keresni. Keleten az erdélyi dákok hatalma nő meg i. e. az I. évszázadban. A két terjeszkedés véres összeütközésben robban ki a Dunántúlon és a bójok vereségével végződik. Mindez meggyengíti a terjeszkedő népeket, de megtizedeli a kisebb törzseket is, amelyek egyik vagy másik táborhoz álltak. Így az események Róma hódítását segítik elő ezen a területen. A római hódítás először i. e. 35-ben a Szávaig hatol előre. A következő években a dákokat kell többször visszaverni a Száva és Alduna partjairól. A római foglalás lassan eléri a Dráva vonalát és szövetségeseiket nyer az erőtlenedő dákok hatalmaskodással szemben a Dunántúl kelta-illyr törzsei között. Róma azonban már nem szövetségeseiket keres itt, hanem az egész Dunántúlt meg akarja hódítani. Tiberius, Augustus császár mostohafia, a későbbi császár három év alatt több kiváló hadvezér segítségével legyőzi a horvátországi hegyek között makacsul ellenálló illyr törzseket és a birodalom határát kitolja egészen a Dunáig (i. e. 12–9.). Az új tartomány neve egyelőre Illyricum, majd később a Dunántúl és Horvátország területe Pannonia név alatt lesz római tartomány. A Balaton két partja mentén történt az a katonai felvonulás, amely Itáliát a bázist a tartomány legtávolabbi stratégiai pontjaival, a Duna-könyök táboraival, elsősorban Aquincummal összekötötte. A római hadvezetés az utánpótlás zavartalan megszervezése érdekében elsősorban a legfontosabb hadiutakat építette ki erdőket irtva, a lápos területeken dorongutakat fektetve, lehetőleg egyenesen vezette ezeket a hadifontosságú vonalakat. Feltehetően a Balaton irányának megfelelőleg mindkét partján vezettek utakat, amelyek a Dráva átkelőitől a Dunapart katonai bázisaihoz nyúltak.

A jobban ismert és valószínűleg még a római hódítás korából származó útvonal a Balaton északi partjától beljebb a hegyek között futott végig. A két-három évszázaddal későbbi korból származó római földrajzi források az itineráriumok (úttérképek) már nem ismerik ezeket az utakat, mivel a hódítás után jelentőségük megcsappant. Irányukat tudjuk, mert ezen a vonalon jelentkeznek a legkorábbi római emlékek, főleg az Itáliából behozott edények, üvegek, amelyeket csakis kiépített úton lehetett szállítani. Az Aquileiából (ma Grado) kiinduló és már említett horostyánkő-útból a Mura egyik révjénél ágazhatott el az az út, amely a Balaton északi partja fölött futott végig. Az út összekötötte Poetoviot (ma Ptuj) a hódítás egyik legfontosabb katonai bázisát a középső Duna völgyével. A Zala völgyét *Zalacsány* és *Zalaapáti* között vágta át az út. A folyó balpartján nagyobb római telep van Szentgyörgyvár határában *Felsőmándpusztán*, ahol az itáliai származású áru megtalálható a bennszülött jellegű edények mellett. Az út egymás után metszi át

a kisebb völgyeket és valahol *Egregy* mellett ér ki a Keszthelytől északra fekvő nagyobb síkságra. Egregyen eddig korai emlékegy nem került elő, de jelentős római telep volt téglaegető kemencével. A szomszédos *Cserszegtomaj-Dobogón* a koravaskori és kelta sírok mellett olyan római kori bennszülött sírokat is találtak, amelyekben az edénykéék a legkorábbi itáliai edényeket utánozták. Mindez jelzi, hogy a korai itáliai áru utat talált a Hévíz völgyében is. Az út következő állomása már a tapolcai medence szélén i mert. Nagyobb telepet kell feltételezni *Lesencetomaj* mellett, ahol két feliratos kő is előkerült. A korai leletek nem hiányoznak. Az egyik I. századi temetőből a római temetkezési szokásnak megfelelően üvegurnába helyezték a hamvakat. Az urnák itáliai készítményűek. A másik hamvasztásos sírból pedig egy bronz serpenyő nyele került elő. A nyélen megmaradt a délitáliai mester: P. Cippius Polybius bélyegzője, jelöl annak, hogy az itáliai áru itt is vevőre talált. Utána az út megkerüli a Szentgyörgyhegyet, érinti *Gyulakeszi* község területét, ahol ugyancsak ismerünk római épületeket. Érinti továbbá *Káptalanlőti* községet, ahonnan egy Jupiter-szentély feliratos oltárai kerültek elő. Az út átvágta a káliai medencét. A zárt medencének a rómaiak idején *Kékkút* volt a központja, ahol a rómaiak a gyógyforrásokat már használták. Hogy már az I. században is jelentős telep lehetett itt, azt mutatja Fuscianus sírköve, aki idetelepített veteránus — kiszolgált katona — lehetett és polgárjogát az I. század közepén kapta. A korai időben letelepített veteránusok a legfontosabb útvonalakat szállták meg. Ugyancsak ebből az időből származik az út mellől egy sírkőtöredék, amelynek lelőhelye *Szentbékállá*, a következő ilyen korai sírkő amely az útvonalat jelzi *Balatonhenyén* került elő. A római út ránkmaradt kaviccsolásának egy hosszú szakaszát sikerült megfigyelnünk *Balatoncsicsó* és *Szentjakabfa* között, ahol az útépitésnél kőből faragott sirládákat ástak ki és bennük itáliai üvegurna volt. Római épületmaradványok kísérik az utat *Mencshelynél*, ahol kissé északra tér el és bejut a *Nagyvázsonyi* völgybe. Ugy *Nagyvázsony*, mint *Tótvázsony* határában gyakran kerültek elő római régiségek. A római út érintette továbbá a *Baláca-pusztán* ismert nagykiterjedésű romokat. Később részletesen ismertetni fogjuk a Balácapusztán előkerült római villát, amelynek legkorábbi falfestményei itáliai ízlésben és technikával az I. század második felében készülhettek. A régészeti kutatás újabban afelé hajlik, hogy a villa nem egyedül állott, hanem egy nagyobb településhez tartozott. Az út most elhagyja a Balaton vidékét és Várpalotán, Csákváron keresztül éri el Aquincumot.

A másik, a tartományt átlósan szelő útirány még több helyen bizonytalan, de nagyjából már ez is meghatározható. A Balaton déli partjától távolabb halad végig. A katonai út délről valószínűleg

a Dráva és a Mura összefolyásából indult ki és talán Zákánynál kelt át a Dráván és a Dráva jobbpartján futó római útból ágazott ki. A somogyi dombokon északkeleti irányban haladt a Balaton vízéhez és ezen a részen is korai időből származó római leletek kísérik, pl. Somogysimonyiból ismerünk egy itáliai bronzedény töredékét. *Balatonújlaknál* éri el a Balaton vidékét és a Nagybereket ívben délről megkerüli. *Somogyiszentpálról* ismerünk itáliai készítményű edényeket az I. századból, ezután *Buzsák, Lengyellóti* határán keresztül halad; *Szóládon* ismerünk egy olyan római temetőt, amelynek leleteiből az itáliai kapcsolat kiviláglik. Ugylátszik tehát, hogy a korai útvonal nem jön ki a Balaton partjához, ettől továbbra is délre fut *Köröshegyen, Balatonendrédén* keresztül a Jaba-patak völgyében Ságvárig. *Ságvár*, mint Kékkút is, mind a korai, mind a késői időben jelentős római központ, innen a Sión keresztül Enyinget, Tácot érintve vágott ki az út a Dunapartra, talán az adonyi korai római táborhoz.

A római katonai megszállás a tartomány megszervezése után a nagyobb stratégiai központokban és a határ mentén, tehát a Duna vonalán összpontosult. A Balaton környékéről nincs tudomásunk katonai egység állandó táborozásáról. Kisebb egységek egyideig ellenőrizték a hennszülött törzsi központokat, amelyek azonban már csak adminisztratív szerepet kapnak. A tartomány belsejében kevés a fegyveres erő, viszont a kiszolgált katonák, veteránusok kisebb telepei behálózzák az egész területet. Nagyobb telepek (coloniák és municipiumok) nincsenek a Balaton környékén. Az egész vidéken falusias jellegű földműves-állattenyésztő kis egységeket látunk, elszórt villákkal, kisebb falvakkal (pagus, vicus). Szolgálati idejük leteltével római katonák nyernek nagyobb földterületet, főleg erdőbirtokot. Ezekre vonulnak vissza, s néhány rabszolgával kezdik meg az önálló gazdálkodást. A földjeiktől megfosztott hennszülöttek mint bérlők igyekeznek munkát kapni a birtokokon. Megvolt azonban a kisebb gazdaságok mellett a nagybirtok is. Szenátori rangú hivatali arisztokrácia és különböző vállalkozók jelentős nagybirtokokat kapnak a császártól, sőt maga a császár is nagybirtokos. A nagybirtokokon több száz rabszolga dolgozik bérlők és felszabadított rabszolgák (libertusok) felügyelete alatt.

A települőkkel együtt kereskedők is jönnek Itáliából. Egy-egy nagyobb kereskedő-ház felszabadított rabszolgája önálló vállalkozó lesz. A megtelepülő iparosok számára olesó munkaerőt jelentenek a földjükből kiforgatott hennszülöttek. Természetszerűleg az itáliai telepések kialakult életformával és jelentős igényekkel érkeznek a tartományba. Az igényeket a kereskedelem igyekszik kielégíteni, majd pedig az ipar helyi mesterek bekapcsolásával látja el a növekvő szükségletet.

Keszthelytől délre *Újmajor* mellett kiástak egy temetőt, amely az első itáliai, vagy már nagyrészt romanizált telepések sírjaiból állt és csak kevés közöttük a bennszülött. Egy út mellett hosszan terjedt el a temető, itáliai szokás szerint. A gazdagabb sírok fallal körülvett sírkertekben voltak. A halottakat elhamvasztották és vagy urnába helyezték el a hamvakat, vagy pedig téglák közé. A máglyára rakott holttest ékszerei megégték, a mellé helyezett illatszerek üvegek megolvadtak, formátlanná váltak. Mindezt a hamvakkal együtt összegyűjtötték és újabb edényeket és üvegeket, használati tárgyakat helyeztek a hamvak mellé. Legszebb edények a kis terra-sigillata csészék és tálkák, amelyek Észak-Itáliából kerültek hozzánk, a domborműves díszű, vékonyfalú szürke edénykéik is behozott darabok. Római temetkezési szokás szerint több méceszt helyeztek a sírokba. Az I. században a domborművekkel díszített méceseket is még behozták, később helyben készítették. Az urnák egyszerűek, néhány közülük üvegből készült. Az üvegedények közül az itáliai készítmények mellett több a keleti tartományokból való. A faládikából megmaradtak a bronzfogantyúk. Legérdekesebb lelet egy női piperekészlet. Lapos bronz keretben dörzsölőkő volt elhelyezve és egy kerek mélyedésben voltak a festékrögök. A szelencéhez egy bronz pálcika is tartozott, amellyel az összetört és kenőccsel elkészített festéket az arca kenték. A bronzdoboz tetején kis dombormű van. Az ennyire teljes szépitő-szekrényke a római leletek között igen ritka. Két sírkő arról is értesít minket, hogy kik voltak a temetőben eltemetve. A sírkőállítás is itáliai szokás. Az első kőfaragók bizonyosan Itáliából jöttek és az ottani formákat honosították meg Pannóniában. A kőanyagot persze már helyben bányászták. Az egyik sírkövön Tiberius Iulius Faustus és felesége, Julia Fausta van megemlítve. A házaspár neve mutatja, hogy mindketten Tiberius császártól kapták a római polgárjogot és valószínűleg az első telepések közé tartoztak a vidéken. A másik sírkövet is italikus embernek állították. T. Opponius Quartusnak. A közeli *Zalavárott* egy Caesernius nevű ember sírköve került elő. E nevek Észak-Itáliából ismertek és mutatják, hogy az első telepések a Po vidékéről és az Adria-tenger partjáról jöttek hozzánk, mint ahogy az itt harcolt légiók katonasága kezdetben legnagyobb részben itáliai eredetű. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a Balaton környékének anyagi kultúrája az I. században szorosan összefügg Észak-Itáliával.

A temetőben talált néhány csontvázas sír azt mutatja, hogy a benn szülött kelták is ide temetkeztek. A sírmellékletekből is kimutatható a bennszülöttek jelenléte. Feltűnő hogy a helyi lakosság, főleg az asszonyok mennyire ragaszkodtak ősi viseletükhöz. Az egész Pannóniában viselt kötényszerű női felsőruhát két nagy kapcsolótűvel (fibulával) fogták össze két vállukon. Egy ilyen ú. n. pannóniai fibula

előkerült az újmajori temetőben is. Rendszerint egy pár tartozott az ékszerkészlethez és kiegészítette ezt egy hosszabb lánc és a nyakperec. A fő útvonalaktól távol a bennszülöttek műveltsége hosszabb ideig megmaradt. Így pl. nyomát találjuk *Ódörögdpusztán* a tapolcai medencébe nyíló egyik mellékvölgyben. Az egyik sírban itt is találtak pannoniai fibulapárt és a kiásott oltárkö is bennszülött nevű ember, Veracius Aucusenus nevét őrizte meg számnkra. Az oltár faragója láthatólag nem volt egészen tisztában a latin nyomtatott betűkkel. Mindez azt mutatja, hogy amíg a bennszülött lakosság az utak mentén, forgalmi központokban, városokban gyorsan elrómaiásodott, távol ezektől a helyektől, néhány völgyben hosszú ideig megőrizte ősi műveltségét. Egy *paloznaki* sírkő egy katonát és feleségét ábrázolja. Amíg a katonán az egyszerű és a katonaságnál szinte előírt hajviseletet látjuk, nyakán a szolgálatban megszokott kendővel, addig az asszony a bennszülött ujjast viseli, fején a sapkára emlékeztető fejdísszel, amelyről fátyol hull a vállára. Ez a bennszülött női viselet általánosan elterjedt volt a kelta lakosság körében.

A bennszülött mesterek csakhamar átvették a kőfaragó ipart. Az első sírkövek formáját és díszítését a katonák hozzák Észak-Itáliából. Később, ahogy a többi római tartományokkal erősebb lesz a kapcsolat, nyugatról, főleg Galliából, de keletről is érkeznek újabb formák, díszítések. A díszítő elemeket mintakönyvek alapján adják át a kőfaragók egymásnak. Érdekesen szemlélhető egy nyers homokkő fejen az ősi kelta fafaragás hagyománya. Ez a fej az egyik *badacsonyi* pincébe van beépítve; valahol a közelben találhatták. A bennszülött kőfaragók híven igyekeztek kiszolgálni a megrendelőket. Sokszor bizony a kőfaragó ügyetlensége, vagy a sírjelképekben való járatlansága erősen kiütközik. *Kékkútról* ismerünk ilyen példát az I. és II. század fordulójáról: C. Ingenua sírköve ilyen, amelyet felszabadított rabszolgája, Adiutor állított neki. A megrendelés a helyi kőfaragónál történt, aki a szomszédos Noricumból (ma Ausztria) importált márvány sírköveket utánozta. Még két ilyen sírkő ismert *Kékkútról*. Érdekes összehasonlítani a mellképet, a két oldalt támaszkodó géniuszokat, a kratérből kinövő szőlőindát az eredeti mintákkal. Az utánzás visszatükrözi a bennszülött lapos, fafaragásra emlékeztető domborművet. A *jelsődörgicsei* sírkő faragója sem értette meg a mintakönyvben látott jeleneteket és azokat összekeverve faragta ki a sírkő domborműves mezejében.

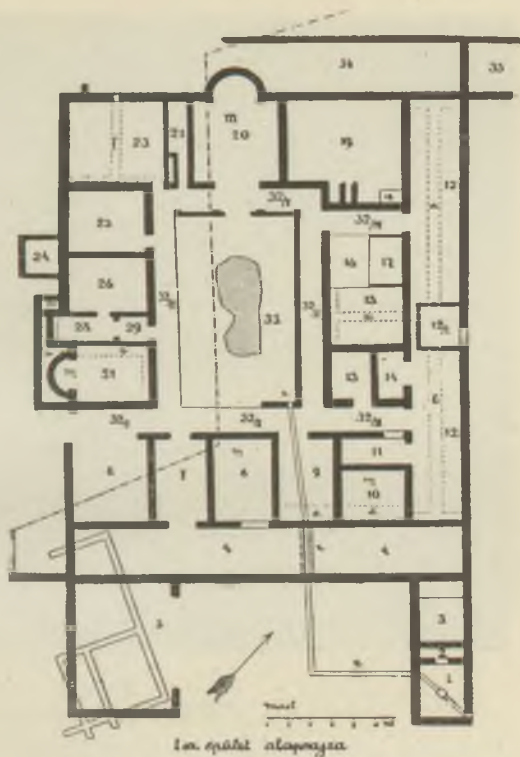
Éles ellentétet mutat az a tény, hogy amíg a Balaton környékén a rómaivá vált lakosság jórésze kényelmes házakban élt, addig a bennszülöttek jelentős tömege favázás vályogházakban, lesározott padlójú kunyhókban lakott. Legutóbb *Balatonaligán* került elő egy ilyen telep. Itt a földműveléssel és főleg az állattenyésztéssel foglalkozó falu néhány házat sikerült feltárni. A házakban alig találtak néhány

formásabb edényt, s a leletek nagyrésze vasból készült mezőgazdasági eszköz volt. Ilyen bennszülött falunak nyomát többet is találtak a Balaton északkeleti sarkában, *Balatonszabadi* és *Siófok* területén. Az egyik ilyen telepnek a temetője is előkerült Siófok felett a balatonparti turzásokban, mélyen a kavicstól és homoktól eltemetve. Egyszerű szürke korongolt urnákba helyezték a hamvakat, fedővel takarták le, melléje néhány vaseszközt, fegyvert és fibulát helyeztek.

A bennszülött vezető réteg, amely a rómaiaknak behódolt, csakhamar polgárjogot kapott és nagyobb földbirtokok tulajdonosa lett. Róma forma szerint jóideig a törzsfőnökök vezetését sem szüntette meg, de a törzsi területek csupán adószedő és ujoncozó egységek maradtak. Élén a teljesen rómaivá lett törzsfő állott, de nem önállóan, mert ténykedését a mellérendelt római tiszt állandóan ellenőrizte. A bennszülött előkelőségek is megőriztek bizonyos szokásokat. Feltűnő, hogy pl. a kocsitemetkezés költséges divatja a római hódítás korában is megmarad Pannonia néhány részén, éppen a szomszédos Fejér megye területén. A Balatonhoz legközelebb esik *Enying*, ahol római korú temetkezési kocsiról származó alkatrészeket találtak. Ez a szokás még az illyrektől öröklődött át a keltákra. A szegényebbek csak sirkövük domborművén emlékeznek meg erről az ősi, de már nem mindenki számára elérhető szokásról. *Felsődörgicsén* került elő egy sirkőtöredék, amelyen egy kocsi domborműves képe maradt meg. A kétkerekű kiskocsin láthatólag két személy utazik az elképzelt másvilágra.

Az aligai bennszülött telep lakói semmit sem élveztek a római építészet kényelméből. Lássuk most, miként fest egy nagyúri villa a Balaton környékén. Veszprémfajsz és Nemesvámos között *Balácapusztán* több holdnyi területen feküdt egy nagyobb római település, amely nagysága szerint még nem üti meg ugyan a város mértékét, de okvetlen önálló közigazgatási egység lehetett. A hely kiválasztásakor a rómaiak nagy körültekintéssel jártak el. A vízben szegény Bakonynak egyik olyan mélyedését választották ki, amelyet ma is 4–5 kút lát el jó ivóvízzel. 1905-ben a település szélén véletlenül egy nagyobb római épületrészre bukkantak. Ezt évekig tartó ásatással nagyrészt fel is tárták.

A feltárt épületrész nagy területen fekszik elszórva, kerítéssel körülvéve. Lehetséges az is, hogy nem egy, de két szomszédos villa csoportja került elő. Ebből csak az egyik lakóépületet tárták fel, valamint a kerítéssel kettéosztott fürdőt, amely talán a két szomszédos villa közösen használt épülete volt. A többi házak kicsinyek és elszórva helyezkednek el a kertnek is beillő nagy udvar területén. Általánosságban ilyenfajta kerttel ellátott házakat a rómaiak villa urbana-nak neveztek, szemben a villa rustica-val, amelynek beépített udvara magába foglalta a gazdasági épületeket is. Balácán nem így

Balaca-pusztá

A római villa főépületének alaprajza.

A mozaik a 20. számmal jelölt terem padlóját fedte

van, a feltárt több mint 30 helyiséget magába foglaló épület kizárólag lakásnak épült.

A főépület kiválasztásakor figyelemmel voltak az uralkodó szélirányra, a bejárati rész délnek és keletnek feküdt, az északi és nyugati oldal egyenes fallal volt lezárva és az északi szárnyat külső folyosó védte a hideg szelek ellen. A villát hosszú ideig lakták, mintegy három évszázadig, de alaprajzi elrendezése, a későbbi átalakítások ellenére is, részleteiben megőrizte a római ház beosztását. Az épület közepét egy nyitott peristiliumszerű udvar foglalta el, hossznegyszögű zárt folyosóval övezve. A peristilium közepén a római atriumokban szokásos medence szolgált a tetőről lefolyó esővíz összegyűjtésére. A körbefutó folyosóról nyitlak a legnagyobb szobák, így a feltételezett tablinum, a dolgozó szoba, amely az épület tengelyében feküdt. A 8×8 méteres helyiség háttérben külön félköríves todalék, ú. n. apsis volt. Ezt a helyiséget borította a legnagyobb mozaik. Az épület egyik szárnyát hasonló nagyobb helyiségek, talán fogadószobák, vagy dolgozó-

*Mozaik
Balácsapuzsza*

szobák foglalták el, ezek közül az egyiket szintén félköríves lezárású mozaik borította. A bejárat nem a homlokzati szárnyon, hanem az oldalszárnyon volt. A homlokzati szárnyon széles folyosó mellé elhelyezett nagyobb helyiségek sorakoztak, míg a negyedik szárnyon foglaltak helyet a kisebb hálókamrák. Ezt a lakrészt ugyancsak kívülről egy fűthető folyosó vette körül. Az épület egyik sarkában, közel az étkező helyiséghez lehetett a nagy konyha. A házimunkát végző rabszolgák számára az egyik szárnyon külön helyiségek voltak. Láthatjuk, hogy a sokfajta helyiségből ma már nem lehet világosan kihámozni a szobák rendeltetését, de a helyiségek nagy száma alapján feltételeztük a téli és nyári ebédlőt, továbbá az egyik nagy fűthető folyosón a tágas testedző helyiséget.

Nem hiányzott e luxusvillából az ú. n. alfűtéses szerkezet (hypocaustum). Ez az elmés szerkezet a szobák padlóját és a falakat fűtötte. Egy vagy két, az épülethez toldott kisebb fűtőhelyiségből vezették a meleget szerte az egész épületbe. A fűtőhelyiséget is megtalálták. Nagy hasábfakkal fűtötték a tágas kemencét. A kemence minden irányban fűtőfolyosókkal volt összekötve a villa helyiségeivel. A fo-

*Helyreállított római falfestmény
Balacapuszta*

lyosót, a falakat áttörve, a padlók alatt a padlót és a falakat fűtötték a bennük áramló meleg levegővel. A helyiségeknek kettős padlójuk volt. A felső padlót sűrűn elhelyezett alacsony oszlop vagy pillérek tartották. Az oszlopok vagy tűzálló tufából, vagy téglából készültek és sűrűn elhelyezve tartották a felső padlót, amelyet finoman örölte-terazzoval vagy mozaikkal borítottak. A falakban üreges téglák voltak beépítve, amelyeknek lyukai egymásba nyitlak. Ezen üreges téglákon át fűtötték a falakat. A fűtőberendezés Itáliában legtöbbször csak a fürdőkben volt meg, de a mi hidegebb éghajlatunk alatt e villákban és középületekben is általános volt.

A balacai villának több helyisége volt mozaikkal díszítve, de némelyik már a rómaiak idején annyira tönkrement, hogy nem újították meg, hanem eltávolították és egyszerűbb padlózattal helyettesítették. Összesen négy helyiségben lehetett a mozaikot teljes egészében feltárni, s ezek közül a tablinum padlózatát képező mozaik Pannonia eddigi legnagyobb mozaikja. Jelenleg a Nemzeti Múzeum előcsarnokának díszje. A mértani mintájú, sokszínű mozaik mesteri kézre vall. Az apsziszban az ágak között színes papagály ül ; a középső rész korongja, sajnos, megsérült. A mozaikkészítés az antik világban

nagy multra tekinthetett vissza s feltehetjük, hogy Pannoniába is itáliai mesterek (musivarius) hozták először magukkal. Többrétegű finoman örölt habarcsba tették a mintát képező kis színes köveket, majd fahengerrel eligazították. Meg kell jegyeznünk, hogy a színes mozaikkockák nagy részét a Balaton mentén bányászták és dolgozták meg. A kisebb apszisos helyiségben a mozaikkép közepén narancsvagy almafán két paradicsommadárhoz hasonló állat ül. A félköríves apszishan egy nagy edényből kiágazó indát látunk, a középső részt pedig fonatos dísz veszi körül. A sokszínű mozaikkal szemben a másik két helyiség padlóját kétszínű, fekete-fehér mértani mintákkal díszített mozaik fedte.

Még szorosabban mutatkoznak az itáliai hatások a balácai villa falfestményein. A villa alatt, az első építkezési szakasz emlékeként, nagymennyiségű falfestményt találtak. Ez vagy ennek az épületnek a korábbi építkezéséből, vagy egy másik korábbi villából származik. A töredékeket fáradságos munkával sikerült összeállítani s ennek révén legalább öt szoba falfestményeit sikerült újjáalkotnunk. A legjobban egy sárga-piros alapszínű falfestmény volt összeállítható. Alul a teremben lila szegély futott végig, növényekkel és madarakkal díszítve. Ezen felül a falat hosszú választó sávokkal nagyobb mezőkre osztották be. A sávokra képzeletbeli épületeket, kandelábereket festettek, az épületekre pedig díszes párkányokat, egy másik sávon pedig színes madarak ültek leveles indán. A sávok között a mezők sárga alapszínűek voltak, bennük táncoló, lebegő alakokkal. Egy másik falfestménysorozatból piros-fekete festésű terem díszítése alakult ki; a beosztás itt is megfelelt az Itáliából jól ismert faldíszítéseknek. Valószínűleg ebédelő helyiséget díszített egy rózsaszín alapszínű festmény, a mezők közepén itt kerek képekben csendéletek voltak megfestve, konyhára kerülő szárnyasok, gombák, kosárban zsemle stb. Alul ezeket a mezőket is megfelelő szegély díszítette. Ezek a falfestmények valamennyien Pompeiből jól ismert falfestmény-típusok pontos másai. Az ú. n. III. pompeji stílushoz kapcsolódnak, amely Itáliában a Vezuv kitörése előtt, a Claudiusok korában, az i. u. I. sz. derekán volt divatban. Ha figyelembe vesszük, hogy elég távol vagyunk — antik körülmények között — Itáliától, feltehetjük, hogy ezek a falfestmények az I. sz. második felében készültek. Emellett azonban a falfestmények pompás technikája lep meg bennünket: a festmény igen finom habarcsrétegre került még akkor, amikor a fal nem száradt ki egészen (innen a neve: al fresco). A jó anyagból készült színes festéket gondosan hengerelték, vasalták, szinte beleégették a falba. Munka közben többször viaszolták (encausto-technika). Így nyerték azt az élénk színű, alig karcos, zsíros tapintású falfestményt, amely bámulatos épségben maradt napjainkig.

Még mindig itáliai mintát utánoz a II. századból származó egyik szoba festménye. A szoba fekete alapú, de a falakat már nem osztják be kisebb mezőkre, hanem szabadon elhelyezve szőlőlevelek és fürtök között maszkokat festettek a falra. A szőlők között kis amorettek szüretelnek. Hasonló hangulatú egy fehér alapra festett szoba fala is, ahol a négy évszakot jelképező mezei munkákat ábrázolták. Legépebben maradt meg az őszi jelenet, amelyen a szőlőlugasok között szüretelők szorgoskodnak. Az egyik fürtöket vág le, a másik kosárban hordja a gyümölcsöt a préshez. A szőlőlombok között nem hiányzik a bor istenének kísérő alakja sem, a vigyorgó szatir vagy a kövér Silenus. A szőlőlombok alatt gyakran visszatér a sokszínű páva. A jelenetek felett a fal közepén az évszakok jelképes alakjainak mellképe volt felfestve. Ezt a kötetlen előadást már nem Itália diktálta, hanem a tartományokban válott közkedvelté. Az élethől vett jeleneteket festik fel a falra. A festés kivitele azonban már korántsem olyan jó. Száraz falra vitték fel a festéket (al secco) és így a festék kevésbé tartós, könnyebben lepereg. A villa utolsó építkezési korában már csak ornamentek borítják be a falakat. A padló felett széles sáv van, ügyetlen, elnagyolt festéssel a márványburkolást igyekeztek utánozni.

A villa feltehetőleg kényelmesen volt berendezve, de a berendezésből nem sok maradt ránk, az egyetlen művészi darab egy ezüst méceses. A rabszolgák termelőeszközeiből azonban nagy tömeget találtak a villa környékén: ekevasakat, kapákat, szőlőmetsző késeket. Különösen érdekes számunkra a rómaiakori építész eszköze: a körző és a vakolókanál.

Római épületek nyomai a Balaton környékén szinte minden község határában fellelhetők, sőt nagyobb telepek, falvak sem ritkák ezen a vidéken. Ne képzeljük azonban, hogy ezek az épületek mind luxusvillák voltak. A balácapusztai villa mutatja, hogy voltak ilyenek is, de a legtöbb egy-egy birtokrész, főleg szőlő közepén emelkedő ú. n. villa rustica. A kisebb gazdasági egység közepén épült villa már szerényebb kivitelű. Ritkán hiányzik azonban a villa mellől a fürdő, amely a rómaiak egyik fontos kényelmi igényét elégítette ki.

A Balatonhoz közel több helyen ismerünk római épületeket, amelyek azonban még feltárára várnak. *Balatonalmádiban* a *Lok-hegyen* feltételezhetünk római villákat. *Alsóörsön* a faluban ugyancsak egy kisebb római épületet találtak. Ugyanitt a szőlőhegyen több épületet tétélezhetünk fel, a vasútépítésnél is kerültek elő régebben római épületek alapfalai. *Balatonkövesden* egy nagyobb villához tartozó sziklába vágott római pince került elő. A boltozott helyiségbe lépcső vezetett le és a pince három oldalán a hordók számára padkával volt ellátva. Ez a villa nem állott egyedül a környéken, hanem egy kisebb településhez tartozott; a község területe tele van

római falmaradványokkal. De a szomszédos *Csopakon* és *Balatonarácson* is mindenütt megtalálhatjuk a szőlők alatt a római épületnyomokat. Helyes úton járunk, ha a szőlőművelés első megteremtőinek a rómaiakat tartjuk. Nagyobb római telep volt *Balatonfüreden* a község közelében. Az aszófői öböl felett a római villák egész sorát ismerjük *Aszófő* és *Tihany* között. A védett öböl feletti dombok különösen alkalmasak szőlőművelésre. Tovább haladva lefelé a Balaton partján, nagyobb római telepet találunk a *Zánka* községhez tartozó *Ságpusztán*, ahol a ma vizenyős területen több római épület nyomát fedezhetjük fel, ezek között egy nagy félköríves lezárású épülettömb falai magasan kiállnak a földből. Megfigyelhető ezen a területen, hogy a Balaton a rómaiak idejében kisebb volt, mivel több épületrom ma vizenyős területen, sőt a vízben áll. *Révfülöpön*, *Badacsonytomaj* területén és a hegy túlsó oldalán *Labdiban* széles fűzérben találjuk meg a római épületeket. A régészeti adatok szerint a Balaton környéke a római korban Pannonia legsűrűbben lakott területe volt. *Szigligeten* a hegy déli lejtőjén is több római épületet ismerünk. Ugyanílyenek láthatók *Nemesvitan* és *Balatonedericsen* a falu közepén, a templom alatt.

Balatongyörökön az ú. n. „szép kilátás” alatt néhány évvel ezelőtt egy villa kisebb magánfürdőjét tártuk fel. Az öt helyiségből álló kis épületben az egyik szoba előcsarnokul és talán vetkőző helyiségül szolgált, a másik langyos meleget árasztó helyiség volt: a tepidarium, ehhez oldalt csatlakozott egy jól fűthető, talán testedzésre vagy pihenésre szolgáló helyiség. A tepidariumból a caldariumba, a meleg fürdőhelyiségbe jutottak. Ennek egyik fülkéje a melegvízes kád elhelyezésére szolgált. A fürdőhöz egy félig szabadon álló fűtőnyílás csatlakozott. Az egész épületet a padló alatt behálózta a balácapusztai villánál már megismert alfűtéses szerkezet. A fürdőhöz a vizet egy közeli forrásból vezették csöveken, míg a felhasznált víz az épületből csatornán távozott.

Nagyobb római telepet kell feltételeznünk *Vonyarcvashegy* és *Gyenesdiás* határában. A gyenesdiási szőlőben magasan állnak ki a földből a római épületek romjai, mozaikszemeket, falfestményeket találnak a magas falak mellett. Keszthely környékén is több római épületről van tudomásunk, így *Cserszegtomajon* egy nagyobb, de igen rossz állapotban lévő villát tártak fel újabban. *Zalavár* mellett a Zala egyik kis szigetén is találtak egy római villát. Közvetlen a déli parton sem hiányoznak a római épületek. Így *Fonyódról*, *Balatonszabadi-Sósó* területén is vannak villák. A kör bezáródik *Balatonkenesén*, ahol az iskola építésekor falakra bukkantak. A közeli *Mámapusztáról* is említenek ilyeneket. Jellegzetes villa rustica került elő a *Szentkirályszabadjához* tartozó *Romkút* mellett. A villa ugyan távolabb fekszik a tótól, de nagyszerű kilátás nyílik a víztükörré. Az egyik lakóépületet

sikerült feltárni, istállókkal, kisebb gazdasági épületekkel, csűrökkel együtt. A nagy kövekből rakott, gondosan fugázott falak a római kőművesek jó munkáját dicsérik. Nincsenek még tisztázva a Romkút mellett talált gátszerű nagy falak, amelyeket már a XVIII. század utazói is emlegetnek. Nem lehetetlen, hogy a völgyzáró gátak a rómaiak idejében halastavak számára készültek. A tó északnyugati sarka felett még sokasodnak a római épületek. *Litéren, Királyszentistvánon, Csajágon* és *Papkeszi-Sáripusztán* kerültek elő római falak.

A romok azonban ritkán árulnak el részleteket az egyes itt élt emberek életéről, a feliratok viszont annál többet. Sajnos, a Balaton környéke római feliratokban szegény, a faragott kövek is leginkább síremlékek és épületek díszítésére szolgáltak és így nincsen rajtuk felirat. Néhány sírkő és oltárkövő elég szűkszavú és nem sokat árul el állítójáról. *Lesencelomajon* előkerült Juppiter-oltárok megrendelői egy állami tisztviselő. *Ti(berius) Flavius Severus vir respectabilis* és egy légios katona. *Kékkúton* halt meg egy közeli római municipium, azaz kisebb város irnoka. *Kövágóörsön* megmaradt egy katonai fegyvertáros oltárköve, aki szerencsés visszatérte alkalmával Fortuna istenasszony-nak állít követ. Az utak biztonsága katonai feladat volt. Ezért bizonyos úttalamosokhoz altiszteket helyeztek, akik néhány emberükkel rendőri szolgálatot teljesítettek. Ezek emlékei egy *révfülöpi* kő és egy oltár alsó töredéke, amely *Jabapusztán*, Balatonendréd közelében került elő. Az utóbbin a pontos évszám is kiszámítható: i. u. 225-ben állították a követ.

Majdnem 200 évvel ezelőtt került elő *Tólvászonyban* egy katonai diploma, amelyet most Debrecenben őriznek. Ez a két bronztáblára vésett okmány több érdekes adatot árul el egy római katona életéből. Sextus Iulius Priscus kapta az okmányt a maga és Secundus fia számára 138 június 16-án I. Hadrianus császártól. A leszerelt lovaskatona egy nyugati tartományból származott, a mai Trier környékéről. 25 évig szolgált egy csapatban, amely korábban Germániában állomásozott, ott is sorozták be; később azonban áthelyezték ezt a csapatot Felső-Pannoniába és katonánk valahol a Duna mentén védte a római határokat. A szolgálati idő leteltével megkapta az elbocsátást, amely rendszerint pénz vagy földosztással járt együtt. A kiállított diploma biztosítja számára a római polgár minden jogát és előnyét, nem tér vissza szülőföldjére, hanem itt telepedik meg a Balaton környékén.

A balacai falfestmények ismertetésekor már hangoztattuk, hogy az itáliai mesterek sőt művészek — a festmények és mozaikok készítői — az uralkodó osztály szükségleteinek kielégítésére a Balaton környékére is eljöttek. Az új települők és mesterek magukkal hozták isteneiket is. Minden itáliai telepés villájában egy kis szentélyben ott találhatjuk a család védőisteneit. Nagyobb szentélyek is épültek

a Balaton mellett, feltűnő, hogy a szentélyekben elhelyezett oltárok az állam legfőbb védőjének, Juppiternek vannak ajánlva. Neptunusnak is ismerjük egy oltárkövét, a vizek istene talán a Balatonnal van összefüggésben. A bennszülöttek istenvilága is hozzáidomult a rómaiakéhoz. Az ősi vadásztisznő azonos lesz az itáliai Dianával, vagy a kelta harci isten a római Mars-szal. Kis bronzszobrocskák kerülnek a villák szentélyeibe, mégpedig néha igen jó művészi színvonalú darabok. *Badaacsonyan* került elő egy kis bronzszobrocska, ez Victoriának, a győzelem istennőjének alakját eleveníti meg. A kis szobor eleven mozgású és a szép darab a görög eredetű jól ismert monumentális szobrok itáliai utánezata, sokszorosított mása. Ugyancsak Badaacsonyból ismerjük egy bennszülött Dianának nyers szobrát. A rövid ruhában, tegezzel felszerelt alak mozdulatlansága egyetlen. Így felelt meg annak a bennszülött eredetű embernek, aki vallásos érzelmeit az ősi istennő iránt ki akarta fejezni.

Pannoniát a rómaiak a II. század elején kettéosztják, Felső- és Alsó-Pannoniára, a III. században a területi beosztást módosították. Valószínűnek látszik, hogy a két résztartomány határa a Balaton környékét is kettévágta, de az sem lehetetlen, hogy éppen a Balaton vize szolgált határu a tartományok között. A vidék békés fejlődése még tart a II. században, de a nagyobb háborúk előszele már érzik. Zalaapáti mellett *Zalahosszúfaluban* egy nagy éremkincset és ezüsttárgyakat rejtettek el 154-ben jelöl annak, hogy a biztonság ekkor egy pillanatra a tartomány belsejében is megrendült. A II. század végén tombolt nagy markoman-szarmata háborút valószínűleg ez a vidék is megsínylette. Ezzel véget is ért Pannonia zavartalan fejlődésének kora. A III. század közepén szerte a Balaton partján nagyobb éremleleteket rejtettek el *Enyingen*, *Kéthelyen* és a Bakony vidékén egyidőben. Az elrejtés jelzi, hogy a tartományban rosszra fordult a hadihelyzet. Több ellenséges betérés a Duna felől erősen elpusztítja ezt a védtelen területet. A IV. században a Balaton környékén egészen új népességet találunk, amelyet a megfogyatkozott lakosság pótlására szerte a birodalomból a határokon túlról császári parancssal telepítettek be. A vidék egész arculata megváltozott. Egyik római történelmi forrás említi, hogy Galerius császár (i. u. 293–311) a Pelsotavát a Dunába csapoltatta le. Még vitatható, hogy a Pelső-tó a két pannoniai nagy tó, a Balaton és a Fertő közül melyiket jelentette. Ha azonban elfogadjuk, hogy a Balatonról lehet szó, feltehető, hogy a III. század folyamán a tó vízszintjének időszakos ingadozásával állunk szemben, amely arra készítette a rómaiakat, hogy a megnövekedett vízmennyiséget a Sió felé lecsapolják. *Siófok* felett, ahol a két vasútvonal egymástól elválik, már régen találtak egy olyan ásott medret, amelyet a római-kori csatorna lecsapolás árkanak tartanak.

Római bronz *Victoria-*
szobor
B a d u c s o n y

Sőt a közelben lévő nagyobb falazatot a csatorna zsilipjeként fogták fel. A kérdés még nem tisztázott, de lehetséges, hogy ez a nagy munka a Balaton környékének új betelepítésével függött össze.

A telepítés egyik központja lehetett *Ságvár*, az antik *Tricciana*. Ez a régészeti leletekben olyan gazdag község már többször szerepel; Siófoktól délre elterülő lapály szélén fekszik a somogyi dombok hátárán. A telep római nevét feliratos emlékek nem igazolták, de azt mégis elfogadhatjuk, mert a III. századba visszanyúló útleírásban szerepel a név a *Sopianaeból* (*Pécs*) *Arrabonába* (*Győr*) vezető római út állomásaként. Az említett római út jól követhető. A somogyi völgyekben ma is látható kavicsszalagja, távolsági adata pedig jól összevág a *Pécs-Ságvár* tényleges távolsággal. A római hódítás idején is már kisebb telep keletkezett itt, neve is kelta. Itt haladt át a már említett korai katonai út a Balaton déli partján, amely út a pécsi

utat keresztelte. Innen származott Aelius Triccianus Alsó-Pannonia egyik helytartója, aki pályáját mint ajtónálló kezdte meg a császári udvarban és mint Caracalla császár barátja a legmagasabb hivatalokba emelkedett (i. u. 217–218). Kezdetben Triccianának katonai jelentősége nem volt, de a későrómai időben, amikor már az egész tartomány ki volt téve a betörő ellenség pusztításának és a Duna vonalán kiépített erődrendszer nem jelentett biztos védelmet, a tartomány belső telepeit, így Ságvárt is táborok mintájára vastag fallal vették körül. A község belterületén kerültek elő a várfalak, szélességük 3 és $\frac{1}{2}$ méter. Az erőd négyszögű volt, sarkai lekerekítettek, az oldalon bizonyos távolságban nagy köralakú bástyák védték. Tricciana erős falai nem állnak egyedül a tartomány belsejében. A később említendő fenékpusztai vár is hasonló ehhez, de ugyanilyet ismerünk Környén és Heténypusztán is. A falakon belül elhelyezett lakosság számáról csak becsléseink lehetnek. Ha összevetjük az erődhez tartozó temetőt, amely 40 évig szolgált a lakosság temetkezési helyül és ezen idő alatt kb. 800 sírt ástak meg a dombon, akkor feltehetjük, hogy a falakon belül több ezer ember zsúfolódott össze. A letelepített lakosságot földhöz kötötték; a föld ellenértékéért katonáskodni tartoztak.

A későrómai életre élénk fényt vet a község felett emelkedő *Tömlőhegyen* feltárt római temető. Több éven keresztül mintegy 400 sírt tártunk fel, de a temetőben még kb. mégegyszer ennyi található. Nemcsak temetkezési szokásokban, de mellékletekben is viszonylag gazdagnak mondható. A temető egységét csupán az jelenti, hogy mindegyik sírja csontvázas sír. Ez a korábbi temetkezési szokással gyökeres szakítást jelent. A csontvázas sírok egységén nem kell csodálkoznunk, mivel a római birodalom nagy gazdasági válságában a keleti u. n. misztérium vallások rohamosan elterjedtek. Ezek a vallások az élet nehézségeiről elfordítva híveik figyelmét a beavatottnak túlvilági boldogságot ígértek. Ennek megfelelően a temetkezésnél lehetőleg teljesen megakarták őrizni az emberi testet. Ezen szokás alól a IV. században senki sem vonta ki magát, mégis a ságvári temetőben az egyes sírok temetkezési szokása megkülönbözteti az uralomra jutott misztérium vallást: a kereszténység temetkezési szokásait a „pogány”-nak nevezett többi vallásokétól. A két vallás, összes szektáival együtt, jól megfér a temetőben.

A vagyoni különbség jól megfigyelhető a temetőn belül. Kisebbség nagyobb sírepitmények tarkázták a legyezőalakban fekvő temetőt. Az egyik félköríves lezáródású sírkápolnában több nagyobb kőből faragott szarkofág volt elhelyezve. Persze a későbbi korok nem fordultak sok kegyelettel az ilyen építmények iránt és ezeket rendre kifosztották. A kisebb boltozott sírkamrák és téglából összerótt sírhelyek váltakoznak a temetőben. A legtöbb sírban azonban csak

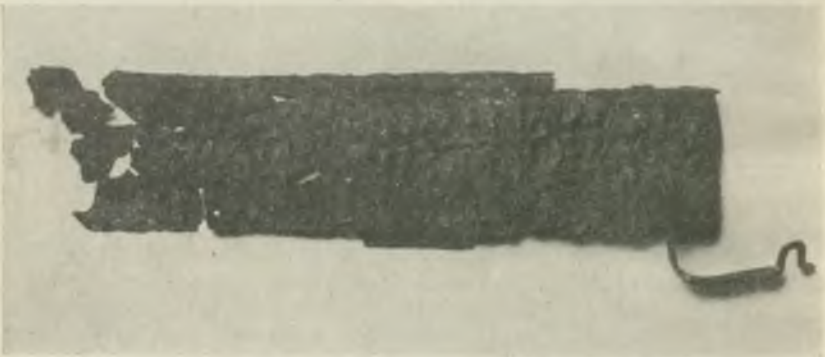
Sírépítmény alapjai a későrómai temetőből
S á g v á r

az összeszögezett fakoporsó maradványa került elő, vagy legtöbbször még ez is hiányzott.

A férfi sírokban általában övek, bronzveretek, kapcsolótűk, kések találhatóak, a női sírokban ékszerek, tűk, karperecek, gyöngyök tartoztak az elporladt ruházathoz. A gyermeksírokban is gyakori az ékszer, sőt a játékszer is. Az egyik gyermek nyakában furcsa ákom-bákomokkal ellátott kis ezüstlemez göngyöleg volt, amelyet babonából, szemverés ellen akasztottak a gyermek nyakába. Az arany vagy ezüsttárgyak ritkák és csak néhány borostyánkőből faragott kis amulett került elő.

A ruházathoz tartozó tárgyakon kívül a keresztény temetkezési szokás szerint sok sírban a lábhoz tett kancsó és pohár jelzi a misztikus útravalót. Az egyik poháron görög felirat van bekarcolva: Igyál és élj boldogul! Aranyozott fibulákon Krisztus nevének kezdőbetűit találjuk, majd az egyik bronzból készült ládavereten ókeresztény jelkép: a bibliai Lázár feltámasztása.

A régi „pogány” szokás szerint érméket helyeztek a sírba, néha tele marokkal szórlák rá a halottra a kis bronzpénzeket. A használati tárgyak közül legérdekesebb egy vékony bronzlemezekkel díszített

Ládikáról való bronzveretek a későrómai temetőből
S á g v á r

ládika. A hosszú hasábalakú faládába valamilyen porladó anyagból álló tárgyat tehettek, mivel a farészek között nem találtunk semmit. A bronzveretek domborművei egyik római császár, talán II. Constantius germán hadjáratát ábrázolják. A császár lovon, lándzsával támad, a kegyelemért esedező ellenségre. Az ellenség jól felismerhető: a hajukat varkocsba kötött germánokat látjuk magunk előtt. A császár mögött sisakos nagypajzsú testőrsor sorakozik. A másik jeleneten római lovas és gyalogos katonák összekötözött kezű germán foglyokat hajtanak a császár elé. A történeti jelenetekkel díszített kis ládika valamilyen kitüntetett tárgy lehetett.

*Üvegek a későrómai temetőből
S á g v á r*

Érdekes, hogy néha a sírokban elhelyezett jelképes tárgyak jelzik az emberek foglalkozását. Nem tartjuk véletlennek, hogy a férfi sírokban vas üllőszeg, bronzkörző, bronz orvosi műszer vagy vashorog van, nagyon valószínűnek látszik, hogy a tárgyak kovács, mérnök, orvos, vagy halász foglalkozását árulják el.

A sírmellékletek között főleg agyagedényeket találunk. Fém-mázás kancsókat, korsókat és kisebb csészéket. Az edények valószínűleg mind helyben készültek. Kevés import tárgy ismerhető fel a temetőben, főleg üvegedények kerültek ide távoli vidékről. A Triccianán keresztül futó útvonalak tették lehetővé, hogy az üveg a Rajnavidéktől ide is elkerülhetett.

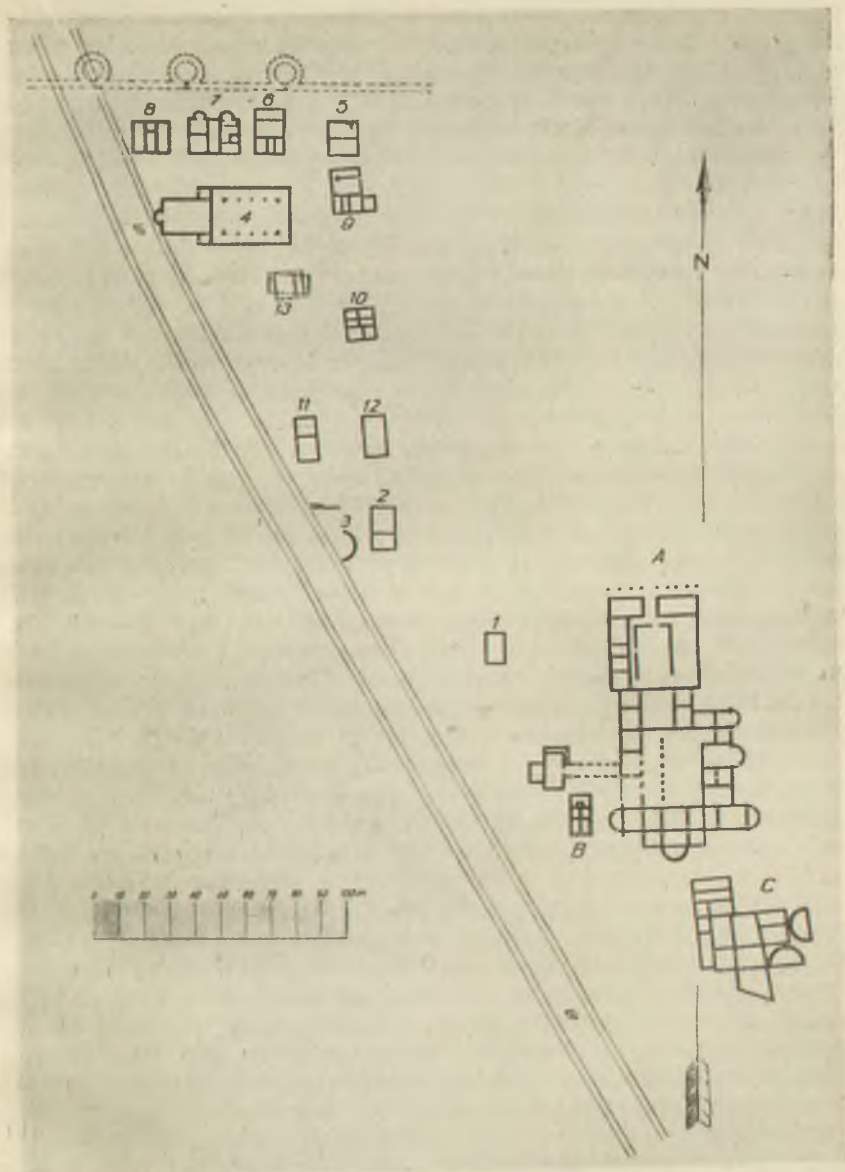
A felásott sírok mintegy 40 év temetkezését tárják elénk, i. u. kb. 380-ig. A sírokban elhelyezett érmek pontosan elárulják a temető korát. Ennek az időszaknak a végén úgy látszik nagy csapás érte Triccianát: az erőd leégett és a temetkezések megszakadtak.

A IV. sz. új telepítése régészeti emlékekanyagban is megfigyelhető a Balaton környékén. Későrómai temetők vagy egyes sírok az egész területen gyakran fordulnak elő. Jellegzetes temetkezés ebben az időben – a Ságváron is ismert – téglákkal kibélelt sír. Tudomásunk van *Köröshegy* határában – Ságvár közelében – ilyen sírokról, míg

Szántódpusztán egy magányos téglasírból került elő szép, karesű korszó. A régi római utat kísérik a sírok is: *Szóládon* és *Buzsákon*. Az utóbbi helyen egy boltozott sírkamra leletei kerültek elő: üveg, agyagedények voltak a csontváz mellett és egy aranygyűrű. *Balaton-újlakon*, *Balatonberényben* és *Keszthely-Csórégödör* ismert lelőhelyéről tártak fel IV. századi sírokat. *Alsópáhokon* éremmel keltezett későrómai sírkő került elő és *Egregyén* egy kiásott sírt a helyszínen hagytak; még ma is látható. Kőszarkofág került elő *Gyenesdiáson*, *Tapolcán*, a Pósta-utcában ismerünk téglasírokat, míg a közeli környékről *Kisapátiból*, *Diszelből* és *Szigligetről* hasonlókat jegyeztek fel. A *zalaszántói* sírok egyikéből CRN betűkkel jelzett téglakövek kerültek elő. Ez a jelzés ismert a Balaton környékén, de nem tudjuk, hogy melyik téglakövek nevét rövidíti. *Kékkút* a későrómai korban is jelentős település, környékén *Monoszló* és *Taliándörög*d községben találtak téglasírokat és szarkofágot. *Balatonfüreden* egy nagyobb későrómai temetőből szép üvegedény került a Magyar Nemzeti Múzeumba. *Balatonkövesden* a Kőkoporsó dűlőnév egy későrómai lelet emléket őrizte meg. A sírok folytatódnak a Balaton mellett *Alsóörsön*, *Lovason* és *Balatonalmádban*. *Balatonkenesén* is találtak ilyeneket, míg az egyik későrómai sírból *Királyszentistvánon* egy díszes, bronzlemezés római ládika került elő.

Végül említsük meg a Balaton környékének legnagyobb későrómai központját: a *Fenekpusztán* ma is felismerhető nagykiterjedésű fallal körülvett erődöt. Évszázadok során a Keszthelyen járt idegenek egyre emlegetik a várostól délre fekvő Fenekpusztán található nagy vár romjait, amelyek a Balaton felől magasan kiemelkednek. A 900-as évek elején az innen véletlen folytán előkerült római régiségekre felfigyelve kezdték meg a kutatást a várban. Az u. n. Várnak egy kisebb részét tárták fel, de az előkerült leletek gazdagsága már így is kiemelte ezt a lelőhelyet a többi ismert későrómai lelőhely közül.

Érdekes a hely fekvése. A Balaton nyugati sarkán a Kisbalaton-tól hosszú keskeny észak-déli irányú földnyelv választja el. Ennek a végét a beömlő Zala folyó levágta. A földnyelv déli részén, közel a Zala torkolatához, három oldalról vízzel körülvéve fekszik a későrómai erőd. Bizonyos, hogy a római hódítás korában is fontos átjárónak kellett itt lenni. A tartományt átszelő átlós utak között az antik Sopianae (Pécs) Savariával (Szombathely) összekötő út haladt át ezen a helyen. Az út állomásait ismerjük és talán a Valcum nevű állomás azonosítható Fenekpusztával. A földnyelv kitűnő védelmet jelentett abban az időben, amikor ellenséges betörések nyugtalanították a tartományt. Így eshetett a választás a IV. században erre a helyre a nagykiterjedésű, vastag falakkal körülvett város-erőd építésére. Három oldalon ma is világosan megállapíthatók a falnyomok. A nyugati fal hossza 385 méter, a déli majdnem ugyanannyi. A jelentős nagyságú

IV—VI. századi várfal és épületek alaprajza
Fénékpuszta

területet határoló három fal közel derékszögben kapcsolódik egymáshoz, csak a keleti határ, a Balaton felé eső részen mutat szabálytalan alaprajzot. Az is bizonytalan, hogy a tó felé volt-e a várnak fala. Bár nehezen képzelhető, hogy fal nélkül a sekélyvizű tó megfelelő védelmet biztosított a vár lakóinak, ha egyik oldalt szabadon hagyták volna. A falak vékonyabbak mint Ságváron, a bástyák azonban jobban megvédték az erődöt. A sarkokon és a hosszanti falak mellett közel egymáshoz hatalmas, 17 méter átmérőjű, kerek bástyák csatlakoznak a körfalhoz. Mindeddig bizonytalan, hogy hol volt a vár kapuja. Valószínűnek látszik, hogy északon és délen, de még egyiket sem tárták föl. A falakon belül eddig 17 épület vált ismeretessé, ezek közül néhány egyszerű, jól áttekinthető alaprajzot mutat. A nagyobb épületek alaprajzát a többrétegű építkezés azonban igen bonyolulttá teszi. Az egyszerű egy-, két- vagy három-osztatú házak későrómai lakóházak, vagy gazdasági épületek lehetnek. A vár keleti felében feltárt több udvaros, félköríves lezárásokban gazdag épületet talán egy korai villából építették át. Alaprajzában még felismerhető a villa beosztása. Lehetséges, hogy a későbbi várba befoglalták és úgy építették át. Ezenkívül még két világos elrendezésű épületet találunk a vár belsejében kiásott épületek közül, mind a kettőben ókeresztény bazilikára ismerhetünk. A mai út mellett fekvő épület egy tágas, nyitott udvarral ellátott bazilika, amely a IV. század ókeresztény építészetét szépen példázza számunkra, minden átalakítás nélkül. A másik egyházi rendeltetésű épület közel van a nyugati falhoz. Eredetileg háromhajós, egy apszisos lezárású bazilikát később meghosszabbították, padlózatát felemelték és három apszissal látták el. A lakóházakban több helyen megtalálták az alfűtéses szerkezet rosszabb, hevenyészettebb formáját. A házakból előkerült leletek igen értékesek számunkra, mert úgy látszik, egy nagy kovács- és vaskohász-műhely szerszámanyagát őrizték meg. A hatalmas vasfogókon, öntőkanalakon, kalapácsokon kívül előkerült a műhelybe javításra hozott sokféle szerszám. Láthatjuk ebből, hogy a lakosság nagyrésze földművelő. Ekevasak, kapák, ásók, vonólánccok, kaszák, sarlók, balták, főleg azonban kочи és lószerszám vasalások sokféleségét együtt találták a védelemre szolgáló lándzsákkal, kardokkal és nyilakkal. A leletek mutatják, hogy a lakosok között szép számmal vannak képviselve iparosok is; fűrók, vonókések, fűrészek, kalapácsok, kulcsok, egyéb kovácsolt vasveretek adják a vár falai között megtelepedett iparosok munkaeszközeit. Bronzeszközt nagyon keveset találtunk. Általánosságban szegénység jellemzi a leleteket. Egy bronzméceses, néhány nagyobb edény, egy díszített pánt és az apró római érmekek tömege képviseli a bronzokat.

Az előkerült leletekből felismerhetjük, hogy kik voltak a vár lakói. A IV. században Pannoniában a biztonságot csak a vastag

falak mögött remélhették az emberek. Kezdetben a falak mögé a földhöz kötött parasztkatonaságot telepítették, akik a föld fejében katonáskodtak. Ebben a fejlődésben látjuk már az új társadalmi fejlődés, a kezdeti hűbériség csíráit a rabszolgaság korában. A külső betelepített népek is csak föld fejében hajlandók római zsoldba szegődni. Természetesen ehhez a tömeghez csatlakozott a környék lakossága is, főleg az iparosok kerestek védelmet a falak között. Így alakult ki a helyi ipari központ, amely a környék termeléséhez okvetlen szükséges munkaeszközöket készítette. A biztonság hiánya a központokat önellátásra szorította, csak olyan eszközökre számíthattak, amelyeket a falak között elő tudtak állítani. Szükség volt itt kovácsokra, bognárookra, vasöntőkre, fazekasokra, valamint a ruházat előállításához szükséges takácsokra és tímárookra. Az államvallássá lett kereszténység nagyobb közösségei is ilyen központokban fejlődtek ki. Nem véletlen, hogy a váron belül két egyházi épületet is találtak.

A Balatontól északra jelentős későrómai központ volt *Kékkút* is. Több helyiségből álló, nagyobb római épületek kerültek elő és ugyanitt kiásták az egyik első őkeresztény templomot. A templom alaprajza szerint u. n. teremtemplom, amelynek építészeti dísze egy nagy téglából égetett Krisztus monogram volt. Ennek a telepnek további történetéről nem tudunk semmit.

Ki kell térnünk a helyi iparosok egyik jellegzetes készítményére: a ládikaveretekre. A fenékpusztai vár közelében felásott későrómai temető egyik sírjából három domborműves ládika-veret került elő. A veretek egy nagyobb ládikán voltak eredetileg, annak melső oldalára lettek rászögezve. Két vereten a négy évszak szimbolikus alakjait láthatjuk: A Tavasz virágos kosarakkal, a Nyár arat, búzafélét tart a kezében, az Ősz szőlőlugasban szüretel és a Tél vadászsákmánnyal tér haza. A harmadik lemezcsikon szőlőindák között Dionysosnak, a bor istenének kísérői táncolnak, a középen pedig Apolló ül nagy lanttal.

Pannoniában a IV. században valószínűleg egyik pénzverde mellől indul ki az a gyártás, amely a faládikák oldalát díszítő bronzvereteket készítette. Az ábrázolások először érmekeket utánoznak, majd mithológiai jelenetek kerülnek a veretekre. A nagyobb városokból kisebb ipari központok átveszik a vereteket és a kevés nyersanyagot igénylő ipart tovább fejlesztik. A lemezek domború verőtöveken készülnek. A nagyobb központok a kisebbnek több verőtővel készült lemez-szalagokat szállítanak. A mesterek azután szétvagdosák és a faládikák oldalára illesztik a szalagokat. Fenékpusztai mesterek is átveszik ezt az ipart. Mikor azonban az összeköttetés a nagyobb városokkal megszakad, néhány átvett verőtővel a kisebb mesterek maguk próbálkoznak. Ügyetlen kézzel értelmetlen összefüggésű ábrázolásokat helyeznek egymás mellé és ezzel igyekeznek a ládika

egész felületét beborítani. Fenéken is előkerült ilyen kezdetleges bronzveret és a Balaton környékén két sírban is találtak — az említett ságvári ládikavereteken kívül — ilyet. A veretek központja kimutathatólag Fenékpusztá. A *lovasi* későrómai sír ládikaveretein ügyetlen formázásban viszontlátjuk a fenékpusztai lelet Apolló alakját és több olyan jelenet ügyetlen másolatát figyelhetjük meg, amelyek jobb darabról készültek. Térkitöltő jelenetnek használ ez a mester egy igen elterjedt mithologikus ábrázolást, amelyen Bellerophon lován ülve leszúrja a háromfejű szörnyállatot. A jelenet visszatér a *királyszent-istváni* ládikavereteken, ahol a készítő mester más domborművű mintákkal kapcsolta össze ezt. Megvan a ságvári temető egyik csatján is. Tehát ezen darabok készítését valahol a Balaton környékén kell keresnünk és valószínűnek látszik, hogy ezt is a Fenékpusztán dolgozott mester készítette.

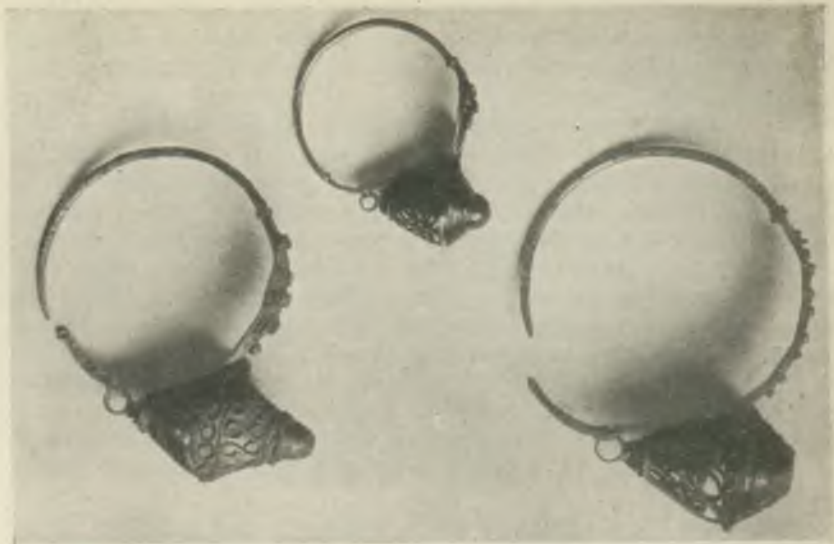
A népvándorlás kora

A római uralom és ezzel együtt a rabszolgatársadalom végét a Balatonkörnyékén az érmek meghatározása szerint a IV. század vége jelentette. A rossz minőségű aprópénz forgalma egyszerre nagyon erősen megcsappant és az V. század elején már alig találhatók ezek jelezve, hogy a kapcsolatok a Földközi-tengeri központokkal már megszakadtak. Egy nagy ellenséges betörés szakíthatta meg ezt a kapcsolatot, amelyet több háború követett. A gyorsuló ellenséges betörések mögött a húnok vándorlása áll, előlük menekülnek a Duna vidék germán népei. A római kormányzat már csak Itália védelmére gondol és arra sincs már ideje, hogy a megtizedelt lakosságot kivonja innen. Ennek nincs is értelme, mert a földhözkött lakosságnak nincs hova menekülnie. A tartományt a betörő népek először prédának tekintik. Amikor azonban a római birodalom már forma szerint is lemond ezekről a területekről és a Dunántúl nagyrészt átadja a húnoknak, megkezdődik egy szükségszerű együttélés azokon a helyeken, ahol a régi lakosság az előző zivataros évtizedeket túlélt. A termelés alapja egyre inkább a föld lesz. A hódítók nagy földterületeket adnak kitüntetett katonáiknak. A megmaradt római lakosság kezdetben főleg iparos és ezért az uralkodó hódítóknak szükségük van rájuk. A történeti adatok szerint azonban erősen ki volt szolgáltatva az új uraknak. Az a hamis felfogás, amely szerint a népek a népvándorlás korában úgy váltották egymást, hogy majdnem teljesen kipusztultak a sok háború miatt, helytelen. Éppen a Balaton védelmetnyújtó környéke élénk cáfolata e felfogásnak.

Húnkori leleteket nem találtak a Balaton környékén. Egyetlen kivétel a *táskai* aranycsat. A következő századok történetéről is

csak kevés régészeti lelet igazít útbá bennünket, pedig az Itáliába vándorló keleti gótok hosszabb ideig éltek a Balaton környékén. A történetírók feljegyezték, hogy legnagyobb királyuk, Theoderich, a Balaton mellett született. Az V–VI. század mozgalmas történetéről a kevés adatunk is összezsugorodik a *fenékpusztai* erőd körül. A tábortól délre a Balatontól védett földnyelven nagyobb temető ástak fel. A temető szegényes leleteiből fogalmat alkothatunk a megmaradt római lakosság sanyarú állapotáról. A hún vándorlás által a Dunántúlra került germánok csak kezdetben pusztították ki a lakosságot. A gótok — akik már korábban is hosszú ideig éltek a római birodalom mellett — más politikát folytatnak. Felismerik a romladozó falak mögé menekült, de alapjában véve védtelen romanizált lakosság gazdasági értékeit, t. i. ez a lakosság sokféle jól felhasználható iparhoz ért, földjét műveli, tehát ipari termékeket és jelentős terménybeszolgáltatást kaphatnak tőle. Megfigyelések szerint a falakon belül a fenékpusztai egyik bazilikát még a zavaros időkben is javítják. Az élet nem szűnt meg tehát, csak egyre nehezebbé vált.

A temetőből a ruházathoz tartozó bronz ékszerek, karkötők, csonttárgyak kerültek elő. A későrómai korból ismert csatok, szíjvégek, karperecek, a hódítók izlésének hatása alatt átalakulnak. A sokszor alkalmazott pont-körös díszítés a germán fésűkön és a hódítók által behozott fibulák utánzatán egyaránt megvan, jelöl annak, hogy a Fenékpusztán dolgozó római iparosok már a környék hódítóinak is dolgoztak, de az sem lehetetlen, hogy a germánok közül is nem egy család betelepedik a várba. Helyben fejlődött keverék fémművesség látható jeleit kapjuk a sírmellékletek között. A díszítő elemeket elemezve megtaláljuk a hosszú ideig élő római provinciális mustrákat, ugyanakkor azonban megvan a Fekete-tengernél kifejlődött hún-germán állatstílus is. Ez az ipar azonban új formákat is teremt és a következő időkben továbbfejlesztője lesz a fémművéssegnek. Néhány jellegzetes darabra érdemes kitérni. A későrómai ládikavereteket készítő fémművesség domborműves ábrázolásai nemzedékeken át öröklődnek tovább és egyre inkább elvesztik eredeti szépségüket. A már megismert Bellerophon ábrázolás fordítottja, még felismerhetően, de egészen együgyű vonalas rajzzal az egyik nagy korongos fibulára kerül, koraközépkori izlést eláruló keretben. Ugyanígy egy másik fibulán egy régi mithológiai jelenet szinte értelmetlenné vált vonalas rajzát ismerhetjük fel. Más körhöz kapcsolódik egy korongos fibula, amelyen négy, egyszerűsített ragadozó madárfej van domborítva. A nyitott karperecek végein az állatfejek pont-körös díszű mértani vonalakká merevednek. Egyik római fülbevaló forma díszítése megváltozik. Karikája megnő, egyik helyen kiszélesedik és vékony huzalból font és forrasztott kosár kerül rá dísz-

*Kosaras fülbevalók
Keszthely*

tésnek. Ez az ú. n. kosaras fülbevaló, amely a Keszthely-környéki temetőkben általánossá lett. Az új ékszer gyökereit is a továbbélő fémművességben kell keresnünk. Távoli kapcsolata ebben az időben a Balaton környéknek alig van. Egyik gyűrűn görög nevű monogrammot látunk, amelyből Phokas neve betűzhető ki. A gyűrű bizánci készítmény lehet.

Bizonytalan, hogy a fenéki vár mikor pusztult el végleg. A VI. században betelepülő lovas-nomád avarok uralmát még eléri és így feltehető, hogy a korábban itt átvonuló germán longobard néppel még érintkezik. A fenékpusztai temetőben az egyik sír már határozottan a VII. századból származik, leletanyaga is elűt a többi sírtól. Vas zabla részei, vas tűzcsiholó, valamint ezüstlemezből préselt övveretek határozzák meg az eltemetett népi hovatartozását. Az új hódítóknak, az avaroknak, leletanyagát ismerjük fel ezekben a darabokban.

Még a múlt évszázad végén *Keszthely* belterületén ezernél több csontvázas sírt tártak fel. A nagyjából soros temető emlékanyaga külön megjelöléssel, mint „keszthelyi kultúra” került be a külföldi szakirodalomba, és ezt a kifejezést még napjainkban is olvashatjuk. Azóta a régészeti kutatás tisztázta, hogy ez a temető egy igen kevert nép emlékanyagát tükrözi, amely időben megfelel az avarság itteni uralmának. Az avarság magyarországi megjelenése idején sem egy-

*Avar szíjvégek
Keszthely*

séges nép, keleti vándorlása alatt számtalan néppel érintkezett, több népcsoportot sodort maga alá gyűrve a Duna vidékére. A jellegzetes avar övveretek technikája sem egységes. A nehéz, állatküzdelmi jelenetekkel és növényi indákkal díszített szíjvégek, csatok és más övveretek mellett minden avar temetőben ott találjuk a préselt bronzlemezből készült övvereteket. Így van ez a keszthelyi temetőben is, ahol a préselt lemezből készült vereteken mértani díszítést és szalagfonatokat is találunk. Nem hiányoznak a temetőből a longobardoknak tulajdonított nagy gombos fibulák. A longobardok a keleti gótok távozása után csak rövid ideig élnek az avarok mellett a Dunántúlon, mert az avarok elől Itáliába menekülnek. Még régi római hatások is színezik a keszthelyi temető emlékanyagát. Olyan csatormák is jelentkeznek, amelyeket a fenékpusztai későrómai temetőből ismertünk meg. Különösen érdekes a korongos fibulák továbbélése. Két nagy korongos fibula még megőrizte a római ábrázolások kezdetleges utánzatát. Később ezek mértani díszű nagy gombokká csökevényesednek. A temetőnek azonban olyan anyaga is van, amely a többi avarkori temetőből hiányzik. Nagy kosaras fülbevalók, hosszú, négyfelé ágazó, majd ismét összeforradó tük, csuklós karkötők, a többi avar temetőben nincsenek meg. Általában ezt az anyagot a továbbélő fenékpusztai kézműveseknek tulajdo-

nitják. Még nem eldöntött kérdés, hogy ezeket a divatosá vált ékszereket a környéken melyik nép használta. Feltétlenül meg kell találnunk itt Keszthely környékén az avarokkal együtt betelepülő szlávok anyagát is. A szlávok legkorábbi említése Magyarországon az avarok idején történt. Feltehető régészeti emlékeink az avarok idején kevert népességű temetőkben is megvan. Különösen indokolt ez Keszthely környékén, ahol mint látni fogjuk, a IX. században egyik fontos középpontjuk alakult ki. Találunk már a keszthelyi temetőkben is olyan gömböcsökkel díszített fülbevalót és karperecet, amelyet már határozottan a szlávoknak tulajdoníthatunk.

A nagy kiterjedésű keszthelyi temető nem áll egyedül. A környéken azonos régészeti anyaggal több ilyen temetőt tártak fel. A sírok nagy száma mutatja, hogy ez a vidék az avarokban erősen benépesült. A keszthelyi temetővel egyidőben ásták ki a *felsődobogói* nagy temetőt, ahol több mint 2000 sír került elő. A szomszédos dombon az *alsópáhoki* határban lévő *Hévíz-dombon* újabb több mint 1000 síros temetőt ismerünk. A távolabbi környéken „keszthely-kultúrák” temető jött elő: *Gyenesdiáson*, *Raposkán*, *Lesencelomajon*, *Lesenceistvádon* és a déli parton *Balatonberényben*. Keszthelytől távolabb is kerültek elő avarokori sírok, de ezekben már nem találtak meg a jellegzetes kosaras függőket, hosszú tüket és csuklós karpereceket. *Lovason* avarokori ezüstveretek jöttek elő a sírokból, míg *Papkeszi-Sáripusztán* aranyveretek. Feltűnő a keszthelyi kultúrák temetőkben az edények hiánya. Az ismert többi avar temetőben kézzel formált, néha fésűs díszrel ellátott bögrék találhatók. Ilyen edényeket eddig csak *Balatonboglárról* ismerünk. A keszthelyi kultúra táguló köre azt mutatja, hogy az avar uralom alatt a fenékpusztai vár elszigetelt helyzete megszűnt. Ennek a kornak középpontját északabbra kell valahol keresni, de ugyancsak Keszthely környékén. A régi vár lakói azonban szétszélednek a környéken, hiszen a temetők anyagában felfedezhetjük még azokat az ékszereket és más tárgyakat, amelyeknek készítését feltehetőleg a vár lakói, vagy azok utódai mentették át a későbbi korba. Feltehetjük, hogy a római uralom pusztulása után a Balaton vízszintjének szabályozása megszűnik. Ennek következtében nagy területek mocsarasodtak el a tó környékén. Ezek a mocsarak, vadvizek, az egész népvándorlás alatt különleges védelmet biztosítottak a fenékpusztai vár lakóinak. A várból megfigyelhetőleg egy régen elfelejtett út vezetett a Kisbalaton legnagyobb szigetére és az elmocsarasodott Zalavölgy egyik átkelőjéhez. Az utat a rómaiak még használták. A fenékpusztai vár pusztulásával természetesen adódott az a lehetőség, hogy a lakók ebben az irányban menekülhettek a fenyegető veszély elől. Itt a mocsarak között keletkezett a későbbi szláv központ Privina fejedelem Mosaburgja a mai *Zalavár* mellett. A Zala árterületén a kis, láppal körül-

Népvándorláskori lemezes fibulák, fülbevalók
Keszthely

*Bazilika romjai (1948-ban)
Zalavár*

vett szigetek jó védelmet nyújtottak. Feltehető, hogy még az avarokban ide húzódik a lakosság egy része.

Az avar uralom végét jelentő frank hadjáratok egyike Itáliából indult ki és a történeti feljegyzések szerint a Dráva árterületétől egynapi lovaglással elérhető avar gyűrűt elpusztították és kirabolták. Nem lehetetlen, hogy a keszthelyi kultúra központja esett ekkor áldozatul (IX. sz. eleje). A központ véglegesen áttolódik a jól védhető Zalavárra. Hogy pedig milyen kerülő utakon ismerhető fel a továbbélő népesség, arra éppen Zalaváron kapunk szép példát.

Tudjuk azt, hogy Privina szláv fejedelem 843-ban székhelyén, amelyet joggal tarthatunk Zalavárnak, három templomot szenteltetett fel, amelyek közül az egyik Szt. Adorján tiszteletére épült. Valószínűnek látszik, hogy Adorján tisztelete még a későrómai ókeresztény egyházközségekből indult ki, jelen esetben a fenékpusztai vár lakóival öröklődött át. Nyomban látható, a vár lakóinak továbbélése egészen a IX. században, sőt tovább is. Zalavár pedig emlékeivel már szorosan kapcsolódik a szlávokon keresztül a magyarok történetéhez, mint ezt később látni fogjuk. Ugyanígy az avar kori régészeti anyag sok eleme a Balaton környékén szintén szláv közve-

títéssel a honfoglaláskori árpádkori temetők emlékanyagában is fellelhető. Ez egyelőre a Balaton környékén csak egy helyen mutatható ki, mint ahogy a kutatás még adós maradt a honfoglaláskori temetők feltárásával. Ebből a korból is gazdag leleteket várhatunk, amint azt a *mindszentkállyai* temető anyaga valószínűvé teszi.

A Balaton környékéről felsorolt régészeti emlékanyagot csak szemelvényekben volt módunkban ismertetni. Sikerült talán felkelteni az érdeklődést a Balaton-környék sokezeréves multjának beszédes emlékei iránt. Aki a régészeti anyagot közelebbről akarja tanulmányozni, azt a múzeumok kiállításáiban megtalálja. A legfontosabb leletek az Országos Történeti Múzeumban vannak Budapesten. Sajnos, a keszthelyi Balatoni Múzeum szép régészeti anyagát a háború pusztítása tönkretette. A Balatoni Múzeum (Keszthely) jelenlegi szép kiállítása egyelőre keveset tud adni a Balaton-környék régészeti anyagából. Reméljük, hogy a nagy erővel megindult régészeti kutatás Keszthely környékén a hiányokat pótolni fogja. Sok fontos régészeti anyag, többek között a balácapusztai római leletek a veszprémi Bakonyi Múzeumban vannak; kisebb gyűjteménye van erről a vidékről a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumnak.

M Ū E M L É K E K

Gerő László

Egyre több dolgozó keres üdülést, munkautáni pihenést a Balaton partján. Nemcsak a csodás tó vize nyújt felfrissülést, hanem a szép zöld környezet is, elszórva álló műemlékeivel, amelyek között nem egy sok évszázad történetét élte végig.

Hazánk háborúk-pusztította területén ez a hely sem kivétel és így az ittlévő műemlékek is osztoztak a többi sorsában. Néhányat újjáépítettek, átalakítottak, úgy hogy ma már csak nyomokban őrzi eredeti mivoltát. Legtöbbjük, sajnos, rom. Vonatkozik ez elsősorban a tópartot nagyon sűrűn benépesítő középkori falvakra. A török után következő reneszánsz, barokk és klasszicizmus, valamint a romantika stílusában fogant épületek esetében már szerencsésebbek vagyunk. Ezekben, legtöbb esetben csak a házak értetlen tulajdonosai és érzéketlen haszonélvezői tettek károkat, formálták át őket, ami az épület műértékét mindig csökkenti.

E vidék egykor hihetetlenül gazdag középkori emlékeiből majdnem annyit pusztított el a kapitalizmus „hőskora” a század fordulóján, mint a török hódoltság ideje és az azt követő átalakítások. Legtöbb műemlékünkéről ma már, sajnos, csak azokból a gondos leírásokból, rajzokból tudunk, amelyeket régebbi idők kutatói készítettek a Balaton környékén és amelyekben ezeket megörökítették.

Műemlékeink sorába azonban nemcsak évszázados múltú épületek tartoznak, hanem népi demokráciánk egyik legkorábbi — a 13/1949. sz. rendelete óta a népi múltat őrző épületek is. Ezek számbavétele és a tájjellegek megállapítása, körülhatárolása most indul meg. Ezen belül a védelmet igénylő emlékek kijelölése szervezés alatt áll. Minthogy ez a munka nagyon az elején tárt, nem adhatunk a Balatonvidék népi építkezéseiről olyan felsorolást, mint a különféle történeti stílusok esetében azt megkíséreljük.

Rámutatunk azonban egy általános sajátságra, amely jellemzi az itt fekvő falvak házait: a tornácos házakra.

Nemrégén voltak még a népetség építészetét tárgyaló olyan művek, amelyek ezt a fajta építkezést is sajátjuknak könyvelték el. Pedig ez a meglévő gyakorlati szükségből fejlődött ki és így magyar tulajdonnak tartjuk. Létrejöttében persze feltehető a reneszánsz

idők úri, árkádíves-háza hatása. De annak talalékony, rendkívül változatos alkalmazásában a népi építőkedv számtalan megoldást talált. Ezeknek sorát látjuk *Zamárdiban, Balatonöszödön, Kővágó-örsön, Nemestördemicen* stb.

A népi építészet műtörténeti értékű házait vizsgálva itt is a táji jelleg keresésén kell kezdenünk. Ennek kialakulását elsősorban az építőanyag határozza meg.

A Balatonvidéken igen sokféle építőanyag található: kő, fa, nád, mész bővében volt mindig. Közismert e vidéken a sövényház. Például *Szigligeten* 1826-ig csak sövényház épült. *Aszöfő, Örvényes, Udvari* és a többi balatoni község területén is a sövényház volt általános. A sövényfalas házat fából és sárból készítették, aránylag kis méretekben. Talpgerendáiba szegfákat, oldalgerendákat állították, amelyek felső végét hosszúgerendával, koszorúgerendákkal fogták össze. Ezekre helyezték a födémgerendákat. Rá ágasfát, szelemenestetőszéket állítottak. A födélfák, száruk összeguzsolt, egymásbaépített végével, a talpszelemenre támaszkodnak, az eresznél vízvezető gerendán, sárgerendán nyugodnak. Az oldalfalak közeit vesszővel fonták be. A vesszőfonatot sárral becsapkodták, betapasztották és bemeszelték. Az ilyen ház, a vertfallal ellentétben, vékony falvastagságú.

A fagerendákból összerótt, úgynevezett boronafalás házakból főleg a zalai partokon volt sok, amelyekből néhány pince maradt meg, mint ennek az építésmódnak értékes emléke. Az ilyenekben nem ritka az 50 × 60 cm átmérőjű mestergerenda. Az egyik *gyenesdiási* pince mestergerendáján 1644-es évszám jelzi az építés idejét.

Az Alföld népi építésére jellemző sárépítéssel, az Erdélyre jellemző faépítéssel szemben a Dunántúlon a kőépítés gyakori, különösen a Balaton északi partján, amelyről azt mondhatjuk, hogy az ország legjellegzetesebb kőépítkezési területe.

Kezdetben kéménynélküli, ú. n. füstősházat építettek, amely csak egy helyiségből állt. Ebben állott úgy – mint országszerte – a szabad tűzhely. „A fejlődés során az egy helyiségből álló házhoz csatlakozó másik helyiség bejárata is kívülről nyílt. A szerkezetileg egymás mellé került, két helyiségből álló lakóház azonban a belső terek egymásközötti szerepét tekintve, szervesen még nem illeszkedett össze. A külön-külön nyíló két helyiség közötti közlekedés kényelmére az erősebben előreugró eszék a pitvarnak nevezett tornácá alakult ki.“

„A Balaton zalai és veszprémi oldalán a tornácok változatos gazdagsága figyelhető meg. A négyszögletes, sima pillér, a fejezettel is díszített pillérsor, a félköríves nagy nyílásokkal tagolt árnyas tornácok, az ívekkel egymáshoz fűzött fehér oszlopsorok változatos

szépsége, megejtő bája szinte egyedülálló. A balatonvidéki építkezés legszebb típusa kétségkívül az oszloppal alátámasztott íves tornác. A fejlődés lassú menete, az egyéni alakítás íze, a hely adottsága, a legkülönbözőbb megoldáshoz vezettek. Az építőanyagnak a szükséghez mért céltudatos használata az egyszerű támasztó-szerkezetet kívánta meg” — írja Vargha László.

A balatonvidék régi településeinél láthatjuk, hogy a helyi építőanyag és a lakás, földművelés, állattartással kapcsolatos azonos szükségességek mennyire egységes építészetet hoztak létre.

Sajnos, a villatelepek és fürdőnegyedek építkezése legtöbbször kírí ebből a környezetből. Kívánatos lenne, hogy az építkezések ellenőrzésével megóvjuk a táj egységét és szépségét.

A honfoglalás kora

Igyekeztünk ezzel a csoportosítással egyúttal kis építészettörténeti vázlatot is nyújtani azokról a korszakokról, amelyekre a Balaton-vidék műemlékei megfelelő példákkal szolgálnak.

Az építészettörténeti kép teljessége kedvéért vettük be Somogyvár és Sümeg talán távolabbinak tűnő helyeit, míg másokat, mint Veszprémet, el kellett hagynunk helyszüke miatt. Veszprém ugyanis a most folyó városképi és műemléki vizsgálat adatai szerint oly gazdag történeti vonatkozásokban és műemlékekben — egykori nagy vára ma is nyomon követhető — hogy leírása külön könyvet igényel.

A leírt helységek könnyebb megtalálására az ismertetés végén külön névsort szerkesztettünk.

A Balatonkörnyék legkorábbi általunk ismert építményei ebben az időben egyházi jellegűek. Már a magyarok bejövetele előtt, a nyugati szláv Privina idejében építettek templomot *Zalaváron*, 850 körül. A templom alapfalait a mult századvég ásatása hozta napvilágra, azóta azonban köveit széthordták. A mult évben megkezdett újabb kutatások egyelőre nem zárultak le. Az innen származó igen szép faragott kövek fejlett kőfaragóműhelyre vallanak, és a hely történetének eddig meglehetősen ismeretlen időszakára derítenek fényt. Épen mutatja az egyhajós templom alaprajzát, a félköríves szentéllyel és az oldalához csatlakozó udvart körülvevő lakószárnyakkal az az alaprajz, amelyet még Giulio Turco vett fel róla 1569-ben. Turco felvételei igen tanulságosak erre az időre és megerősített dunántúli helyeink állapotára. Őt ugyanis a török veszedelem elhárítására 1556-ban alakított bécsi haditanács azért küldte ide, hogy a megerősített helyekről felvételi rajzokat készítsen, hogy ilyen-

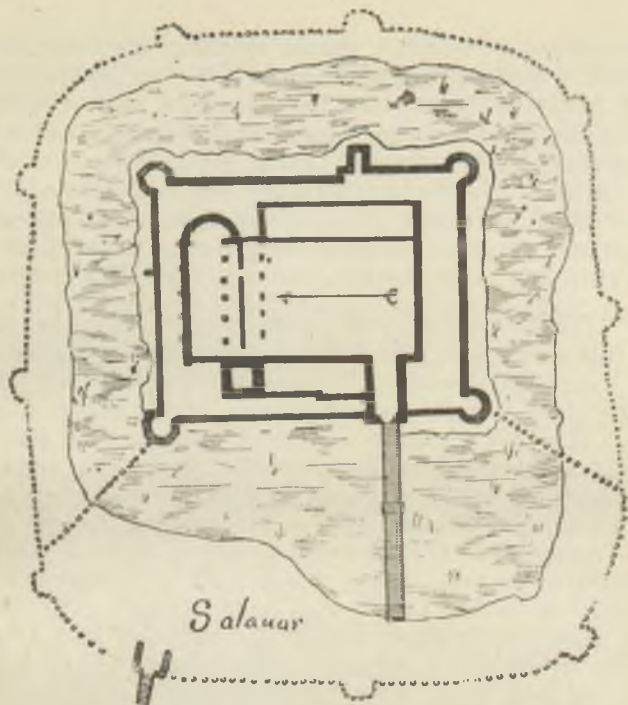
*Románkori gyámkö
Zalavár*

módon a haditanács képet alkothasson a meglévő állapotról és megferveze a török elleni végvárak védővonalát.

A magyar törzsek az oroszországi füves pusztákon megismerkedtek a letelepített földművelő népek faházaival, fapalánkjaival. Ez az építésmód az erdős vidékeken, föl messze északig a késő XVI. századig általános volt, akár a lakóházat, akár az erődítést nézzük. A honfoglaló magyarok kezdetben inkább sátorlakók lehettek és csak a XIII. században kezdenek maguknak is kőházakat építeni, nem utolsósorban a tatárjárás tapasztalatai kényszere alatt.

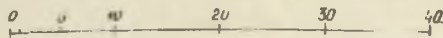
Addig nagyrészt az árpádházi királyoktól betelepített szerzetesekre hárul a kőépítkezés. Ezekből a korai, középkori épületekből igen sok pusztult el.

Hogy a Balaton környéke már abban az időben is vonzó táj, életet adó, letelepedésre csábító hely volt, azt a Békefi által összeállított lajstromból láthatjuk, amely 433 világi és 80 szerzetes templomot sorol fel. A legtöbbnek ma csak írásos nyoma van, vagy romokban leljük. Legszebb, legépebb faragott köveiket használták föl későbbi építkezésekhez. Ma már legnagyobbbrészt nem nyújtanak építészeti tanulságot. Pusztulásukat a török másfél-százados dúlása okozta vagy siettette.

Zalavár

(G. Turco felvétele, 1569.)

A Balatonvidék műemlékei között — mint említettük — kimagasló történeti értékűek a *zalavári* romok és faragványok. Az írott forrásokból tudjuk, hogy Zalavárott (melyet Mosaburnak — Mocsárvárnak emlegetnek) a IX. század közepén Privina szláv fejedelem várat és templomokat épített. A vár alakját és helyét a XVI. sz. műszaki felvételekből és mult századi leírásokból, ásatásokból ismerjük, bár újból feltárni az elmúlt évek kutatásai alapján még nem sikerült. Jelenleg pontos rétegszintvonalas terepfelvételének segítségével folyik a vár felkutatása. 1946-ban Radnóti Aladár a vár feltételezett helye és a mai község között háromhajós pilléres templom alapfalait ásta ki. A templom szentélye kívül egyenes, belül három félköríves fülkével zárul, ami hazánkban szokatlan alaprajzi forma. Homlokzata előtt nyitott előcsarnok volt keresztelőkúttal, e rész padlózata is megmaradt. A IX. sz. közepi templomot, amely valószínűleg azonos a Privina által alapított Szt. Adorján-templommal

és amelyet a krónikák szerint salzburgi építészek, művészek készítettek, a magyar honfoglalás után újra használatba vették, valószínűleg István király korában, aki Zalavárott bencés apátságot alapított. A XII. században előcsarnokának felhasználásával homlokzatát két toronnyal bővítették. 1420 körül pedig védelmi célokra alakították át. A 21,5 m hosszú téglalap-alakú templom építése idején jelentékeny méretűnek számított, de nem volt azonos az apátsági templommal. Mocsaras terület kiemelkedő szigetén helyezkedik el és értékes felvilágosítást nyújt Privina várának, városának településéről.

Zalavár emlékei arról a homályos korszakról tanúskodnak, amely a római provincia felbomlása és a magyar honfoglalás között telt el. A rabszolgatársadalom belső ellentéteinek feszítő ereje, a római birodalom központi szervezetének gyengülésével a IV. sz. végén már nem tud ellenállni a „barbár” népek nyomásának s kénytelen feladni a Duna vonalán kiépített „limes”-nek nevezett erős védőrendszert. A római provincia felbomlásával azonban nem szűnik meg a romanizált lakosság élete a Dunántúlon, hanem mind szűkösebb és egyszerűbb körülmények között a jobban védhető, eldugott helyekre húzódik vissza. Ilyen volt a Kisbalaton mocsárvidéke, amely ez időben még széles területet borított e vidéken. Ma alig $\frac{1}{2}$ négyzetkilométerre terjed, de 1850-ben 14 km²-nél is nagyobb volt. A mocsarak közötti kevés járható helyen erősített telepek bújtak meg, ilyen volt a Zala mocsaras árterültének homokszigetein épült Zalavár is. Az egyik szigeten emelkedett a Mocsárvár, a másikon a fent ismertetett templom s nyilván még több hasonló sziget is település céljaira szolgált. Ezeket a telepeket a római birodalom bomlása után a hunok, gepidák, longobardok, keleti gótok és avarok, tehát a népvándorlás során egymást váltó népek egyformán használták.

Nagy Károly unokája, Német Lajos pannónia uralma alatt Mojmir északi-morva fejedelem 830-ban elűzte szomszédját, a frankokhoz hű Privina keleti-szláv-morva fejedelmet. Privina a Zala folyó körül kap a királytól letelepedési területet. Az egykori római építmények alapjait valószínűleg felhasználva építi ide templomvárát. Ennek templomáról a salzburgi Anonymus Conversiójából tudjuk, hogy azt Liutprand salzburgi érsek 845-ben szentelte fel. Ez alkalommal jelen volt 30 bajor és szláv főúr, akiknek neveit is felsorolja a krónikás. Később Privina kérésére iparosokat is küldenek Salzburgból és ekkor két újabb templom épül.

A várat utóbb Privina fiáról Kocil-várának hívták. Kocilt meglátogatja várában Liutprand utódja, Adalvin érsek 865 karácsonyán és a két újabb templomot ekkor szenteli fel. Tudjuk, hogy Cirill (ekkor még Constantin) és Metod szláv hittérítőket római útjukban Kocil

várában szívesen fogadták, sőt itt mintegy négy évet töltöttek a görögkeleti egyház legfőbb apostolai, Metod valószínűen itt is halt meg és itt temették el 885-ben.

A még 896-ban is említett mosaburgi apátságot a keleti frank örgrófság (Ostmark) maradványaival a magyarok dönthették meg (897–898 között). Később, 1019-ben István király a bencés apátságot visszaállította. 1073-ban Salamon király, 1091-ben László jár itt. Zalavárt, mint védelmi szempontból fontos helyet, 1222-ben említik először az oklevelek.

Királyi rendeletekben és országgyűlési határozatokban halunk a vár megerősítéséről, amelyet a török nem tudott elfoglalni.

1525-től magántulajdonosai és a kir. kamara között többször cserél gazdát. A kuruc időkben I. Lipót — nehogy a magyar szabadság védelmezőit szolgálhassa — annyi más között ezt is felrobbantatta (1702).

A szerzetesek ekkor otthagyják és hiteleshelyi levéltárát Vasvárra viszik, honnan a XVIII. század végén, a szombathelyi püspökség alapításakor odá kerül át.

Az Ausztriából jött új tulajdonosok, a göttweigi bencések az ősi romokat 1715-ben otthagyták, sőt a környékeliekkel együtt széthordták és székhelyüket Zalaapátiba tették át.

Kollár János és Dolezsalek Antal 1841. évi kutatásukkor még látták a földből kiemelkedett alapfalakat. Ezeket Rómer Flóris 1861–81 között ötszöri ásatással tárta fel.

Dolezsalek a „Honderű” című folyóiratban (1847. II.) írja le a zalavári nagymúltú egykori apátság helyzetét és ugyanekkor fordul Deák Ferenchez Kehidára és József nádorhoz is, hogy a romok széthordását megakadályozza. Pán József építész el is készíti egy kis emlékkápolna — feltehetően romantikus — tervét. Ez azonban sohasem épült meg.

R o m á n k o r

Az avar-frank-szláv idők utáni korszak a románkor, amely nálunk István királlyal veszi kezdetét és a tatárjárással ér véget. Ez az az idő, amelyben a magyar állam kialakul és megszilárdul. A feudalizmus ebben a korban veszi kezdetét és lesz általános. László és Kálmán királyok drákói szigorúságú törvényei megszilárdítják a kialakult osztályrendet és államot.

A XII. század végére a magyarságnál az ekés földművelés lett uralkodóvá. A földet szabályozott talajrendszer szerint művelték. Föld bőven jut minden parasztszaládnak, annyi, amennyit a rendelkezésére álló munkaeszközökkel megművelhetett. A paraszti földek

a falusi ösköztségbe tartoztak, amely a feudális kizsákmányolás rendszerében Marx szerint „az egész középkor folyamán a népi szabadság és élet egyetlen tűzhelye volt”.

A kort a feudalizmus teljes kibontakozásával megjelenő feudális anarchia zárja le. A parasztság, a szerviensek, a kormányból kizárt nagyurak egyaránt megmozdulnak a hatalmon lévő nagybirtokospárt ellen s a királyt az Aranybulla kiadására kényszerítették. Ebből az időből huszonhárom emlék maradt ránk. Valamennyi romos, vagy átépített.

Az Árpádok alatt rendkívül élénk építkezést látunk. Háromhajós, kereszthajó nélküli háromszentélyes templomok épülnek, tömör, zárt, egységes szerkezettel. Nehéz faltömegeket látunk, eleinte kevés boltozattal, inkább csak az előcsarnok és a szentély fölött, később azonban a mellékhajókban, végül a főhajóban is. Ez utóbbiban addig egyszerű fagerendás síkfödémek voltak. A boltozatok emeltívű román keresztboltozatok. Félköríves záródású, keskeny nyílású ablakokat építenek, mély rézsűvel. Gazdag kapubélések, meredek sátortetők maradtak ránk. A hencések gazdagabban építenek (2–4 toronnyal), a ciszteriták szerényebben (torony nélkül). A részletekre jellemzők a kettős, hármas ikerablakok, osztóoszlopok és vállkövek, a teherhárító ív, a kocka- vagy bimbófejezet, az ívsoros fogazott-díszű párkány.

A szerzetesek mellett önálló világi mesterek is dolgoznak. Segédek között csakhamar találunk magyarokat is, akik nem iskolás módon alkottak, s így kezük nyomán az épületeknek bizonyos egyéni jellegük lett.

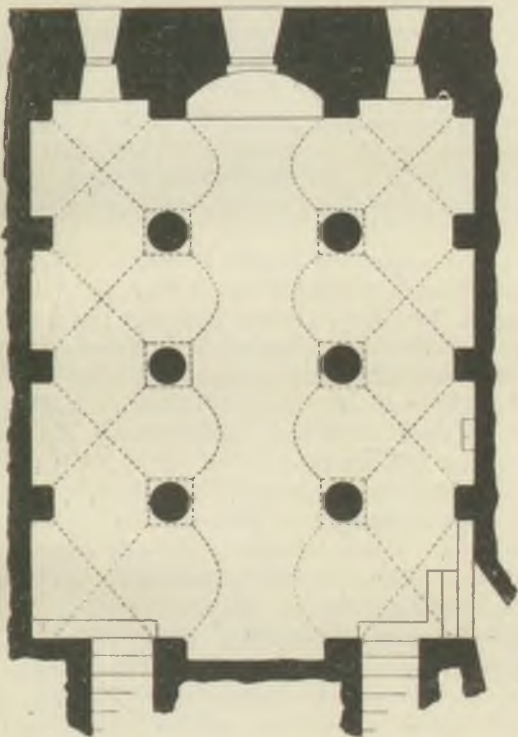
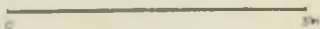
A *tihanyi* apátsági altemplom egyik legértékesebb műemlékünk. A későbbi templomtestben fennmaradt altemplom korai – XI. századi – románkori építmény.

A négyszögletes alaprajzú altemplomot három pár kőalaprajzú oszlop osztja három mezőre. Az oszloplábazatokat az 1899-i helyreállításkor, sajnos, csúnyán lefaragták. Abban az időben a műemlékvédelem tudománya még fejletlen volt.

Egyeneszáródású keleti fala és három ablaka is eredeti. Az említett „helyreállítás”, üvegablakok, kifestés stb. alkalmazása az eredeti, ritka alkotás megjelenését nagymértékben zavarják és a szemlélőben hitelességét is kétségessé teszik. Helyes volna a zavaró elemeket eltávolítani és az altemplomot eredeti egyszerűségében helyreállítani.

Az apátsági templom a török időkben több mint 100 évig volt puskaporraktár és csak 1684-ben állították helyre. A kijavított templom azonban nemsokára ezután leégett és ekkor ismét kijavították. Az 1700-as évek elején megrongált üres templom a kurucok kezére került. Csak 1719-ben kezdenek hozzá a barokk templom építéséhez.

*Az apátság románkori attemploma
Tihany*

Uj tetőzete 1736-ban leég. 1754-re készül el a templom, barokk homlokzati szobraival, 1754-ben a barokk főoltár és szószék.

Egy iparát remekül értő mester munkája a szentély szép, barokk kovácsolt vasrácsa.

Későbarokk rokokó ízlésben készült a kórus karzata, az orgona-szekrény zenélő szoboralakjaival.

A templom fafaragványai legnagyobb részét egy egyszerű mester, Stuhlhoff, készítette, aki 25 éven át szobrászkodott itt.

A már említett 1889-es restaurálásnál a templom jobban járt, mint az altemplom. Ugyanis Székely Bertalan négy evangélistája és Lotz Károly két angyal közötti istenbáránys ábrázolásai, valamint Szentháromság-képe, továbbá Székely Bertalan Szt. Ányos püspököt, az apostolokat, sok egyházi szentet ábrázoló falképei, a kórus felett pedig Székely (egyházi zene) és Lotz (hit-remény-szeretet) freskói komoly művészi értékkel gazdagították az épületet.

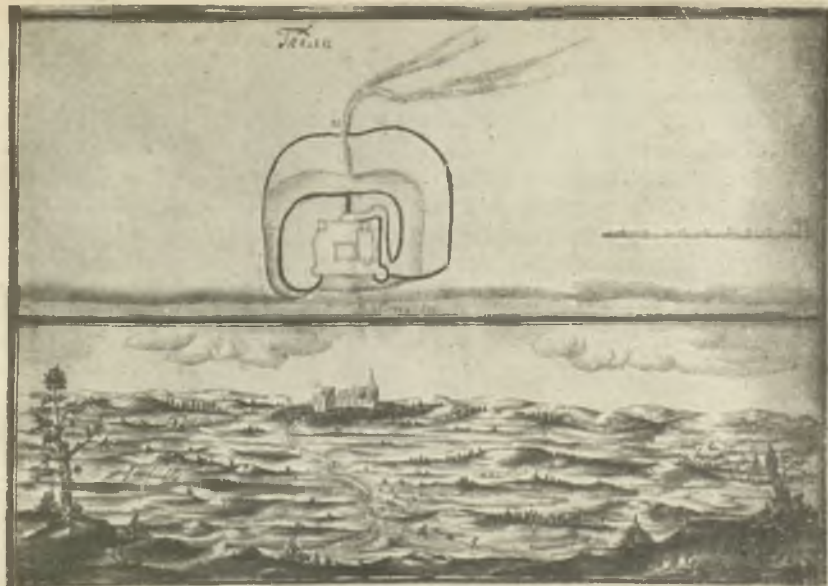
Szép barokk együttes a sekrestye is. Tágas, holtozott terében szép, faragott szekrényt, térdeplöket, falfestményeket és olajfestményeket láthatunk. Az altemplomban I. Endre (András) király fonatos-keresztes (kardos) kőtáblája, amely a legrégebb emlékeink egyike.

Az egykori bencés apátságot I. Endre 1055-ben alapította. A tihanyi alapítólevél tartotta fenn a legrégebb ismert 58 magyar szót és 9 képzőt. Az 1211-i tihanyi apátsági hirtokösszeírás mentett meg számunkra 2000 magyar személy- és helynevet. 1351-ig hiteles hely. Vára 500 éven át állt őrt a Balaton partján. Apátja kiváltságai közé tartozik Zsigmond idejében, 1417-ben, a pallós jog is.

Apáti és Ujlak (Kistihany) templom romja elpusztult árpádkori kőszégek emléke a félszigeten.

„Az üdőben András király egy nagy monostort és kalastromot épüte odallá Magyarországhban a Balaton álló víz mellett, a ticsonya szigethe”, olvassuk Heltai Gáspár 1575-ben kinyomatott magyar Krónikájában. „...és elvivék ötet a Ticsóniai kalastromba, a Balaton víz mellé és eltemették ötet a monostorban”.

A híres reneszánsz humanista Oláh Miklós *Hungaria*-jában Tihannyal kapcsolatban írja: „A Balaton Taván innen az erdő lábánál van Váson vára, ezzel szomszédos az én Dergicse váram öt falujával, melynek lakói, amint azt nekem vicariusom mondotta, a Balatonból gyakran egyetlen húzásra húsz kocsira való különféle fajta halat fognak. Ottan izletes és jó bor terem... Innen nem messze, szép vidéken fekszik Ticonium apátsága (akik fekvését ismerik, velünk együtt úgy tudják, hogy a Balaton félszigete), azután Szigligeth vára, Szalavár apátság, igen erős vár és terményekben gazdag.” Vagyis izletes halak, jó borok, erős várak jellemzői a vidéknek Mátyás király idején.

*Tihany vára 1667 körül
(A karlsruhei gyűjteményből)*

Az I. Endre alapította bencés apátságot már 1093-i oklevél Tichon néven említi. A monostor árpádkori várát IV. Kelemen 1267-i bullája említi először. A templomot és kolostort magábfoglaló várnégyyszög volt az erőd magva. 1667-i alaprajzából leolvasható középkori alakja. A körülvevő hegyeken az őrhelyek egész sora lehetett. Az 1781-ből való térképen még megvannak a felvonóhíd melletti – török világban megújított – őrtornyok és sáncmaradványok.

Korai *Tihanyban* az I. Endrétől feltehetően Kievből idetelepített görögkeleti barátok megjelenése is, ami az árpádházi királyok bizánci kapcsolatával magyarázható. Bizonyítottnak vehetjük, hogy az oroszokói görögkeleti Szt. Miklós perjelséghez hasonlóan a tihanyi barátharangokban is görögkeleti barátok kolostora volt. Előszertettel laktak a barlangkolostorokban, ahogyan ez a Szovjetunió területén is több helyen kimutatható. A legészakibb üreg volt a templom, keletelt szentélyében felismerhető apszis és ikonosztáz nyomokkal. Az üregek homlokrészeit valamikor szépen faragott kváderkő-falazat burkolta, benne ajtó-, ablaknyílásokkal. Ezek Rómer Flóris idejében, a 80-as években még megvoltak, azóta pusztultak el. Legutóbb Csemegi József tanulmányozta őket és a nép nyelvén barátlakásoknak nevezett egykori kolostor még megközelíthető részeit felmérte.

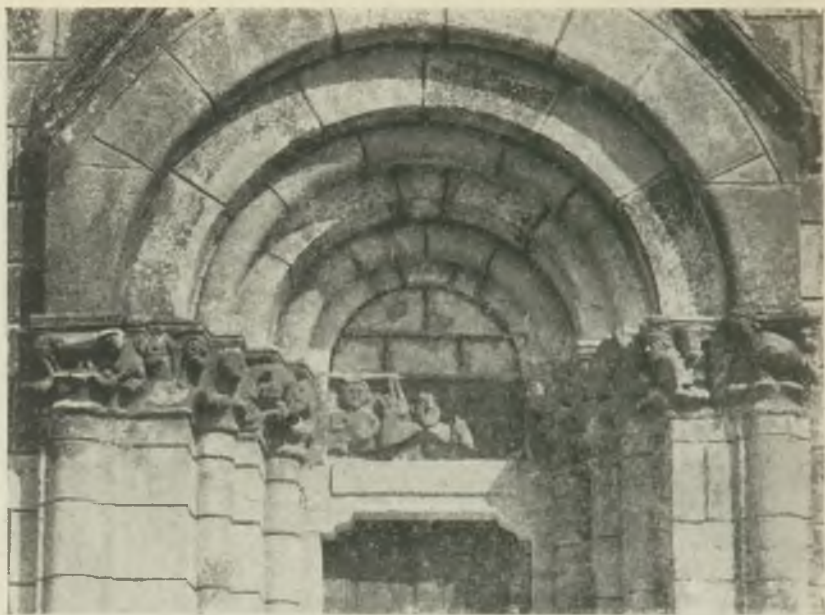
Ma is használják az *egregyi* templomot, amely szintén románkori. Bár a mult század hatvanas évei óta sok tudósunk foglalkozott vele, köztük Rómer, Békefi, Szőnyi, Gerevich, Darnay, Csányi — keletkezési idejére vonatkozóan semmiféle adatunk nincs. Építészeti formái azt mutatják, hogy 1200 táján készülhetett. Ősi szokás szerint temető övezte. Egykor a község is — amelyet 1328-ban kelt okmány *Villa Egrug* néven említ — itt terülhetett el. A törökidőben elpusztulván, később messzebbre telepedett. A templom barokk-kori helyreállítását diadalívén lévő 1731. évszám hirdeti. A torony északi felén a karzatra vezető lépcsőt a Műemlékek Országos Bizottsága létesítette. 1860-ban és 1912-ben tatarozták. A falusi románkori templom kiváló példája. Ódon falaival és karcsú tornyával szépen illeszkedik a kedves tájba. Elhelyezése is jó példa a középkorra: szentélye kelet felé irányított. Homlokzati fala előtt álló négyzetalapú négyemeletes, fűrészfogdiszes tornyán ikerablakok és hármásablakok vannak. A tornyot 4 háromszögalakú oromzat fölötti, csúcsos, egyéni alakítású kősisak fedi. A toronyhoz kisméretű, négyszöges hajó csatlakozik, északi oldalán ablakok nélkül. A hajót pedig egyenes záródású hátfalú, dongával boltozott rövid szentély zárja le. A szentély falán ma is láthatók a középkori mintás falfestés nyomai. Alaprajzát is több vidéki templomunknál megtaláljuk, amelynek *Csempeszkopácson, Mánján, Felsőörsön* is vannak, hogy csak a közelieket említsük. Toronysisakja azért értékes, mert feltehetően nagyobb, elpusztult templomaink sisakformáját őrzi. Legalsó toronyemelete, vagyis földszintje bordás keresztboltozatú. A már említett szerény hajóba most a déli oldalon nyitott barokk ajtón jutunk, az eredeti gótikus kaput befalazták. A templom külsején, a falsarkokon kvádert (négysegletes faragottkő) utánzó és más középkori mustrájú rajzot és templom körül heverő románkori kőkeresztelőmedence töredéket láttunk. A kis románkori templom Hévízről könnyen elérhető.

A Balatonkörnyék legjelentékenyebb románkori épülete a *felsőörsi* prépostsági templom. Egy homlokzati tornyú, háromhajós templom, amelyhez félköríves szentély csatlakozik. Eredeti a két egyeneszáródású, dongaboltozatos mellékhajója is, 3–3 ikerablakkal. A sekrestyét később, ismeretlen időben építették hozzá.

A szentélyt gyámkövekből induló, egyenesen tagozott bordájú keresztboltozat íveli át; a hajóban nincsen keresztboltozat. Legépebben megmaradt és művészettörténetileg is legértékesebb része a torony. Gazdagon tagozott fél-, háromnegyed-, majd ismét fél- és szlopos bélletét fejezeteken nyugvó félkörívek boltozzák, az egészet háromszögalakú meredek oromzat (timpanon) foglalja össze. Az oromzat alsó részén és a kapubéllet fejezetein rendkívül becses szobrászati emlékek maradtak meg: szakállas emberfő, sárkány és állat összefonódott ábrázolásai és szépen faragott akantuszlevelek.

A magyarországi románkori kis templom egyszerű típusa
E g r e g y

*Részlet a templom kapujáról
F e l s ő ő r s*

A kapuzat háromszögű csücsa fölött fogrovat-diszes párkányt látunk, alatta félkörös íveses dísszel. A párkány fölött három félkörös, egymástól kettős oszlopokkal elválasztott ablak áll, amelyeket ugyancsak háromszögű ormok díszítenek. A három ablak fölött újabb félköríves keskeny ablak következik, béléteben háromnegyedoszloppal. Az ablakokat gazdagon keretezik kettős, egymásbahurkolt kötegű oszlopok. A külföldön gyakori hurkolt törzsű kötegoszlopra nálunk csak itt és Pannonhalmán tudunk példát. Az ablakok fölött ismét fogrovatos párkány fut körül. A toronysarkokat kis, függőleges falszalagok tagozzák. Ezeket kis kötornyocskák díszítik, ott ahol a négyzetes toronyalaprajz nyolcszögűvé válik. Az utolsó — nyolcszögű — toronyemeletben a szélesebb félköríves ablaknyílások és a sisak is újabb keletű. A szentély három ablakából csak az északi és déli félkörívesek eredetiek, míg a nyolcszögű, keleti már nem.

A templomot Bíró Márton 1737-ben gyökeresen javíttatta. A főoltár szép barokk alkotás. Barokk a kapuzat és a szószek B. M. címerével és négy szoborral 1745-ből. Préposti széke XVIII. századi. 1944-ben a Műemlékek Országos Bizottsága helyreállíttatta.

*Románkori rk. templom
Felsőörs*

*A prépostsági templom homlokzata
Felsőörs*

Lux Géza ismertette az 1943-ban végzett újabb feltárások eredményeit, amelyek a templomról addig alkotot műtörténeti elképzelést megdöntötték. Eszerint a főhajó terét a XVIII. század első felében (1738) Padányi Bíró Márton, akkori prépost, későbbi veszprémi püspök alakíttatta át barokk stílusban. Neki tulajdonították az oldalhajókat is. Az oldalhajókat közbeiktatott karzatos emelettel építették át a barokk korban, a sekrestye és raktár fölé pedig oratóriumokat készítettek, amelyekből félköríves nyílásokat törtek a templomszentélybe.

Történészeink az újabb műemléki feltárásig egyhajósnaak hitték a régi templomot. Most azonban kiderült, hogy az egész alaprajz középkori eredetű és a formák után barokknak hitt oldalhajók is a XIII. századi – eredeti – építési korból valók azzal a különbséggel, hogy ezeket nem olyan szépen faragott ú. n. „pofás” (quaderos) kövekből rakták, mint a torony falait, hanem csak egyszerű, formátlan termésköbbl. Csak az ajtó- és ablakkeretek készültek szépen faragott kövekből. Viszont az is kiderült, hogy az eredetinek hitt főhajó nem eredeti, hanem azt Bíró Márton szélesíttette ki, hogy tágabb – barokknak megfelelőbb – térhatást nyerhessen és egyben a

Románkori oszlopfej
Somogyvár

templom férőkéességét is növelje. Megtévészto módon ez alkalommal a „barokká alakítás után a hajó külső, oldalhajók feletti homlokzatain a teteőeresz alá újból visszahelyezték az eredeti románkori ívsoros párkányt. Ez volt legfőbb oka annak, hogy ...sokan... a hajót eredeti románkori alkotásnak hitték.”

Az új műemlékfeltárás mindkét oldalhajó külső falaiban három-három ikerablakot talált, amelyek talpa az oldalhajók padlószintje fölött térdmagasságban van. Ez az ablakelhelyezés a folyosók, kerengők típusára vall — mely szerint az oldalhajók tulajdonképpeni kísérő folyosói a templomnak. Ennek a belső térrel való kapcsolataira azonban nincsen támpontunk.

A kutatás feltárta a szentély eredeti finomarányú rézsűablakait, amelyeket eddig a szentélyoldalhoz épített durvatömegű — valószínűen XVIII. századi — támpillérek takartak el.

Lux Géza megállapítása szerint valószínű az, hogy a torony eredetileg nem emelkedett a mai magasságra, hanem csak a második emelet fölötti ívsoros párkányig ért. Itt erőteljesebb tömegű sisak fedhette.

Balatonrendes deszkamennyezetű temploma félkörű alaprajzú záródásával is középkori eredetre utal, bár mai megjelenése egy homlokzati tornyával a XIX. század elejére vall.

Románkori kőfaragvány
griff-mescalakja
S o m o g y v á r

Zánka református templomát 1786-ban teljesen átalakították. Egykori félkörű szentélyére 1879-ben tornyot építettek és ezzel románkori formájából sajnálatosan kivetkőztették. Ma csak az alaprajzi formája és félköríves ablakai árulják el eredeti románkori voltát. Egykori ajtaja is a déli fronton volt. Az alapos „helyrehozataikor” keletről törtek rajta új bejáratot. Érdekes a szószek két oszlopa, amelyek lábazatául két felfordított római oszlopfő szolgál, törzse és fői románkorúak.

A romok közt legjelentősebb a *somogyvári* egykori bencés apátság háromhajós bazilikája a Kupahegyen, amelynek hajóihoz három félkörös szentély csatlakozott. Nyugaton két torony alaprajzának nyomait találták. Belül négyszegletes pillérsor. Homokkőből és téglából falazták, a kőlapokat halszájka-kötésben rakták, ami lombard falazásmódot árul el. A szentély valamikor egy méterrel magasabban állt. A templom nélküli, négyszegletes kőlapburkolatú, valószínűleg lapos famennyezetű templom lehetett.

A Szt. Egyed-templomhoz északról csatlakozó monostor alaprajza ismeretlen, udvarán vízgyűjtő ciszterna volt. Tiszta lombardstílusú bazilika lehetett, három faragott kőve a Nemzeti Múzeumban van. A többi pedig a kaposvári múzeumba került. A kolostort

*Románkori kőfaragvány
Somogyvári*

László király alapította. 1091-ben a középkori építészetben ismert-névű Odiló apát jelentésében megemlíti, hogy Saint Gilles-i francia bencészeket telepített ide. 1091–1095 között épült és sokáig csak a franciák lakták. Magát Lászlót is ide temették el és csak később – pontosan meg nem határozott időben – vitték át holttestét Nagyváradra. A XIII. század elején a somogyvári apátságot is hiteles helyként emlegetik, tehát már magyarul tudó szerzetesei is lehettek. Imre király állít először magyar apátot a rend élére, de francia anyakolostorával csak a XV. században szakad meg kapcsolata. Később elhanyagolják a templomot. Mennyezete 1508-ban bedőléssel fenyeget. Három félköríves szentélyzáródása keleten, két tornya a nyugati homlokzaton mutatkozik. A bazilika főhajóját egyszerű pillérsor hordta. Az eredeti francia-román ízlésben épült templomot többször átalakították. Nyugati oromzata elé toldalékot, amelynek végére újabb 2 tornyot építettek. 1533 körül a törökök elpusztították. Az egykori monostor alaprajzát az ásatások nem tisztázták. Ásatásokat folytattak ugyanis 1823, 1824, 1828 és 1885-ben, amelyek a háromhajós románkori bazilikát feltárták. Ekkor sok faragott kő került a somogyvári volt Széchenyi kastélyba. A köveket 1951-ben a Kaposvári Múzeum kőtárában helyezték el.

Fűzfő-fürdőtelepen ma is áll *Máma* falu románizlésű templomromja. Téglalap alaprajzú főhajója oldalán kapu és két keskeny tölcserbélletű ablak van. Ehhez csatlakozik az egyenes zárófalú valamivel keskenyebb szentély, félkörös diadalívvel; dongaboltozatú. Mind a hajó, mind a szentélyfalak elég épek. A XII. századi épület egykor a Fűzfő-pusztá melletti „Villa Mama” középkori község

temploma volt, amely okmányokban 1109-ben szerepel először. A gyorsan fejlődő fürdőtelep kiépülése során gondolni kellene e románkori műemlék fenntartására és védelmére.

Románkori romok és maradványok vannak még:

Szigligeten a temetőben álló torony az egykori Avas templomának egyetlen maradványa. Négyzetes alaprajz felett nyolcszögbe megy át a zömök bazalttorony. Tetejét kősisak fedi (XIII. század). Kerekszentélyű a katolikus templom is, amelyet 1871-ben gyökeresen átalakítottak.

Csobánchegy szőlőiben, Gyulakeszi és Csobánc közt van az ú. n. Rossztemplom, kis egycellás félkörű szentélyes, románkori épület, amely a középkorban itt állt Csobáncszögi községé lehetett.

Ecsérpusztán Révfülöptől Kővágóórs felé haladva, mintegy 3 kilométerre, az országúttól jobbra, rét közepén emelkedik egy háromhajós kerekszentélyű, fallal körített templomrom. Itt már 1082-ben község volt. A főhajó falát legutóbb még két pilléren három ív hordta, amelyeket kőszerezés céljából a lakosság ledöntött. Tornya alsó emelete egyúttal a templom előcsarnoka volt. A toronyon kerek és félköríves záródású ablakokat lehetett látni, míg ezt is le nem döntötték. A kerítőfalnak már csak csonkjai vannak. A torony ledőlt része megtöltötte a templomot. Az ecséri templom szomorú példája az olyan műemléknek, amelynek történeti értékét a helyiek nem becsülik és amelynek helyreállítására sem jóakarat, sem anyagi fedezet nincs.

Révfülöpön szépen faragott kőbélletes kapumaradványos templomrom maradt meg a vasúti állomás közelében a XIII. századból, amelyet vörös homokkőből emeltek. Hajdan dongaboltozatos szentélyének oromfala már 1936-ban közel volt a leomláshoz. — Oromzatos homlokzatán félköríves záródású kapuzat van, pálcatagokkal és vājolatokkal ékes. Felette kis ablak.

Alsődörgicse templomromja *Akalitól* északra, a Balatontól 4 km-re, Alsődörgicse község keleti végén, a Gergely-hegy tövében messzire látszó magaslaton áll. Hajója téglány alaprajzú, felfelé keskenyedő tornya még elég ép. Legfelső emeletén két románkori ikerablakkal, bennük kis osztó-oszlopokkal. A torony nyugati falát két hatalmas támpillér gyámolította. Ezek egyike ma is áll. A torony déli fele leomlott és az egész toronytestet pusztulás fenyegeti. *Felsődörgicse* romjai alig egy kilométerre Alsődörgicsétől az evangélikus templom keleti oldalánál láthatók. A templom déli fala és egyeneszáródású szentélye még nagyjában épen áll. A boltozott szentély két ablakával egy kis dongaboltozatos kereszthajóhoz csatlakozik. A déli falon 2—2 félköríves román-jellegű ablak és bejárata megvan, az északi hajófal azonban már hiányzik. Keletkezési ideje a XIII. század eleje. — A *Kisdörgicsére* vezető úton a Kűvölgyből kiérve,

*Avasi torony a Badacsonnyal
(Rohbock melszete, 1857.)
S z i g l i g e t*

csúcsíves nyílású köhídat találunk, amelynek kőből falazott csúcsíves nyílásai ritkaságuk miatt méltók műemléki védelemre. Kisdörgicsé bazaltkőből épített románkori templomromjából már csak a déli hajó két ablakával és a nyugati oromfal egy része áll. Dongaboltozatos szentélye beomlott.

A *szentbalázi* templomromot *Szentantalfa* község határában a szőlők között az 1930-as években megvette valaki és a tornyot és kórust kontármódra átépítve lépcsőket épített bele és berendezkedett benne. A tetőt ugyancsak ideiglenes módon készítette el, de a kapuzatra ráfaragtatta saját szövegét.

Tihany-Apátiban kisebb egyenes záródású templom romjai maradtak meg Aszfótotól a mai *Tihany* község felé vezető út mellett. Ez volt valamikor Apáti község temploma. *Ujlak* egykori község a mai rév közelében volt. Ma csak templomának szentély-zárófala áll, keskeny ablaknyílásával. A XIII. századból való *Balatonkövesd* románkori temploma. Egykor egyenes záródású szentélye volt; a hajón három ablak. *Teleki* temploma félkörös szentélyű; diadalívét két, állatalakokkal és növényi indákkal faragott oszlopfő tartja. A templomot 1271-ben szentelték fel és 1753-ban újították meg. *Túr* református temploma támpillérén XIII. századból való pillérláb látható. Állatalakos párkányköve a Keszthelyi Múzeumban van.

*Tihany-Apáti románkori romjai
(Hencz Antal felvétele, 1869. körül)*

Ketyén románkori toronyrom van. A *köveskáli* kat. templom oromfalán és kerítőfala kapupillérein látható román oszlopfejek bizonyára a régi románkori templomból valók. A név eredete is régi: *Köveskál*: *Kueskál* az augsburgi csatavesztő *Bulesú* horka apjára *Kál* horkára (vezérféle) vezethető vissza. *Salföld* község temploma is *kerek-szentélyű*, ami románkori eredetére utal. A XVIII. században barokk ízlésben átalakították, oltára is barokk faragású.

A románkor végéről származhattak az *aszófi* esücsives párkányú templomromok. A község déli végén a Balatonpart közelében a vasútállomás szomszédságában áll. A párkány szárai hornyában gömbdíszt van. Ilyen díszíti a jáki románkori templom apszisablakainak keretét is és így a templomot a XII. század közepére tehetjük. A *sabárhegyi* rom egyeneszáródású, dongaboltozatos szentéllyel, valamint a *sóstókáli* és *töttöskáli* templomrom is románkori.

Szentgyörgy-hegy északnyugati peremén 1932-ben, faragott kövekből épült románkori kápolna alapfalait és néhány faragványos követ ásták ki.

A hegy keleti lejtőjén *Kisapáti* községtől fél km-re északnyugatra a szőlők között áll a vörös homokkőből 1245-ben épült románkori kápolna. Szentélyboltozata durván hasogatott kövekből, egyszerű heveder-bordával készült, amely közönséges durva gyámokra ül. Északi oldalához az ajtókeret metszetéből láthatóan a XVI. század

elején bazalttufából épített dongaboltozatos sekrestyét toldottak. A török világban tönkrement Szt. Kereszt templomot leírója — Bogyay Tamás — szerint 1720 táján javították ki. Valószínűen ekkor egyengették ki téglával az északi hajófalak belsejét és ekkor falazták be a szentély keleti ablakát. Az 1755-i leíráskor még deszkamennyezete és fazsindelyes teteje volt. Mai csehboltozata tartására pilléreket építettek be a XVIII. század végén történt átalakításkor. Ugyanekkor kaphatták ablakai is mai formájukat. Kisapátiban 1772-ben nagyobb templom épült és a községen kívül álló, azóta feleslegessé vált templom a XIX. század második felében pusztulásnak indult.

A XIII. században építhették a *Rádpusztai* templomot is. Ez ma romokban áll egy temetőben, *Balatszemesztől* délre. Részben még meglévő szentélye félköríves zárófalát félköríves párkány díszítette, ez a rész románkori. Erre a kisebb románstílusú templomra épült a csücsíves négyzetes hajó. *Örvényes* balatonmenti község temetőjében messziről látható rom mutatja az egykori templom helyét. Építészeti részletei nem maradtak meg, de négyzetes szentélyalappalja románkori eredetre vall.

GÓTIKUS KOR

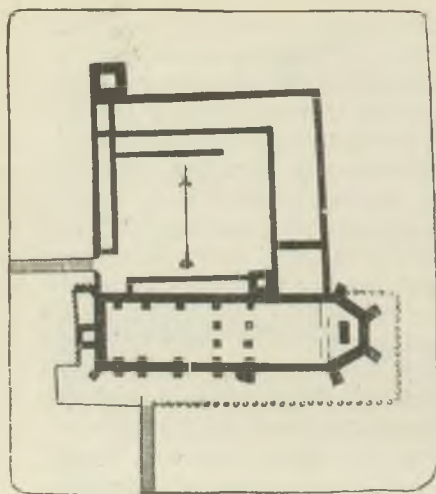
A tatárjárás után (1241) a románstílust a gótikus — csücsíves építéstílus váltja fel, amely általában a mohácsi vészig (1526) tart.

Az oligarchák megerősödésével az utolsó Árpádok alatt a feudális anarchia erői kerekednek felül. Az Anjouk újraszervezik a hűbéri rendet. A pénzgazdálkodás és értékálló pénz bevetésével, az ipar és bányászat támogatásával erős gazdasági alapot építenek ki. Zsigmond korából származik a katonaillesztési kötelezettség (1397). Az 1437-i parasztfelkelés igyekszik a feudalizmustól ráhalmozott terheitől megszabadulni.

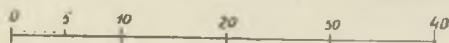
A kor végét Hunyadi János küzdelmei jelzik az oligarchákkal és a török ellen. Ezt a stílust a Balaton körül húsz emlék, ma is használatban lévő templom és 24 rom képviseli.

A gótikus stílusra jellemzők a vékonyabb faltestek. A boltozatokból eredő oldalnyomások ellensúlyozására támpilléreket alkalmaznak. Széles és magas, csücsíves záródású nyílások és ablakok jelennek meg, melyek sokszor az egész falfelületet elfoglalják. Az ablakokat osztóbordák tagolják, kórácscsal, melyeket mértműnek is neveznek. A külföldön szokásos gazdagabb négyemeletes belső nálunk csak szerényebb, legfeljebb kétemeletes építésű. Inkább csak egyhajós csarnoktemplomok — vagyis olyanok, hol a mellékhajók egyforma magasságúak a főhajóval.

A XV. század végén sűrű bordaosztású csillag és hálóboltozatokat találunk. Gyakoriak — és ez a polgári építészetben különlegesen

*Keszthely gótikus ferences temploma és templomerődje
(G. Turco felvétele, 1569.)*

magyar sajátosság — az ülőfülkék. Az építést már nem szerzetesi iskolák, hanem építőcéhek végzik. Erre vallanak a kőfaragójegyek, melyekkel a kőfaragók az általuk faragott köveket megjelölték és így kapták fizetségüket.

A gótika legszebb emléke vidékünkön az egykori ferencrendi szerzetesek *keszthelyi* plébániatemploma. Régebbi kisebb egyház helyén, 1386-ban a ferencesek számára emeltette Laczkffy II. István, Nagy Lajos kedvelt embere. Támpilléres, gótikus oldalfalait belül csúcsíves izlésben öt boltszakaszos boltozatrendszer osztja, melyhez a félnyolcszöggel záródó szentély 3 boltozott hosszú mezője csatlakozik. A keresztbordák címeres, szimbolikus ábrázolású zárókövekben futnak össze. A török ellen 1550 körül erőddé alakították; 1747-ben barokkstilusban megújították. 1802-ben javították. 1896-ban a Műemlékek Országos Bizottsága helyreállította Sztehló Ottó tervei és Hencz Antal keszthelyi építész művezetése mellett. Egyetlen homlokzati tornya 1878-ból való, Geisl Mór nagykanizsai építésztől, mikoris a homlokzat eredeti mértműves rózsablakát ebbe helyezték át. Orgonakarzata is az újabb (1896) helyreállításból való. Ekkor bontották ki a XVIII. században befalazott középkori ablakait és a kórusra felvezető lépcsőkkel a torony két oldalán lévő kis tornyokat építették.

Gótikus templom (eredetileg ferencrendi)
Keszthely

A helyreállítás az akkor divatos purista elvek szerint történt, melynek egyik jelszava a „stilszerű helyreállítás” volt. Ennek érdekében a nem stilszerű — mert nem gótikus — de szép barokk oltárokat és a művészi értékű egyéb belső felszerelést, köztük a régi faszobrokat, eltávolították és műtörténetileg értéktelen neogót berendezéssel látták el. Ugyanekkor tűntek el az addig látható ülőfülkék a szentélyablakok alól. A neogótizálás idejében készült a templomtérből a Szt. Anna-kápolnába vezető csúcsíves nyílás, a Szt. Szív-kápolna bejárata, a mai sekrestyeajtó és az emeleti oratóriumablak. Az egészet szecessziós mintára festették ki, mely a még megmaradt régi részek hitelességét is erősen csökkenti a néző előtt.

A szentélyben jobbra az alapító nádornak — akit a hitszegő Zsigmond kivégeztetett — a sírlapja, vörösmárványból, gót minuszulus sírfelirattal, 1347. évszámmal. Balra Festetich Kristóf (1768) finom, copf síremléke, feketemárvány piramis, két stukkóból készült szoboralakkal. A szentély északi oldalához csatlakozik a csúcsíves ízlésben készült sekrestye, zárókövén az Isten-báránya. A sekrestyétől nyugatra gótikus zárdafolyosó van. A toronyban harang,

1509-ből. Giulio Turco 1569-ből származó rajza a templomot és kolostort együttesen ábrázolja. Ma is álló tömegei tehát eredetieknek tarthatók, ha belsejüket az említett átalakítások tönkre is tették. Lehetséges, hogy a harokk vakolat alatt összefüggő középkori épületek maradtak meg a kolostorban is. A templom történetének írója — Csemegi József — stilisztikai alapon, főleg a szentély és a hajó ablakainak elhelyezéshelyi és részletformabeli különbsége alapján arra a következtetésre jut, hogy a ferencesek építkezését egy éltebb korú, művészetében még a XIV. század formavilágában gondolkodó mester kezdte el, aki azonban csak a szentély falainak elkészítéséig jutott. Örökébe egy fiatalabb, merészebb térszemléletű mester léphetett, aki az elődje által megépített szentély falait felmagasította, hogy az általa megalkotott új hajó terével egységesebb hatást biztosítson. Eszerint az építkezés 1367–1386 közt történt. Ekkor csak a szentély épült fel. A templomhajó boltozása már a századfordulóra eshetett.

Érdekes megfigyelni, hogy a ferences templomoknál a tornyot nem a nyugati homlokzat — a főbejárat — mellé, hanem a szentély északi fala mellé helyezték. Így van ez a nógrádszécsényi, gyöngyösi, kőröshegyi ferences templomoknál is, amit az indokol, hogy a gyakori előírt karimádság közben mindig meg kellett csendíteniök a harangot.

A keszthelyi ferencestemplom tornya is itt állt a középkorban, az egykori kolostori kerengő déli szárnyának keleti végében, ott, ahol a kerengőszárny a hajó és szentély átmenetnél kiszélesedik, s ahol a Giulio Turco-féle 1569-ből való felvétel is tornyot ábrázol.

Berhida csücsües stílusú kis rk. temploma homlokzata elé ugró négyszögletes alaprajzú tornyával, félnyolcszögű keleteli szentélyével, csücsües ablakaival, kapujával és keresztboltozatos hajójával különös figyelemre tarthat igényt, mert a tetőfedést nem fa tetőszerkezet hordja, hanem boltívekkel alátámasztott falazat.

Szentélye keleti falában kis, román-jellegű ablakot látunk. A templom tehát korai. Ugyanerre utal az is, hogy a szentélyfalat nem támasztják meg kívül pillérek, amint az a csücsües templomoknál általában szokásos volt. A templomban egyszerű gótikus szentségház van kőből. Tornyát falazott, cseréppel borított sisak fedi. A torony alatti tér a templom előcsarnoka. Zárókövekkel díszes keresztboltozatai XIV. századiak. Fa főoltára a XVIII. század barokk alkotása, a templom helyreállításának idejéből. 1883-ban és 1895-ben a Műemlékek Országos Bizottsága végeztetett rajta javításokat.

A *kőröshegyi* templom Balatonföldvártól három kilométernyire lévő, messziről látható szép épület. Egyhajós alaprajzú. A XV. században építették az obszerváns ferencrendi szerzetesek. Ebben az időben a tolnamegyei Ozorán lévő őrségükhöz (custodia) tartozott

*Egykori jerecrendi gótikus templom
Kőröshegy*

Köröshegy. Az u. n. cseri barátokat 1418-ban hozta be a híres törökverő Pipo Spano (Philippo Scolari), magyar nevén Ozorai Fülöp temesi főispán. Ezeknek a szigorú (szürkekámzsás) cseri barátoknak volt rendtársa Kapisztrán János is – feladatuk a török ellen egységes front kialakítása volt. Ezért karolja fel őket Hunyadi János is és ezért épül számukra a Dunántúlon 1459–1461 között négy új kolostor.

A török hódoltság után felégetett, félszázadig tető nélkül álló templomot 1757-ben javították meg. 1904-ben sík deszkamennyezettel látták el a hajót. Végül a Műemlékek Országos Bizottsága hozatta helyre az 1906–1907. években, Sztehlo Ottóval, aki a boltzatokat is visszaállította.

Szerzetesi templomjellegű a nyújtott szentély, melyben a papság foglalt helyet. A támpilléres tiszta alaprajz, a típus jellegzetes alakját mutatja. A kapu fölött kerek, u. n. rózsá-ablak van, melyet halhólyagmintás kőrácsok díszítenek. A csúcsíves ablakokban is kőrácsolat van, amely azonban nem olyan pontos, mint a nagy kőfaragóiskolák alkotásai, hanem az egyes vonalak átmetsződéscik után levágódnak. Ez a forma magyar helyi mester egyszerű leleményességére mutat. Ferences alaprajzi sajátosság a torony helyzete is. Belső berendezése és újabb kifestése izléstelen példája annak, hogy egy komoly érték, melynek gondozása művészeti kérdésben járatlan kézre van bízva – hova jut az illetékes hatóság megkérdezése nélkül.

Litér kisközség – a „litéri hasadéokban“ – református temploma egykori román részéből csak kapuzatának két oszlopfője maradt fenn. Az egyikén madártestű páros sárkány, a másikon növénydísz látható. Fölöttük csúcsos boltív. 1784-ben építették át. Eredeti famennyezete 1898-ban megsemmisült.

Csúcsíves *Nagyvázsony* Kinizsi-temploma is; másképpen alsó vagy Szt. István templomnak hívják. A törökverő Kinizsi Pál építtette vagy javíttatta 1481-ben. Ezt jelzi a kórus alatti évszám. De erre az időre vallanak a fejlett gótikus műformák is, így az ablakok halhólyag mintájú kőrácsai. A török világ után sokáig tető nélkül álló templomot 1773-ban hozták helyre. Ekkor épül a huszártornya, sekrestyéje és újabb oratóriuma is. A keletelt (vagyis szentélyével kelet felé fordított) templom csúcsíves, kívül támpilléres, egyhajós épület. Nyugati főhomlokzata, főkapuja a barokk átépítésből való a szobrokkal együtt. Mind a főhajót, mind a szentélyt gótikus, bordás hálóboltzat fedi; bordái a hajóban szép gyámkövekre támaszkodnak. Az ablak nélküli szentélyzáródás félnyolcszög alakú. A szentélyből a sekrestyébe vezető ajtó is későgótikus kőkerettel készült.

Alsózsíd plébániatemplomának, helytelenül újjáépített épületében XIV. századi csúcsíves részletek fedezhetők fel, így: a sokszögű szentély, szentségház és ampolfülke stb. A torony harangja 1524-

ből való, de az egész tornyot, szentélyt, 1899. évi „helyrehozással” nagymértékben elrontották.

Tapolca plébániatemplománál csücsíves szentélyt látunk; a *lesencenémefalui* kath. templomnak pedig csücsíves bejárati kapuja van, a XV. századból. Nyolcszögű tornya és ablakai is erre az időre vallanak. *Balatonberény* kötemplomában csücsíves szentély támpillérekkel, csücsíves szentségtartó, a gótikus építészet jellemző kúszólevelekkel díszítve. A másik oldalon álló falban kettős ülőfülke található. *Balatonszemesen* két köcsipkés ablak és támpilléres szentély képviseli a gótikát.

Középkori eredetű a *balatonkiliti* rk. templom is, amely 1764-ig a reformátusoké volt. *Lesencetomajon* a Tomaj nemzetségbeli Jakabfia Pál gótminusculás feliratú címeres sírköve ismeretes 1400-ból. *Rezi* plébánia templomában lóherelevelű ablak és támpillérek maradtak a csücsívesstílus idejéből. *Balatonszőlős* református temploma középkori eredetű, déli bejárata gótikus. Szép régi egyházi edényei is vannak.

Balatonfürednek két középkori templomromja is ismeretes. Egyik a rk. temetőben, a község határában lévő, terméskőből emelt, keletelt fekvésű. A fényolcszöggel záródó vastag szentély fala és a támpillérek hiánya, korai gót időkre vall. A szögletekben felismerhetők a boltozat gyámkövei és a boltváll kezdete. Mellette a kolostor-épület falai és a temető egykori kerítésfala, sőt a körülötte lévő árok is látható. A templomot ma magasan borítja a törmelék. Eltávolítása esetén a falakat sokkal nagyobb magasságban láthatnók. A temetői romhoz vezető út tornácos szép parasztházak és az egykori malom épülete mellett visz. A romoktól a tihanyi félszigetre és a füredi-öbölre szép kilátás nyílik.

Másik templomrom az 1381-ben felszentelt Szt. Mihályegyház romja, a református templom mellett álló emeletes iskola sarkától mintegy 20 lépésre a Vásár-téren található.

Alaprajzuk és egyes részformáik szerint feltehetően csücsíves jellegű középkori romok:

*Mindszentkál*a, *Uzsaszentlélek*, *Káptalantóti* és a Salföldi pálos zárda, *Salföld* községtől délre, az erdő közepén. Keletelt szentélye fényolcszöggel záródik, falában 2 csücsíves ablakkal, a déli hajófalán 3 ablakkal, a harmadikban gótikus kórácscsal. A templom majd valamennyi fala még a 30-as években párkánymagasságig állott. A hozzá csatlakozó egykori, hihetőleg pálosrendi kolostor köveit széthordták már a közeli akol építéséhez; csak a keleti része épebb. *Monoszló* ref. temploma keleti falában is körteidomú csücsíves bordák láthatók, egyeneszáródású szentéllyel. *Szepezd* három kis temploma közül a katolikus régi. Szentélye keletelt (keletnek fordított) kerek záródású, ami románkori eredetre vall, viszont a hajóba csücsíves kapu vezet. *Kövágóörs* északkeleti határában van az egykori *Sóstótkál* templom-

romja a XIV. századból. Egyenes záródású szentélye boltozott, keleti oldalán csúcsíves ablak. *Szentkirályszabadja* község a veszprémi fennsík szélén és a Balatonra nyíló Malomvölgy fejenél fekszik. Kath. templomának egyszerű alaprajza, félkörös szentélye árpádkori eredetre vall. Hajóját támpillérek, tornyát vörös homokkőből faragott XV. századi kőrácsos gótikus ablakok díszítik, 1789-ben barokk izlésben alakították át. Ekkor kapta csehboltozatos belsejét is. Ebből az időből való szép, copfdíszes színes márvány főoltára. Tornyának csúcsíves ablakai kőcsipkések, a toronyalatti előcsarnokból a hajóba pedig a Rátold nemzetség címerével díszes kőbélletű, hornyos, domborműves ajtó vezet. Északi oldalához csatlakozik a sekrestye, mellette a barokkori építő, Rosos-család sirboltjával. Szép barokk torony-sisakját 1908 után cserélték ki a mai művészetlen formájára.

Vörösbény a veszprémi fennsíkról nyíló Malomvölgy torkolatánál fekszik. Ref. templomának egy része még középkori. Most befalazott keleti oldalán csúcsíves ajtó volt. A déli oldalán álló torony aljából kőbélletű csúcsíves ajtó vezet a templomba. Többi részét átalakították. Egykori, szépen festett deszkás famennyezete maradványai a kórusra felvezető lépcső oldalán találhatóak. A templomot kőfal keríti, melynek déli és nyugati gótikus kapui is épek. Erdélyben és a Felvidéken gyakori erődített típusa a templomok egyetlen ilyen Balaton-körüli emléke.

R e n e s z á n s z k o r

Az ember megújulásából, újjászületéséből (rinascimento = újjászületés) keletkezett reneszánsz stílus, nálunk Mátyás király uralkodása idején jelenik meg, a XV. század második felében és a késő gótikus stílussal együtt él a török uralomig. A töröktől meg nem szállt helyeken egészen a XVII. századig tart. Az építkezések csúcsíves stílusúak maradnak, de már reneszánsz izlésű bővítések, díszítések keletkeznek. Hazai vörösmárványból faragott ajtó-ablakkeretek, lépcsőkoralatok, kutak, párkányok és mellvédek készülnek gazdag, finom faragással, melyek az olasz mesterek munkáival egyenértékűek. Ezek az Olaszországból terjedő új művészi izlés legkorábbi átvételét bizonyítják. Benedetto da Maiano, Aristotele Fioravanti, Domenico da Bologna és számos más neves művész érkezik ekkor hozzánk. Az új stílus elsősorban a lakóépületet, a palotát fejleszti. Ismét megjelennek az antik, görög, római formák: az oszloprendnek és koronázó párkánynak, keretnek a középkortól eltérő fogalmazása. A nehézkes szerkezeteket könnyed, árkádos folyosók váltják fel, (soproni, győri árkádos udvarok) ami a népi építészetbe is átment és ma is látható azokban az íves tornácos házakban, amelyekről a bevezetésben volt szó.

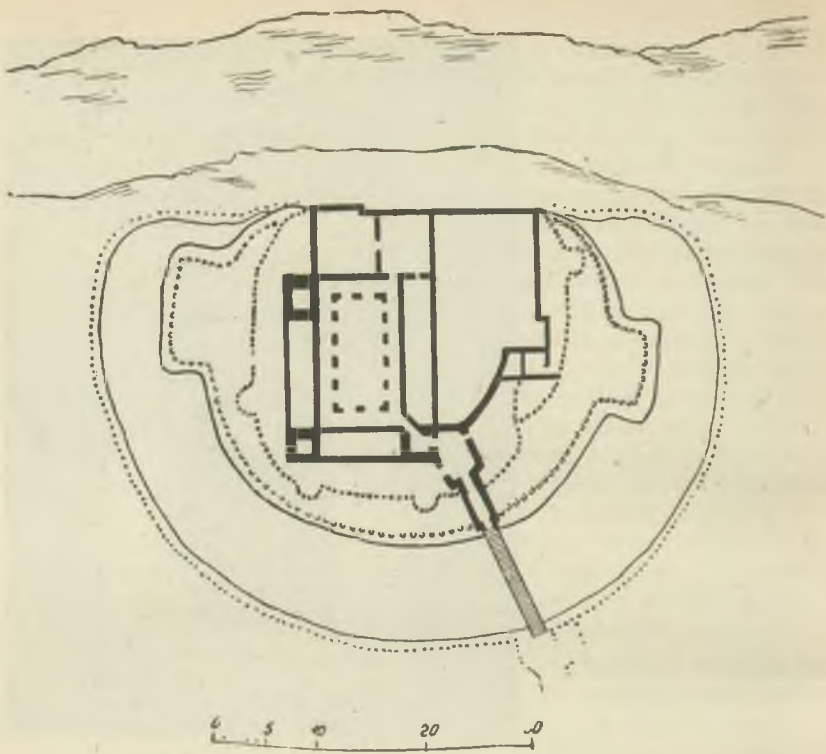

*Rk. templom reneszánsz
stílusú pasztoforiuma
Balatonszemes*

A reneszánsz ezen a vidéken nem sok nyomot hagyott. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy az új stílus csak Mátyás második — nápolyi — feleségével jelent meg Budán és az 1526-os mohácsi vészig az udvari művészet az ország töröktől fenyegetett részeiben nem tudott meggyökeresedni.

Annál nagyobb jelentőségű a *balatonszemesi rk. templom reneszánsz szentségtartó fülkéje* (pasztoforiuma, 1517?). Ebből a fajtából az egész akkori ország területén nincs tiznél több. A fülkét két pilléren nyugvó szárnyas kerubfejes, faragott hevedergerenda keretezi, rajta díszes, félköríves oromzat. A pasztoforium a magyarországiak között középmeretű. Feltehetően Mátyás király kedvelt embere, a reneszánsz művészet pártolója, Gergellaki Buzlay Mózes főajtónálló készítette.

Reneszánsz jellegű épületet a fenti okok miatt hiába is kereshetünk a Balaton partján. Töredék is csak kevés van, nagyobb számban csak a *somogyvári* apátságából. Innen való egy vörösmárvány sírkő 1524-ből és Zatkai János sírköve, az 1529 utáni évekből.

*Tihany vára. A legfelső vonal a Balaton partját jelzi
(G. Turco felvétele, 1569.)*

Várépítések

A feudális anarchia és a fenyegető külső (török) veszedelem elhárítására az állami központosított hatalom kiépítése válik szükségessé. E feladattól függ az ország sorsa, melyet Mátyás vesz a kezébe. Megfékezi a bárók túlkapasait. Zsoldos hadsereget állít. Az általa bevezetett rendszeres adózás terheit a fejlett, gazdag polgárság hiányában még jórészt a jobbágyság viseli. Mátyás halála után hiányzik az erős, vezető kéz. A bárók győznek. Az előrehaladt vagyoni rétegződésben kiemelkedett egy vékony gazdag paraszti réteg, elvált a teljes jobbágy, a zsellér és cseléd. A parasztok egyre nagyobb tömege súlyod zsellérsorba. Dózsa 1514-i felkelése megbukik a paraszti érdekközösség hiányában. A mozgalom leverése után a parasztság röghöz-kötésével és lefegyverzésével az uralkodó osztály lehetetlenné tette, hogy a letiport jobbágyság részt vállaljon az ország védelméből.

Nem mertek a kezükbe fegyvert adni. Ennek törvényszerű következménye a mohácsi csatavesztés és vele együtt a független magyar állam bukása.

Belgrád és Sabác (1521), majd Orsova eleste (1522) után a Duna-Száva természetes védővonaláról le kellett mondani. A rendiségre támaszkodó honvédelem 1526-ban szörnyű kudarcba fulladt Mohácsnál. 1541-ben elesik Buda is és ebben az időben — melyet Pataki a hevenyészett erődítések korának nevez (1556-ig) — alakul ki a török elleni magyar végvárrendszer új vonala. Ez a meg nem szállott horvát részeken, Zalán, a Balaton nyugati partján húzódik, Veszprém, Palota, Tata, Komárom erődjein át Eger, Ónod és Tokajig.

Itt válik vidékünk egyszerre hadifontosságúvá.

A török elleni védelem megszervezésére felállított Haditanács építkezései kezdetben palánkrendszerűek. Ezeket gyorsan lehetett készíteni, nem igényeltek nehezebben fejthető követ, lassan égethető nagymennyiségű téglát, melyek szállítása is nehézkes volt. Könnyen kitermelhető és szállítható fagerendából vertek le két cölöpsort, melyek között agyaggal kevert nedves földdel döngölték ki. A két cölöpsor kidülése ellen rétegenként kötőgerendákat alkalmaztak. A föld kibullásának megakadályozására a cölöpsorokat sűrűn befönták rőzsével, melyet kívülről vastagon becsaptak sárral, nehogy felgújthassák.

Az ilyen erődfalak, amilyen hamar készültek, olyan hamar romlottak is. Az erőd katonasága télen gyakran feltűzelte a palánk anyagát, de az időjárás is könnyen kikezdte. Ezért a fontosabb várak falait fokozatosan — szakaszonként — kőből építik meg.

Az 1570-ig kiépülő végvárvonal balatoni erődjei: *Zalavár* (középkori templom és kolostorerőd, négy kis saroktoronnyal, vizesárokkal, azonkívül palánkkal) latorkert (ezen félkörű bástyákkal); *Keszthely* (középkori erőd, egy részen külön kis palánkfallal); *Fonyód* (belső és külső palánk); *Csobánc* (középkori lovagvár); *Balatonszentgyörgy* (középkori vár és palánk); *Rezi, Tátika, Szigliget* (középkori vár egy körbástyával); *Tihany* (középkori vár 4 toronnyal, körülötte 3 palánk, a két belső palánkbástyákkal). Innen felkanyarodik az erődív *Vázsony, Várpalota, Veszprém, Csesznek, Pannonhalma* vonalra, melynek magja Győr hatalmas új erődje. 1561-beli ábrázolása az új olaszrendszerű bástyás erőd képét mutatja.

Ebben az időben, a század végéig lázas ütemben korszerűsítik a várakat. A körítő-falak sokszöges rendszerben épülnek ki, a sarkokon előreugró, oldalazásra alkalmas, nagyméretű bástyák készülnek, a várfal előtti árok mélyül, ellenlejtőjét magasabbra húzzák. Mögöttük az ellenség tűzéréjétől védetten egészen eltűnnek a mostmár még alacsonyabba és vastagabba vett várfalak. Bennük szövevényes

Tátika vára
(G. Turco rajza, 1569.)

védőfolyosók, aknafigyelők, stb. vannak, amint Győrön kívül Komárom, Eger, Érsekújvár, Kanizsa elsőrendű erődjéinél látjuk.

A másodrendű váraink: Pápa, Tata, Veszprém, Gyula vára, sőt a harmadrendű várak: Légrad, Keresztúr, Komár, Csány, Pölöske, Vázsony, Csákány, Somoskő, Szolnok, Kálló sorában sem találunk már balatonvidéki várat, mert ezeknek zöme eddig is középkori eredetű volt és hegyfokokon épülve az Olaszországból ideszármazott új haditudománynak megfelelő védelemre való átalakítása nem volt lehetséges. A fővédőv, vagyis a várfal ellenséges tűzéréség elöl nem volt védhetően elhelyezhető a mély várak magas partfala mögött, mint a többi korszerű erődnél. Ilyen árok ásására a meredek hegyoldalaknál nem volt mód.

Egyetlen kivétel *Tihany* vára, melynek fennsíkja nagyobb katonaság elhelyezését és erőteljes erődív kiépítését tette lehetővé. Ennek erődítési munkáinál is ott látjuk a győri főkapitánysági kerület fáradhatatlan építési felügyelőjét, Süssenprunni Suess Orbánt, aki rengeteget utazik és 1577–1592-ig személyesen vezeti Győr, Komárom, Pápa, Veszprém, Palota, Németújvár, Tihany, Csesznek, Pannonhalma építését.

Tihany erődje külön figyelmet érdemel. A korteli várkapitányok általában magyarok, az építők azonban úgyszólván kivétel nélkül idegenek, legnagyobb részük olasz. Ez könnyen érthető, ha akkori egyetemi és iskolai viszonyainkra gondolunk és azt látjuk, hogy az addig tőlünk tömegesen látogatott olasz egyetemeken ebben az idő-

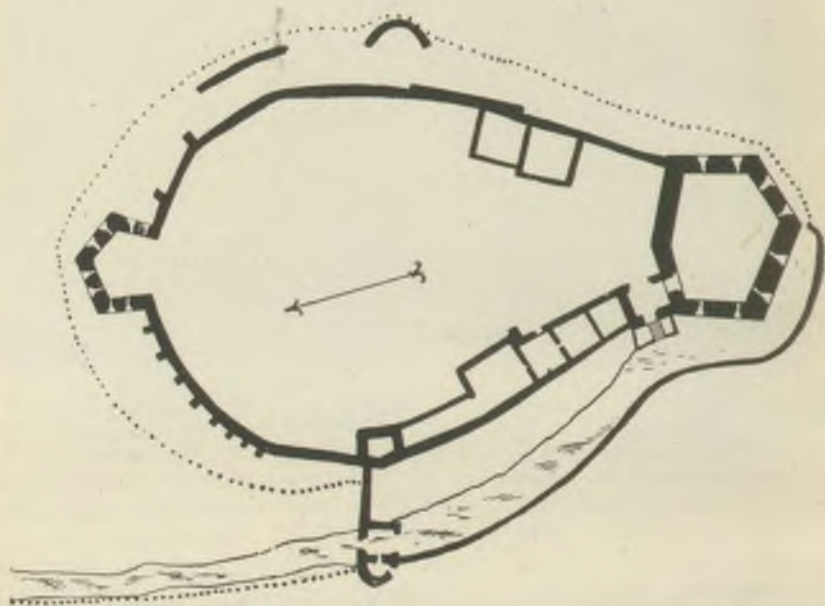
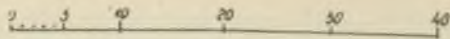

Rezi vára
(*G. Turco rajza, 1569.*)

ben csak nagyon ritka a magyar név. Tihanyban ekkor (1586) Magister Johannes nevével találkozunk. Akit tévesen állítanak magyarnak (Mesteri János néven), inkább csak azért, hogy legalább *egy* vár-építő magyarságát mutathassák ki.

A középkori eredetű *tihanyi* vár az 1554–1558. években Takaró Mihály kapitánysága alatt átépül. Külső palánköve 30 hektárnyi területet kerített be. A külső, cölöpös palánkon belül ismét sánc és széles árok volt az 1667-i rajz szerint. A Balaton és Rába közötti hódoltsági területen fontos szerepe van, mert ha a török elfoglalhatja, akkor a zalai partvidéken is megvetheti lábát és Veszprém, Vázsony, Csobánc, Szigliget, Tátika és Sümeg nem mentesülnek állandó zaklatásától. Alaprajzát Giulio Turco 1569-i felvételi rajzából ismerjük. Mozcgalmas életéről Risky István kapitány (1585–1589) regestumából tudunk. A vár őrsége 1557-ben megverte és megsarcolta a somogyi Endréd várába befészkelte Ürüc odrabasát (csapatfőnököt).

1702-ben, 500 éves hősi múlt után — nehogy a magyarság ellenállása fészket találjon benne — a bécsi udvar lerontja Tihany történelmi várát. Az 1849-es szabadságharcban felvetődik megerősítésének

Sümegey vára
(G. Turco felvétele, 1569.)

gondolata, de a küzdelem súlypontja hamar áthelyeződik a Dunántúlról és ezzel a munkálatok félbemaradnak.

Ugyancsak középkoriak Rezi vára keleti falának boltozatmaradványai. Okleveleink 1378-ban említik először. Zsigmond elzalogosítja; a XVI. század közepén a Petöcké. 1729-ben gazdátlan rom. Övező falai elég magasan megmaradtak, alaprajza azonban nem mutat sokat.

Tátika vára kazamatái is feltehetően középkori eredetűek. Szeremley Miklós 1849-ből való rajzán még emeleti ép helyiségei is voltak. Keletkezését 1248–1257-re teszik. Nevét a Tátika nemzetség től kapta. Nagy Lajos idejében Laczkffy István az ura, akit Zsigmond

1397-ben lefejeztetett. Utána királyi vár. Sorsa egészen párhuzamos Rezi várával, abban is, hogy a Pető-család kihaltával (1766) ez is a Festeticheké lett.

A bevezetésben említett Turco-féle felvételekből ismerjük a Balatonvidékhez tartozó várak közül: Balatonszentgyörgy, Csobánc, Fonyód, Keszthely, Sümeg, Szigliget, Tihany, Zalavár várai alaprajzait, 1569-ből, melyek eredetije a bécsi udvari levéltárban, fényképmásolatai a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjában található.

Csobánc vára öregtornyának dongaboltozatai biztosan középkori eredetűek. A vár építését 1255-ben kezdték. 1300-ban Rátóti Gyulafi Demeteré. 1491-ben Kinizsi Pál somlói várnagyát, Leányfalusi Ágostont hívják ide erődítési munkákat megbeszélni és irányítani. 1554-ben és 1559-ben a török hiába ostromolja. A vár ura Gyulaffy László 1568 végén hagyja el. Az 1613:17. törvénycikk intézkedik élelemmel és zsolddal való ellátásáról. 1707-ben Rabutin emberei ellen Csobánc várát, mintegy 60 környékbeli férfia és asszonynepe két 2 fontos ágyúval és egy ötcsövű seregbontóval megvédte; 350 katona és 50 tiszt veszteséget okozva a labancoknak. Köztük otthagya fogát a vezénylő Kreuz tábornok is.

Sümeg vára a törökülés közepette megerősödik. Az építkezés ezen a vidéken általában ebben a másfél században erősen lecsökken és inkább a hadifontosságú várak megerősítésére szorítkozik. Keletkezése IV. Béla előtti időre utal, mert a tatárjárás alatt a király itt is tartózkodik. A XVI. század elején megerősítik, 1543-ban ide hozzák a veszprémi székesegyház megmentett kincseit. 1544-ben török kézre kerül, 1559-ben visszafoglalják. Végvár lesz. Ezután erősítik. 1648-ig, majd ötvenként hallani róla a legváltozatosabb eseményeket és tulajdonoscsereket. Török, német, magyar váltakozása után Sümeg várát Széchenyi György veszprémi püspök erősítetteti 1656–1658 között. Ebből az időből való a városban lévő két vártorony, a Kossuth Lajos és Petőfi Sándor-utcákban. 1709-ben Heister császári tábornok foglalja el, ezután pusztulásnak indul. 1777-ben leég. A Bakonyvidék legnagyobb romja. Kezdetben ez is csak az öregtoronyból állhatott és később nagyobbodott észak felé húzódó részeivel, melyeket gyilkjárás (védőfolyosós), még középkori eredetű várfal övez.

A szabálytalan alakú vár 125 méter hosszú és 80 méter széles. Köves bástyája, kapubástyái, délen az öregtornyos (donjonos), keskeny fellegvár ugrik ki a várfalak síkjából. Északnyugati oldalán álló várkapu kettős boltíve alól hosszú, keskeny sikátor nyílik az öregtoronyhoz és a tágas, kutas udvarba, melyre a tágas lakosztályok romjai néznek. Alattuk kazamatasor van. A várat övező fal támpilléres. A még ép helyiségeket kereszt- és dongaboltozatok fedik.

S ü m e g
(Rohbock metszete, 1857.)

Szigliget vára a bazaltláva keskeny tarajára épül IV. Béla adományából 1262-ben. A királynak annyira megtetszett, hogy átvette Janus pannonhalmi apáttól. Azóta királyi vár 1441-ig. Ekkor I. Ulászló Kolos Jeromosnak és Barócz Balázsnak és Mihálynak adja. 1504-ben, mint Ujlaki Miklós vára szerepel.

Enyingi Török Bálint alatt Martonfalvay Imre deák vezetésével erősítik. Majd Tóti Lengyel II. Boldizsár kezdeményezésére javítják — akinek a címere faragott kőből, az új barokk ízlés első megjelenése (1638) vidékünkön.

Az észak-déli irányban hosszan elnyúló várom északi alacsonyabb részén van a nagy várudvar, mellette a legépebb rész, a keleti körbástya. Déli részen lévő fellegvára legmagasabb pontján néhány magasabb (torony) omladék.

Fonyódt várában a palonai Magyar Bálint építkezett és védte a török, sőt az 1563-i magyar országgyűlés ellen is. 1575-ben meghal, ekkor az államé lesz. 1612-ben a tihanyi apátok teszik rá kezüket. A XVIII. századtól sok tulajdonos kezén ment át.

Vázsonykő váromja eredeti épületét talán a Vázsony nemzetség építhette ismeretlen időben. Okmányaink először 1469-ben említik, Udvary Pál várnagysága idején. A Vezsenyiek kihaltával Kinizsi Pál kapta Mátyás királytól. 1483-ban már az övé és apjáié, Magyar Balázsé.

Szigliget
(Rohbock metszete, 1857.)

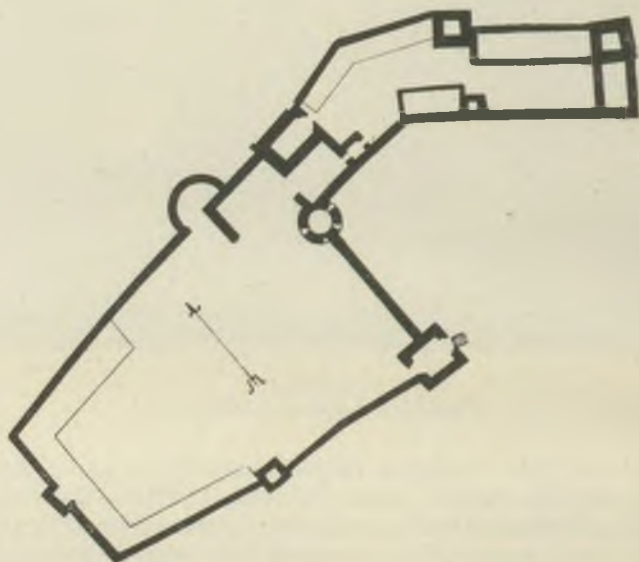
Változatos sors után 1553-ban Tuigan basa foglalja el, 1557-ben felszabadul, 1593-ban Szinán basáé. 1598-ban Pálffy és Schwarzenberg visszaveszi a töröktől, 1605-ben Bocskay vezére a némettől. 1663-ban Köprülü Achmed porrá égeti. A szatmári béke után senki sem törődik vele. 1756-ban pálinkafőzőnek használják. Ezután rohamosan pusztult, csak öregtornya állja az időt.

A *Nemespécse*lyi *Pusztavár* magyarányú rom a *Zádor-hegyen*. Alaprajza téglalapalakú. Délkeleti sarkán kiugrik a kápolna szentélyfala, amely kívül egyenes, belül félkörívű záródású. Déli oldalán maradt meg egy sor helyiség alaprajza és a bejárati kapu is, a kaputorony rommaradványaival. Hatalmas udvara ma gyepes, fás terület, az egykori kút nyomaival. Építője feltehetően azonos Vázsonykő vára építőjével: Vezensenyi Lászlóval. Sem keletkezéséről, sem későbbi sorsáról nincsenek adataink.

Kereki várromját Katonavárnak, Fejérkőnek vagy Kapuvárnak is mondják. Vörös téglából épült néhány falrész, párkány, faragott kő van csak belőle. 1396-ban Zsigmond a Marcaliaknak adta, később a Báthoryaké volt.

*

A balatonkörnyéki várak és erődök egykori számát körülbelül harmincra tehetjük. Azonban ma is lakható állapotban ezek közül

Szigliget vára
(G. Turco felvétele, 1569.)

alig kettő-három van. Ilyen a *balatonszentgyörgyi* téglagyár melletti u. n. Csillagház, a Bottyánpusztá'ól északkeletre egy kilométer távolságra, a Barierdő szélén. A keresztalakú alaprajz száraiban egyforma négyzetalakú helyiségek vannak, melyek a pincealaprész fölött a földszinten megismétlődnek azzal a különbséggel, hogy az egyes keresztoszarak helyiségei között itt ék alakú – innen csillagház – bástyaszerű előreugrásokat látunk, ami nagyon érdekes megoldás. A középső helyiségben csigalépcső, az egyikben csak belülről hozzáférhető kút van. Az egész épület erődjellegű, de kora ismeretlen. A csillagszerű kiképzésnek itt – azt mondhatjuk – tisztán a XVI. század második felében épült nagy erődökről vett formautánczó szerepe van. Egyébként ebben a késői szögletes, messze előnyúló bástyarendszerben (pl. Komárom) épített erőd már kevéssé nyúlik a föld fölé és nagyobbarányú

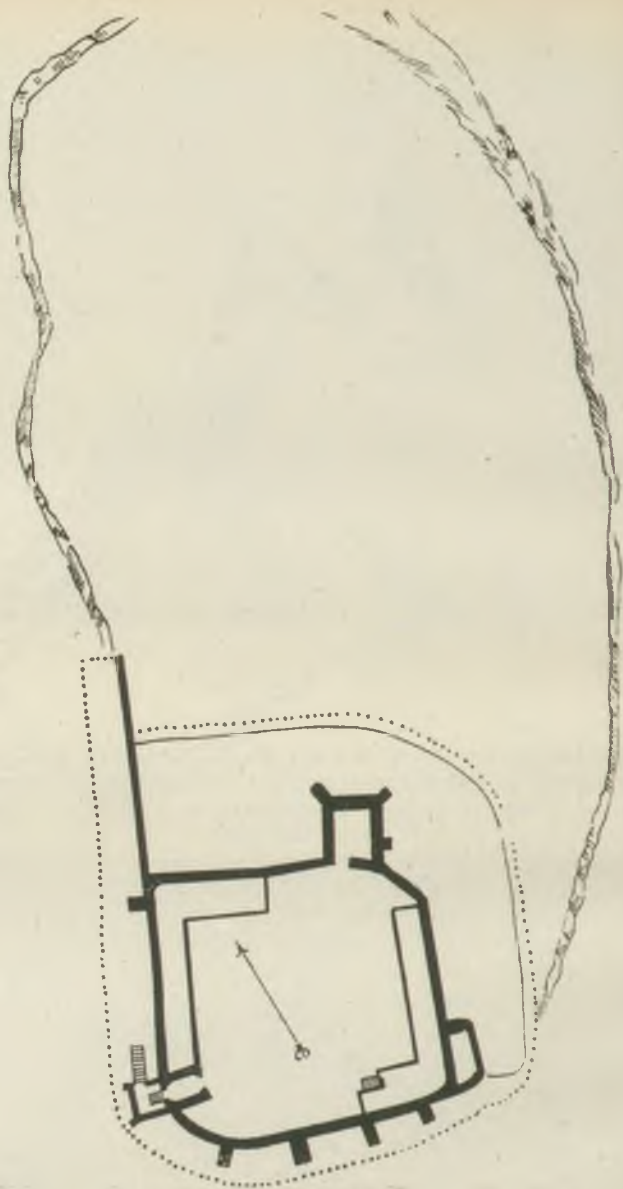

Szigliget vára
(G. Turco rajza, 1569.)

előműveket tételez fel : mély és nagy árkot, ellenlejtőt, stb., melyeket azonban leírója a balatonszentgyörgyi csillagerőddel kapcsolatban nem tárt fel. Formája alapján semmiesetre sem lehetett a jelzett idő

Csobánc vára
(G. Turco rajza, 1569.)

Csobánc vára
(G. Turco felvétele, 1569.)

S ü m e g v á r a
(G. Turco rajza, 1569.)

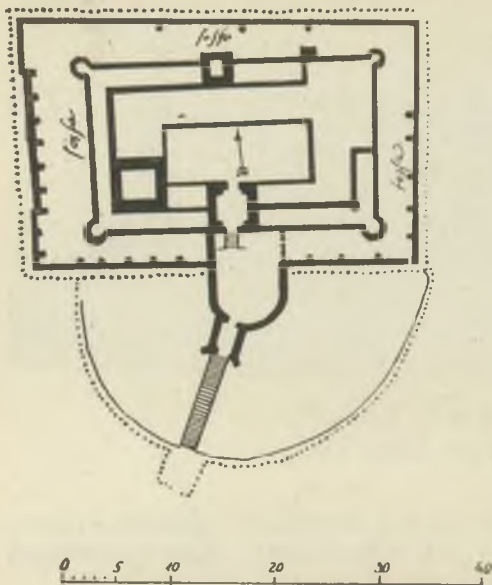
előtti. Ismerve a korabeli erődöket és a várvédelem, valamint a várostrom módjait, ezt az erődöt — leírt hiányai miatt — igen kisértékűnek tarthatjuk.

A kurucvilág szabadságharcában, 1703–1711 között nevezetes események színhelye volt a Balatonvidék. Várai közül Tihany, Szigliget, Rezi, Tátika, Zalavár és Somogyvár ebben az időben már nem szerepelnek. Annál többet hallunk Veszprém, Csobánc, Sümeg, Nagyvázsony és Fonyód várairól.

Amikor az egész Dunántúl a kurucokhoz csatlakozott, ezredeseik Kisfaludy László, a költő dédapja és Domonkos Ferenc visszavették *Sümeg*et, *Csobánc*ot és *Nagyvázsony*t. A kuruchadaknak alkalmas, a labanc zsoldoskatonaság számára nehezen hozzáférhető hadművelleti alap volt a Bakony.

A Kisbalaton melletti Bottyán-pusztáról származott Bottyán János 1706-tól a dunántúli kuruc hadtest parancsnoka. Féliszemét elvesztvén, Vak Bottyánnak nevezte őt a nép. Még ma is élnek népünk ajkán az ő nevéhez fűződő legendák. Ilyen pl. — a sajnos azóta lehordott — Sághegy fennsíkján tervezett várépítéstről szóló. A hegy peremén háromszor kocsiztatták körbe Vak Bottyánt, hogy a terület nagysága miatt építkezési tervéről lemondjon. Siófokon és Hídvégen új francia erődítésrendszerű erős sánctüvet ásatott. Az erősen cölöpözött „redout”-okat állandó őrséggel látta el. A sánc feladata volt a Dunántúl kapcsolatát tartani Simontornyával és az Alfölddel, egyben megakadályozni a labanc császári tábornokok hadseregének, Pálffy délvidéki rácainak és Rabutin budai németjceinek egyesülését.

Nagyvászony vára
(G. Turco felvétele, 1569.)

Az alaprajzon látható a négy kis saroktoronyos négyzeles középkori vár. Egy öregtoronnyal és a kaputoronnyal. A vár külső oldalát fulazott mély árok (fossa) övezte, melyet újabb erősítés közbeiktatásával egy külső kaputorony szaklt meg. Ezt széles árok övezi, melyen fa-híd vezet át.

Vak Bottyánt a nép, mely a törökdúlás után a császári zsoldosok fosztogatásait, sanyargatásait szenvedte, „Jótevő János apánnak”, a szegények gyámolítójának nevezte.

Török idők

A reneszánsz stílus kibontakozását megakadályozta a török. Uralmuk ideje a Buda-vára eleste (1541) és visszafoglalása (1686) közti időt öleli fel. A virágzó középkori városok és községek, bennük a román és gótikus stílus számtalan műemléke a török 150 éves uralma alatt elpusztul. Egész vármegyék néptelenednek el. Keresztény templomot, remeteséget építeni nem szabad, mozlimok közelében még házat sem. A megmaradt épületek csak a legnagyobb nehézségek, számtalan kérés és vesztegetés árán javíthatók.

A török viszont csak keveset épít, pár fürdőt, dzsámít, melyekből a Balatonvidékre egy sem jut.

*A templom és az egykori bencés rendház barokk homlokzata
Tihany*

Barokk kor

A török kiűzése után az ország kétszáz éve pusztuló termelőerői ismét növekedni kezdtek. Rákóczi szabadságharcának elbukása, a nagybirtokosok árulása az országot az osztrák császár háznak szolgáltatta ki, melynek gyarmatává lett. A termelőerők megnövekedését az osztrák burzsoázia használta ki, illetőleg — ha saját érdekei úgy kívánták — gátlástalanul korlátozta.

Az új barokk-stílus, a középkor hosszahajós, hosszúkás alakú belső terét egyesítette a reneszánsz központos kupolával fedett terével. Alaptípusa a jezsuiták római főtemploma, az „Il Gesu”, melynek hozzánk Magyarországra azonban csak az ausztriai területen elkorcsosodott szerényigényű változatai jutnak el és vidékünkre még ezekből is a legigénytelenebbek.

A templomok építői között gyakran találunk olaszokat. Mária Terézia idejében gazdagabbá válnak az építkezések, különösen az általa kegyelt főurak építései számottevők, csak a kúriák építésében érvényesül hazai jelleg. Az új stílus terjesztői az új szerzetesrendek. Ezeket az osztrák császári ház gyarmatpolitikája szolgálatában, Buda töröktől való felszabadítása után telepítették be.

*Plébániatemplom mellékoltára
(Maulbertsch festménye)
S ü m e g*

*Plébániatemplom mellékoltára
(Maulbertsch festménye)
S ü m e g*

*Részlet Maulbertsch freskójáról
S ü m e g*

Hajlított felületeket, párkányokat látunk, gazdag árnyékhatásra való törekvést és szobrászati díszít, színpadias, festői, egyéni felfogásban. Elterjednek a Mansart francia építészről elnevezett kétsíkú meredek tetők. A barokk-stílus különösen kedveli a palotát övező nagyhatású kertépítést. A XVIII. század végén, elsősorban a belsőkhöz megjelenik a mindent elborító gazdag rokokó, különösen jellemző kagylós, rácsos és csigás díszítésével.

Bár az építkezés megsokasodik, városias település nemhogy ebben az időben – az 1700-as évek elején – de még 1850-ben sincs a Balaton körül, az egy Keszthelyt kivéve.

Barokk templom a *tihanyi* kéttornyos apátsági templom, melynek barokk-rokokó díszű vasrácsa és kórusrácsa, sekrestyeajtó faragványai, oltárai és szószéke figyelmet érdemel.

A legszebb Balatonkörnyéki barokk-templom *Sümege*n áll. Bíró Márton, 1756–59-ben építtette. Szerény külseje után a belépőt a legnagyobb meglepetés fogadja. Egységes, építészeti enyhén tagolt hatalmas belseje csodálatos frisseségű és szépségű falfestményekkel

Kockázó katonák
Részlet Maulbertsch freskójáról
S ü m e g

van tele. Egybehangelődnek velük az oltárok és egyéb felszerelések. Szentélye még a korábban itt állott csúcsíves templomnak felel meg.

A freskók Maulbertsch Antal (1724–1796) mesteri ecsetjéből valók az 1757–58. évekből. Az 1843. évi tűzvészkor megsérültek, a Műemlékek Országos Bizottsága gondoskodásából Mauro Pelliccioli milánói restaurátor-tanár mintaszerűen megújította ezeket (1938). Maulbertsch e fiatalkori főműve, gazdag munkásságának talán legnagyobb remeke.

A freskók alakjai helyenként valóságban is kilépnek keretükből, amennyiben néhol rámintázták őket az építészeti keretre is. Igazi, vérbő barokk eljárás ez. A szentély evangéliumi oldalán díszes, domborúan faragott oratórium. A szószék alatt Szentháromság csoport. A szentélyben két gazdagon faragott pad. Harangok 1721-ből.

A *sümei* ferencrendi templomot 1652-ben Wittwer Márton kármelita építette, aki Győrben is működött. A templom túlsúfolt belső berendezése művészileg egyetlen. A kolostori refektóriumban (ebédlőben) XVII. századi szép faragott bútorok.

A püspöki palotát, a veszprémi püspökök sümei nyaralóját is Bíró Márton építtette, 1745–1755 között. Mesterül Tiethárth Józsefet, Bíró építészt – mások Fellner Jakabot tartják.

Az emeletes, saroktornyos, kétsíkú tetős épület kiemelkedő középrésze (rizalitja) 5 ablakos, balra öt ablakkal és erkéllyel, jobbra 3 ablakkal és tornyocskával. Főbejáratát atlaszoktól tartott címeres erkély díszíti. A festői tetőszobor, pilléres kapualj, oszlopos udvar, mind a barokk világot tükrözi. Különösen szép, eredeti bútorzatú könyvtára ma a budapesti Iparművészeti Múzeum dísze. Tágas lakosztályaiban szép XVIII. századi ajtók és falburkolatok láthatók. Az ebédlőt sajnos később bemeszelték. A mész alól itt-ott kiszabadított falfestmények a balatonkörnyéki várakat ábrázolták. Számos helyiségében pompás stukkódíszek vannak Antonio Orsattitól. Szép klasszicista fehér-zöld mázas kályhák találhatók az épületben, mely ma diák kollégium.

A barokk polgári építészet szép emlékei a híres *sümei* kúriák. Közöttük a legrégebb a XVI.–XVII. századból való Cseh László-féle tornácos ház, boltíves vakolatdíszes szobasorral. A várúri birtok sorsát intéző udvarbírák lakóhelye, később Cseh László táblabíróé (ú. n. „Gruber”-ház).

A XVIII. századból valók a Hertelendy-, Barcza-, Kecskeméthy-, Magyar-, Mayerné-, Skóffy-, Vajda-, Nanica kúriák, az utóbbi szép lépcsőházzal. Barokk-stílusú Bíró Márton oszlopsoros istállója is.

A *balatonkeresztúri* templomot Festetich Kristóf építteti 1753–1758 között. A hosszajó és a szentély három csehsüvegboltozatát és az oldalfalakat Dorffmaister István freskói borítják. A hosszajóra kereszt szárny következik, majd a szentély, melyben szépen faragott

*Várrom és barokk palota
S ü m e g*

tabernákulumos (szentségházas) főoltár van. Az egész templom barokk-
rokokó stílú. 1944-ben megsérült, de azóta helyreállították.

*Zalaapáti*n épül 1774–1781-ben a zalavári apátság új barokk-
temploma, egyetlen homlokzati toronnyal. Barokk főoltár és mellék-
oltárok, egykorú festmények. Az egykori rendház (balról) 1758-ig
épült meg: Híres hiteleshelyi levéltára 1951. óta a zalaegerszegi megyei
levéltárban van.

Szentgyörgy-hegyi szőlőben a tóti Lengyel-család építteti az ú.n.
Lengyel-kápolnát. Barokk faragású oltárával, szószékével és kórus-
mellvédjével, főként pedig padjaival a barokk-rokokó ízlés gyöngy-
szeme.

Az egykori tóti Lengyel-féle oromzatos présház (később Tarányi
Ferencé) különösen érdekes példája a barokk részletformákat mutató
XVIII. századi bor- és présházaknak, hordón lovagoló Bacchus,
Ceres, Flora, stb. 5 alakos szoborcsoportozatával.

Sárközy Imre présháza falában Márton Mihály poéta kedves
és derűs versezetei (1787), a veranda fülkéjében a monostorapáti
templom tornyáról leezett vasgalamb.

A lesencenémethalusi szőlőhegy kis Donát-kápolnájának XVIII.
századi falfestményei vannak. A falu plébániatemploma gótikus

ízlésű tornyával, nyolcszögű kősisakjával és csúcsíves kapujával, ma az 1745-ben végzett átalakítás barokk formáit mutatja.

A *Balatongyöröki Szentmihály-domb* bizonytalan korú kis erődítése helyén 1739-ben egyszerű kis kápolnát építettek az itt meghúzódó remeték, különösebb műforma nélkül, nádfedéllel, amikor a Balaton rianása alkalmával, 46 halász elmerült és 40 szerencsésen megmenekült. Benne festmény örökíti meg a szerencsétlenséget. *Kéthely* kereszthajós elrendezésű plébániatemplomát Bíró Márton építteti 1746–1750 között. Régi szobrok és mellképek, 1774–1792-ből való harangok. A kéthelyi Szentháromság-szobor is barokk alkotás, kronosztikonja (szövegbe rejtett római számos felirata) szerint 1750-ből. *Monostorapáti* plébániatemplomát szintén Bíró Márton építteti 1759-ben. Freskói Ksaversich Ferdinand székesfehérvári festőtől valók 1786-ból. A kórus alatt szamár-freskó látható. A falképeket 1850-ben megújították, azóta azonban a kontárok többet tönkretettek.

Szentbékka 1760 körüli nagy plébániatemplomát Fellner Jakab művének tartják, mert Esterházy Károly akkori egri püspök építtette, akinek Fellner kedvelt építésze volt. A *somi* kisméretű kath. templomnak is kevés, de művészi barokk faragványja van, melyet a hédervári Viczayak készíttettek. Egyetlen homlokzati tornya van és hajószélességű, sokszögű szentélye. A *tabi* plébániatemplom lapos csehboltozatán Dorffmaister freskók vannak. Helyreállították 1756-ban. Főoltára copfstilusú. *Balatonlelle* kath. templomát Majtényi György építtette 1720–1727 között.

Köveskál tágas református templomát Mária Terézia különleges engedelméből építhették 1769-ben. Egyetlen homlokzati toronnyal. Oromfalában és kerítőfalának kapupillérein 1–1 románkori oszlopfő látható a helybeli egykori románstílusú templomból.

A *vörösberényi* kath. templomot a mellette lévő emeletes épülettel együtt 1777 előtt építették – a győri jezsuiták. Falait és 3 kupoláját Dorffmaister modorában Buffler Gáspár jezsuita festette ki, ezek a falfestmények a helytelen javításoktól sokat szenvedtek. A templomhajó északi ablaktalan falán oratóriumablakokat festett a művész, ahonnan a barokk művészetben gyakorta használt díszletező kedvvel odafestett képmászerű alakok tekintenek le a templomba a Cimbál által festett zalaegerszegi templomhoz hasonlóan. Harangja 1760 és 1784-ből való.

Barokk formákat mutat az *örvényesi* Szt. Imre templom. Épült 1778–1783-ban. Mellékoltárán és szószékén már későbbi, klasszicista formákat látunk. Barokk felszerelési tárgyai és harangjai vannak, utóbbiak 1784, 1794 és 1795-ből. *Balatonzamárdi* plébániatemploma 1771–1774 között, tornya pedig 1777-ben épült. Az oltár, szószék és orgonaszekrény rokokó. A templomban Bosnyák Mártonné klasszi-

*Az egykori ferences kolostor barokk homlokzata
Keszthely*

cista vörösmárvány siremléke. Harangja 1790 és 1796-ból; plébániája 1785-ből való. *Vászoly* községben szép nagy barokk-stílusú templom van, klasszicista szószékkel.

Barokk idők egyszerűbb formáival készültek: *Gyulakeszi* 1748-ban helyreállított rk. temploma, melyet 1844-ben renováltak, 6 támpilléres, keskenyablakos fala gótikus eredetre utal. A XVIII. században azonban átalakítják. Ebből az időből való oltárának és szép szószéknek barokk faragványa. Az u. n. *Eszterházy-kastély* is XVIII. századi mint *Lesenceistvánd* többször restaurált temploma, benne fából készült díszes keresztelőkúttal, *Felsőzsid* (temetőkáporna), *Badacsonytomaj* (1757), *Kővágóörs* (kath. és ev. temploma), *Monoszló* ref. temploma. Barokk-kori eredetű a *balatonszepezdi* ref. templom és a *balatonudvari* rk. templom, mely 1754-ben már állott. Barokk-stílusban épült 1739-ben a *siófoki* rk. templom is, azonban 1903–1904 között neorománáá építették át és ezzel történeti értékétől megfosztották. Barokk ízlésben alakították át a *salföldi* rk. templomot is. Keletelt félköríves szentélye van és román eredetűnek látszik. Oltára XVIII. századi barokk faragás. *Balatonendréd* rk. temploma 1745-ből való. 1772-ben kibővítették. Tornyát 1821-ben építették. Belsejében rokokó-stílusú főoltár és szószék, a mennyezeten stukkók láthatók. *Keszthely* Szt. Miklós temető kis kápolnáját (1713), már 1775-ben

helyreállították, de 1909-ben sajnos teljesen átalakították. Az 1747-ben barokk stílusban megújított középkori templombelső szép, barokk berendezéséről jó fényképfelvétel maradt, de az egészet tönkretették a későbbi purista helyreállításokkal.

Az egykori ferences, majd premontrei rendház ma mezőgazdasági kollégium. A Sztálin-térre néző homlokzatát eklektikus időben, a múlt század végén átalakították, semmibe véve a történeti értékét. A nagy négyszöges udvart körülölelő boltozatos terem sorú kétemeletes öreg épületnek csak az udvari és kerti homlokzatai eredetiek. A tér felé nemcsak homlokzatát rontották el, hanem tetőszekét is izléstelen díszekkel rakták meg. Ezek eltávolítása után a barokk idők egyszerű elemeire kellene visszaállítani az épületet.

Mencshely (1791. evang.) *Vászoly* nagyméretű plébániatemploma is barokk épület. A *balatonfőkajári* ref. templom 1794-ben épült. Ugyanez évben épült régibb, a török által elpusztított helyén a *balatonkenesei* plébániatemplom is. 1796-ban építik át a *balatonszőlősi* ref. templomot. Egyetlen homlokzati tornyának rézsütös támpillérei gótikus eredetűek, akárcsak a rk. templom középkori eredetű déli bejárata. 1784-ben épült a *köröshegyi* és mintegy negyedszázaddal korábban, 1758-ban a *balatonöszödi* templom. *Tapolca* plébániatemploma középkori eredetű, azonban a XV. századi épületet Bíró Márton 1757-ben megnagyobbíttatja barokk stílusban. A szentélyben hajót és tornyot épített. A templomot 1784-ben, 1816-ban és 1930-ban javítják. Emeletes oratóriuma új (1898). *Nemesgulács* kastélya XVIII. századi, benne barokk stílusú ajtókkal és 2 kályhával.

A keszthelyi (Kossuth Lajos-u. 22.) ú. n. Pethő-ház egyemeletes, nyolcablakos, barokk kőkeretekkel, a földszinti ajtónyílásaiban vasajtókkal. Széles boltozott kapualjába íves bejáró vezet. Udvarában egykor mindkét emelet soron végigfutó széles ívek. A földszintiek ma be vannak falazva. Az udvarban önálló emeletes magtár áll a barokk korból. Az állítólag középkori eredetű, de mai állapotában barokk részletformákat mutató épületben született 1830-ban Goldmark Károly zeneszerző.

A *lesencetomaji* tömör erősségű barokk kastély a főbejárat fölötti felirat szerint 1752-ben épült Nedeczky Károly, bécsi magyar kancelláriai referendárius és neje, tóti Lengyel Krisztina számára. A *lengyeltóti* kastélyt a Tóti-Lengyel család építtette a XVIII. században, később Zichy, Pejachevich, Mikó kastélynak hívták. Szép stukkódíszes homlokzata a XVIII. századból való. Az ugyanitt lévő emeletes Horváth-kastély, később járásbírósi épület még régebben, a XVII. század végén épült. A *keszthelyi* volt Festetich-kastély egy részét Festetich Kristóf († 1768) építtette. Az egyemeletes 2+4+3+4+2 ablaktengelyes közép- és oldalriza-

*A Goldmark-ház barokk homlokzata
Keszthely*

*A Goldmark-ház barokk-írkádós udvara
Keszthely*

*Az egykori Horváth-ház copfstilusú épülete
Balatonfüred*

litos, középen 4 oszlop által tartott erkélyes, ma látható épületet 1885–1887 között nagyarányúan kiépítették neo-barokk stílusban, három idegen építész: Rumpelmayer Viktor, Haas Gusztáv és Paschkis Miksa tervei szerint. Ez alkalommal a kastély előtti nagyobb sík terep létesítése kedvéért az ott álló kis dombot elhordatták a rajta volt középkori templommaradvánnyal és kedves barokk sisakos tornyával együtt.

A copf-építkezések kora

A későbarokk időkben a barokk izlést nálunk Mária Terézia halálával (1780) felváltó copf-stílus rövid, mintegy húszéves időszaka igen erőteljes stílus különbségeket hozott.

A barokk könnyed, hajlékony építészete helyett szigorú, még erős, nagy árnyékhatásokra törekvő, de már egyenes vonalokból összerótt díszítést kedveli a copf építkezés, melyre jellemző a füzérdísz.

Ez a stílus már nem olyan játékos és szeszélyes vonalvezetésű, mint a barokk, hanem egyenes vonalú. Azért mondjuk róla, hogy szigorúbb tagolású. Nálunk az 1780–1800 közötti időben, II. József, a kalapos király korában virágzik. Nevét az úri osztály akkor divatos, fehérre púderezett parókájától nyerte, amely copfban végződött.

*A Horváth-ház részlete
Balatonfüred*

Ebben az időben kezdődnek Balatonfüred építkezései is. Ekkor, 1789–90-ben épül a Gyógy-tér 1. sz. alatti Horváth-ház: Kétemeletes, kiugró középrészén 4 oszlopos erkélyével, eredeti kovácsolt vasrácsával, Blaha Lujza-utcai hosszú oldalán 3+9+3 ablaktengelyes sarokrízalitos homlokzatával, különösen szépen tagolt földszintjével a hazai copf építészet szép példája. Eredetileg 105 szobája volt. A szentgyörgyi Horváth-család építtette nyári szállásul magának és vendégeinek. Később egy emelettel bővítették. A Balatonvidék legjelentékenyebb világi copf épülete, amely megérdemelné, hogy helyreállítsák és üresen álló szobáit felhasználják.

Jellegzetesen mutatja a copf-stílust a keszthelyi Kossuth Lajos-u. 3. sz. alatti egyemeletes, ú. n. Simon-ház. Ives kőkeretes kapuján rozetta, sugaras kapuszárnyakkal. Finom leveles főpárkányú épület 1790 körül épült. Dongaboltozott kapualja, nyíldíszes, eredeti, kovácsolt vasrácsa van. Udvarán egykorú magtár.

A Georgikon Európa első gazdasági szakiskolája. A meginduló magyar reformkorban Festetich György alapította 1797-ben. Gazdasági reformjai: a Georgikon, s irodalmi reformja: a Helikon ünnepségek, ebben az időben országszerte vita és elismerés tárgyai. Festetich indítja el az első sószállító vitorlás bárkát a Balatonon. A Georgikon

*A Gombás-kúria copf-stílusú épülete
Balatonfüred*

egyemeletes épülete igen egyszerű, széles keretezésű 13 ablakán és festői tömegű csatlakozó melléképületein építészeti részletformákat nem találunk. Ma a Keszthelyi Földművesszövetkezet tulajdona.

Ugyancsak copf-stílusú a Szabadság-u. 11. sz. alatti volt Gazdasági Tanintézet, ma Szabadság szálloda egyemeletes épülete (1780 körül). Gazdag főpárkányos, füzérdíszes, oromzatos főhomlokzatát, rossz, stílustalan földszintes toldalék ékteleníti el.

A keszhelyi községi tanácsolház is copf-stílusú műemlék. Ives tagozatai a földszinten három ablaktengely szélességben megmaradtak. Az épület egykor állampénztár volt, majd posta. Üzletekkel elrontott földszintjét eredeti homlokzata szerint kellene visszaállítani.

A temetőben is sok XVIII. század végi és XIX. század eleji műtörténeti becsű sírkő van.

A copf-stílusú balatonvidéki kúriaépítkezés érdekes emléke a *balatonarácsi* Gombás-kúria. Két szélén egy-egy kétablakos orom, 5 ovális ablakkal, 2 félkörös falfülke, íves kapuvázakkal. Az ablakokon rokokó vasrácsok. Az udvarban szép, oszlopos, boltozott istálló. Arács kis kat. temploma állítólag Fellner Jakabtól való.

*A Georgikon egyszerű épülete, melynek nincs karakteres stílusjegye, de az épülettömeg egyszerűsége magyar építősajátság
Keszthely*

*A községi tanácsház copfstílusú épülete
Keszthely*

A klasszicizmus kora

A copf-stílus rövid, húszévnyi élete után, 1800-ban újabb ókor-utánzó jelentkezik. A tobzódó barokk életformák és ezt hűen tükröző építézet a francia forradalom hatására lehiggad, a józan klasszicizmusnak adja át a helyet.

A kísérlet Magyarország teljes beolvasztására II. József halálával (1790) csődöt mond. Ekkor éleződik ki a három ellentét, amely 1848-ig meghatározza a magyar társadalom fejlődését.

Kiéleződött az osztrák és magyar uralkodóosztályok ellentéte; a földesurak és jobbágyok osztályellentéte és végül az az ellentét, amely a soknemzetiségű ország magyar és nem magyar népei uralkodó osztályai között állott fenn.

A nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért harcot hirdető értelmiségünk legjobbjai Martinovics, Batsányi, Kazinczy reformtársaságában egyesülnek.

A függetlenségért és a polgári átalakulásért folyó harc összefonódik. Kölcsey, Wesselényi a nemzeti függetlenségért vívott harcral összekapcsolta a parasztság helyzetének megjavításáért folytatott harcot.

A haladó szellemű Széchenyi István útján járók mind nagyobb számban csoportosulnak az országgyűlésben Kossuth Lajos köré. Majd a Pesti Hírlap elvétele után az országos méretű társadalmi egyesületet, a Védegyletet alakítják meg.

1848-ban a polgári forradalom a nemzeti szabadságharcban robban ki.

A magyarországi klasszicizmus kialakításában döntő az olasz hatás. Uralkodik a főtengelyre szimmetrikus épület, középre helyezett oszloprenddel. Rendkívül gondosan mérlegelt arányok mellett, a hajlított barokk felületek, játékos és még a copfban is erőteljes tagozással keresett árnyékhatások megszűnnek. Az antik hatás nem annyira a részletekben, mint inkább az egész homlokzat nyugodt összhangjában érvényesül. Kisebbek a kiülések, finomabbak a metszetek. Sokasodnak az építészeti feladatok. Az addigi főuri építetőkhez csatlakozik a módo; városi polgár, akinek lakóháza a városokban bérházzá növekszik. Az építézet sok új feladattal bővül: vármegyeház, városház, színház, vígadó, lövölde, kaszinó, könyvtár, múzeum, kollégium, liceum, fürdő, kórház, szálló, kávéház és az első nagy műszaki alkotások nálunk ekkor jelennek meg. Ekkor épülnek a Lánchíd, az Alagút stb. József nádor pesti Szépítési Bizottsága (1808–1857) szabályozza az építkezést.

A klasszicizmus szép emléke a Balaton környékén a *lesence-tomaji* plébániatemplom, amelyet Nedeczky Károly 1806-ban épített.

A volt Zichy-kastély klasszicista oszlopcsarnoka
Nagyvácsony

Benne vörösmárvány főoltár és az alapító címere. A sekrestyeajtó mellett Tomaj Jakab fia Pál († 1400) vörösmárvány gótikus feliratos címeres sírköve.

Klasszicista mellékoltára és szószéke van a korábban, 1778 – 1783 között épült *örvényesi* rk. templomnak (1817).

A klasszicizmus korában, 1816-ban bővítették a *balatonkiliti* református templomot (1779-ben épült). *Balatoncsehi* rk. temploma 1838-ban épült. A klasszicizmus formáit mutatja az 1808-ban és 1820-ban ismét megnagyobbított *balatonkenesei* ref. templom, amely egyetlen homlokzati tornyával 1658 – 1660 között épült és tornya 1893-ból való. Ugyancsak a *balatonkövesdi* ref. templom is (1800) klasszicista, valamint a *balatonszepezdi* és a *balatonudvari* ev. templom, az itteni régi temető több, a XIX. század elejéről való szép sírkövével együtt.

A *balatonkajári* rk. kápolna is a XIX. század elejéről való. klasszicista a *gyenesdiási* Szt. Ilona-kápolna (1826) felszerelésével együtt és a plébániatemplom (1826) négyoszlopos oromzatával, valamint a János-forrásnál álló Nep. Szt. János-szobor, amelyet Talabér János emeltetett 1828-ban; végül egy országúti kereszt, amelyet rejtyszámos ajánló felirata szerint Vitéz János és neje, Ságvári Anna,

*A nagyvendéglő a Horváth-házzal
(Libay Lajos kőrajza, 1840 táján)
Balatonfüred*

1807-ben állítottott, a *onyarcvashegyi* Szt. Kereszt-kápolna két-oszlopos, oromzatos homlokzattal, felette toronnyal, klasszicista stílusban épült a XIX. század elején.

Balatonarács rk. templomát Esterházy Károly egri püspök építteti. Klasszicizáló barokk oltár, klasszicista szószék és gyertyatartók vannak benne. *Balatongyörök* temploma is ebből a korból (1833) való.

Klasszicista stílusú a *nagyvászonyi* volt Zichy-kastély, ma Állami Erdőgazdaság épülete. Egyemeletes, középen kiugró homlokzata közepén 4 ión fejezetű oszlopos előcsarnok van, magas, háromszögű oromzat, közepében órával. Az oszlopcsarnokot jobbról-balról 4-4 ablakos szárnyak veszik közre. Hátsó homlokzata még barokkos, 4 + 3 + 4 ablaktengellyel. Építtette Zichy Ferenc a XVIII. század végén. A klasszicista oszlopcsarnok a barokk épület 1820 körüli átalakítása idejéből való.

Balatonfüred „savanyúvizének” nevezett szénsavas forrásait a rómaiak is ismerték már. A hagyomány szerint Galérius császár hitvese, Valéria is itt talált gyógyulást. 1632-től állandóan emlegették az útleírások, míg 1764-ben nagyobb vendégfogadó épül fürdőszobával és vízmelegítéssel.

*Régi klasszicista színházépület (lebontották)
Balatonfüred, 1855.*

II. József 1786-ban eltörölvén az apátságot, birtokai közül a forrást a tanulmányalaphoz csatolták. Ekkor Brandt és Winterl tudományosan megvizsgálták a forrást (1785–90), majd fürdőorvosi, sebész-, gyógyszerész és rendőrbiztosi állomást állítottak és a helytartótanács más célszerű intézkedéseket is tett.

A klasszicizmus korában József nádor, a pesti Szépitő Bizottmány elnöke és patrónusa is itt nyaralt 1821-ben, majd 1824-ben. Itt vetette fel Széchenyi István az 1820-as évek elején egy gyűlésen a Tudományos Akadémia megalapításának gondolatát és 1821-ben kis kórházat állít. Kisfaludy Sándor buzgólkodására itt épül az ország első kőszínháza 1828–1831-ig, a mai Gyógyterem (épült 1878) helyén. Színpadán a legjobb magyar színészek vendég-szerepelnek.

Mindez Füredet a klasszicizmus egyik életteljes központjává teszi, ma is látszik épületein, településén, fáin, sétányain. Megkezdődik a reformkor második nagy fejezete, amelynek főalakja a Pest-Budát összekötő Lánchíd építője, Széchenyi István. Uttörő fáradozása nyomán bocsátják vízre 1848-ban a „Kisfaludy” lapátkerék-hajtású gőzöst, amely újabb mérföldkő a Balaton történetében. A formás gőzösről ma már csak egykorú ábrázolásokból van képiünk, műemlékvédelmünk nagy kárára, amely ma már az ipari műalkotásokat

*Balatonfüred kikötője a „Kisfaludy”-gőzössel
(Szeremley Miklós kőrajza, 1847.)*

is védelmébe veszi. Milyen értékes lenne számunkra, ha egyik balatoni kikötőben a hazai gőzhajózás kezdetéről híven beszámoló „Kisfaludy” gőzös horgonyozna, mellette pedig a mai technikai fejlettségünk hajója állhatna! Milyen egyszerűen és tömören mutatná meg egy évszázad fejlődését.

Református temploma (1829) falában van Pálóczi Horváth Ádámnak, a magyar népies irodalom és a Balaton nagy költőjének (1760–1820) emléktáblája. A templomban két füliratos középkori kehely, amelyek közül a magyar feliratú 1622-ből, Kenesei Péter tihanyi kapitány ajándéka.

A Kerektemplom, a rotunda, 1841–46 közt épült, Fruhmann Antal építész, győri rajztanár tervei szerint. Kör alaprajzából három oldalon görögkereszt-alakú rövid szárak állnak ki. Kupola fedi. Oromzatos előcsarnokát négy ión oszlop tartja. Az épület igen jó karban van, és a klasszicizmus építészetének – kiesisége mellett is – kiváló képviselője. Belseje különösen szép, egységes.

Főoltárképét, a nádor udvari festője, a 19 éves Kergling Henrietta festette (1848 előtt), a kőfaragás a keszthelyi Kugler, az asztalosmunka Sturm Károly műve, az építést Rigler József vezette.

Klasszicista stílusban épült (1816) a Blaha Lujza-u. 2. sz. földszintes villa, amelynek közepét 2 oszloptól és 2 szélső pillértől tartott háromszögű orommal ékes csarnok emeli ki. Az oszlopokon sáslevel-

Az ivócsarnok (kútház) klasszicista épülete a Gyógyparkban
Balatonfüred

fejek. Oromzatán „Blaha Lujza nyaralója 1893–1910” felirat. (Azelőtt Szücs Lajosné, később Cséry-villa.) A gyógyparkban áll a Kútház, négyszögletes alapon, sarkán pillérek, köztük 2–2 oszlop.

*

Akali kat. templomát a kegyesrendiek építették. Néhány képét (Szt. György, Loyolai Szt. Ignác) Pesky János festette 1838-ban. A *nemesgulácsi* kúria homlokzatán két alak címet tart. Ez és az 1824-ből való temploma klasszicista. Klasszicista stílusú a *balatonboglári* „Bárány-kúria”, amelyet Bárány Pál 1835-ben építtetett. Később a Gyulai-Gaál családé. *Aszófő* Szt. László plébániatemploma 1832–1834-ben épült, oltára a XVIII. századból, szószéke 1834-ből való klasszicista stílusú. Oltárképét Pesky János festette (1824, Pest). *Kereki* klasszicista Szt. Anna-templomát Tallián Boldizsár építteti, 1380. Vörösmárvány, alabástrom-oszlopos szentségház, sárgaréz ajtaján dombormű. A szentély freskóit bemészelték. *Keszthely* legkiválóbb klasszicista épülete 1830 körüli időből, a Pethő-u. 1. sz. alatti egyemeletes középrizalitos, falpillérekkel díszes lakóház, amelynek földszinti pilléret félkörös ívek kötik össze. *Zala* régi kúriáját Zichy Ferenc 1830 táján építteti újra. Itt született 1827. október 21-én fia, Mihály, a világ egyik legnagyobb illusztrátora és neves festő († 1906), akinek műterme még ma is áll. A Múzeumok és

*A klasszicista stílusú kerektemplom
(Építette Fruhmann Antal)
Balatonfüred*

*Klasszicista ház
Keszthely (Pelhő-u. 1.)*

Műemlékek Országos Központja 1951-ben állította helyre, benne Zichy Mihály emlékmúzeumot nyitott meg. *Balatonlelle* klasszicista villái : a Jankovich-kúria, középrizalittal, építtette Jankovich Xavér 1812-ben, a Gál-kúria földszintes, kiugró középrizalittal és hatoszlopos szárnyakkal.

A *badacsonyi* Kisfaludi-ház a szőlőben egykor Kisfaludy Sándor (1772–1844) présháza, meglehetősen átalakított épület, benne az ú. n. Kisfaludy-szoba, sok korbéli könyvkiadvánnyal, kedves berendezéssel, egykori bútorokkal, metszetekkel a Balatonról. A házban vendéglő, amelynek terraszáról szép kilátás nyílik végig a Balatonra és köröskörül a badacsonyi szőlőkre.

Alatta Szegedy Róza családjának présháza építészetileg érdekesebb. A barokk egyszerű, de erőteljes építészeti irányát mutatja. Egyemeletes, háromszögletű, oromfalas, díztelen, de tömegében és tekvésében szép ház. Udvara felé a Balatonra néző széles félkörű ívsort árkádot — látunk az emeleten is.

és Az 1795. évi szüreten ismerkedik meg Kisfaludy Szegedy Rózával — a népszerű költő verseivel járja be a Balaton híre az országot.

*Édes kínos emlékezet,
Ah Badacsony szürete ! . . .*

Kisfaludy Sándor regéi tették a magyar közönség előtt ismertté és kedvelté a balatoni tájat, várromokat. Szeremley Miklós kerek száz esztendeje kiadott *Balaton Albumá*-ban írja „... az utas itt látja maga előtt elvonulni egyszersmind legtöbbször azon várromoknak és egyes hegyormoknak... Ott van a szentgyörgyi-hegy : utána a Badacsony, mely az egész tájnak legmagasabb helye ; utána Szigliget gyönyörű romjai, a Szt. Mihály-hegye stb., melyek látása a visszaemlékezések által e kedves olvasmányokra kétszeresen élvezetessé esik;... Most, midőn a sokáig remélt szebb jövő már-már boldog jelenné kezd válni hazánkban, legyen szabad most e hálát és elismerést itt is nyíltan kifejeznem irodalmunk ezen előbajnokai iránt. Ők azt annál nagyobb mértékben érdemlik, mert munkásságuk sokkal nagyobb tényező volt, mint a közéletben eddig elismertetett hazánk jelenkori (1851) fejlettségének előmozdításában... Mikor sok zöld asztal körül csak a nemes urak érdekei felett vitatkoztak, ők voltak, kik a néphez intézték ébresztő, felrázó szövegüket.”

A klasszicizmus korának képviselője a *balatonszárszói* ref. templom, amely 1840-ben épült. *Mindszentkál*la szép temploma 1829-ből, gazdagon tagozott belsővel készült. Vörös homokkőből faragott egyszerű keresztelőmedencéje és hatalmas, kőből álló szenteltvíz-medencéje is feltehetően római. *Paloznak* plébániatemploma klasszicista stílusú. Épült 1835-ben. Ugyane korból való oltára és szószéke. A *somogyvári* ú. n. Széchenyi-kastély egyemeletes, 1+4+3+4+1 ablaktengelyes sarok- és középrizalitos épület. Ablakai

*Szegedi Róza barokk háza
Badacsony*

fölött egyenes szemöldökpárkányokkal, középrizalitja előtt 4 toscán oszloptól tartott tágas erkély, emeleti 3 ablaka félköríves záródású. Párkánya fölött a középrizaliton romantikus-izű attika és eklektikus tetőkiképzés.

A romantika kora

A klasszicizmus harmonikus, de zárt rendjét a kötetlenebb építészeti irányok váltják fel. Az antik hagyományokra támaszkodó klasszicizmussal szemben bizonyos szabadságvágyat látunk, amely a hagyományoktól inkább a középkori épületelemek és díszítőformák felé fordul. Egyéni ötletek alapján elindított új stílusokat, vagy a régi stílusok egyéni átalakítását látjuk ebben az időben, mintegy 1845–1865 között — vidéken gyakran 1870-ig — amit a romantikus stílus korának nevezünk. A román, vagy gótikus stíluselemek csak a külsőben jelennek meg, belül a városi bérházakban minden marad a klasszicizmus hagyományai alapján. Szerkezeti újítás az öntöttvas alkalmazása, folyosótartó szerkezetek, lépcső- és erkélyrácsok formájában, amelyeket nagy örömmel használnak.

Az ország függetlenségéért, a feudalizmus felszámolásáért vívott hősiessé szabadságharc elbukása után következő elnyomás rémuralma elhallgattatja a nemzeti hangot és mindenütt idegeneket hoz. Ezekkel együtt jön a romantika, a bajor Miksa építészének, Bűrckleinnek parancsszóra kiagyalt és Münchenből elterjedt építészeti stílusa.

A romantika stílusában kezdenek épülni az első szállodák *Hévíz fürdőn* (1858).

A *csopaki Ranolder*-, később *Hüvös-kastély* (1861) Szentirmay József építész tervei szerint, saroklizalitokkal, pillérekkel és bástyákkal, ormos főpárkánnyal, földszintjén szegmensívekkel átboltozott oszlopsorral, 30 000 Ft költséggel épült romantikus stílusban. Homlokzatát egykor számos szobor díszítette és szép kápolna volt benne. Tornyáról gyönyörű kilátás nyílik a Balatonra. Tulajdonosai rövid élettartama óta is gyakran változtak, mert nemcsak az építész volt, aki mint az építető rokona örökölte — de egyidőben Freystädtler „lovag“ is bírta. Pincéje arról nevezetes, hogy 3000 akó bor fér el benne. Ma csak egyes részeit lakják, az egykor gazdag homlokzat szobrai hiányoznak, ablakai díszítései lehullottak, a főfal kihajlik, az egész épület elhagyatott.

A *gyulakeszi Csigó-kastély* (1867) is romantikus.

A *balatonfüredi* nyaralók és szállók újabb építési hulláma 1866-ban veszi kezdetét. Ekkor épülnek a Huray István (1868) féle, közepesen terrasszal, lombfűrészdíszes háromszögű oromzattal (Csokonay —

*A járási tanácsház romantikus stílusú épülete
Balatonfüred*

*Romantikus villa (ép. Hencz Antal és Bergh Károly)
Keszthely (Balaton-u. 17.)*

*Koraelektikus stílusú községi tanácsház
Balatonfüred*

Blaha-u. sarok). Sárosdy Esterházy László (1868), Ecsy László (1868), Halász Gedeon (1870), Lonkay Antal (1875) stb. féle nyaralóvillák. Még romantikus stílusú a Jókai Mór-u. 20. sz. alatti Járási tanács háza (volt Dőry-villa), amely 1869-ben épült. Erősen kiugró földszinten 3 árkádos, a sarkokon nyolcszögű pilléres ó-bástyás védőoromzatos párkányú, rizalitos kétemeletes ház.

Keszthelyen is maradt néhány romantikus épület. Ilyen az 1866 előtt épült Balaton-u. 17. sz. alatti villa, bástyás oromfalával (Hencz Antal és Bergh Károly terve) és az egykori Balaton-szálló — ma Postás-üdülő — a Balatonparti sétányon, öntöttvasoszlopos erkélyével, valamint az egykori majorsági iroda oldalhomlokzata, alul áttört ívsoros középírásszal, amely épület a Felszabadulás-útja sarkán, kertben áll, az 1866 előtti időből.

A koraelektika kora

A *füredi* egykori Teasdale-nyaraló — Községi Tanácsház — romantikát követő koraelektikus építési időre vall, a múlt század nyolevanas éveire. Ebben az időben a romantika stílusát a reneszánsz

*Koraeklektikus stílusú épület
Keszthely (Széchenyi-u. 8.)*

elemek keresése és az oszlopokkal, kis szemöldökpárkányokkal díszített ablakok, ajtók jellemzik. Ismét klasszikus ízlésű húzott főpárkányok és bizonyos nyugodt ritmus, amely a későbbi századforduló egyénieskedő, handabandázó építészetében már nem található.

A kiegyezés után (1867) a szabad versenyen alapuló kapitalizmus kora kezdődik Magyarországon. Az osztrák nagyburzsoázia mellett az államhatalomban részesedik a magyar birtokosok osztálya és az egyre erősödő nagytőkések osztálya is.

Az ország félgármati helyzetéből következően gyárirapara csak a század utolsó negyedében indult nagyobb fejlődésnek. 1867 után az iparban dolgozók nagyobb része még a kisiparhoz tartozott. A proletariátus kialakulásával a magyar munkásmozgalom egyre erőteljesebbé válik.

Szép koraeklektikus stílusú a *balatonfüredi „Jókai villa”* (Honvéd-u. 1.) középrizalitos, azon kőbábás erkéllyel ellátott nagy terrasszal. Épült 1870-ben.

Ilyen stílusú az *Ipoly-szálló* is a kikötőnél (Kisfaludy Sándor-utca 3.), amely sarokrizalitjával, pilléres, nyílt erkélyeivel tipikus példája a romantikát követő koraeklektika építészeti ízlésének.

Keszthely koraeklektikus utcásorai (Deák Ferenc-utca 4–10, 22–28, 33–51, Kossuth Lajos-utca 54–60, Széchenyi-utca 2–10) az egyszerű polgári építészetet képviselik ebben a korban, amelyet későbbi idők moderneskedő ízléstelensége, vagy kontár kezek beavatkozása csak itt-ott rontott el. Műemlékszámba vehető épületei ez időnek a Kossuth Lajos-utca 2. sz. emeletes sarokház (volt Takarékpénztár) épülete, a Széchenyi-utca 8. sz. alatti ú. n. Hoffmann-ház, különösen jóarányú, gazdag homlokzatával.

*

Ezzel balatonvidéki műemlékeinket röviden áttekintettük. Befejezésül csak annyit, hogy ezek a történelmi multunkra oly fontos források igen sokoldalú képet nyújtanak történelmünk egymást követő szakaszainak műveltségéről.

Ezért igen jelentős és pótolhatatlan értékei nemcsak egy kisebb közösségnek, sőt nemcsak egy népnek, hanem az egész emberiségnek. Mint ilyenek eddig is a mi szellemi tulajdonunkhoz tartoztak, azonban a multban magántulajdont képező kastélyoknak, villáknak ma népünk a birtokosa és gyakorlatilag is a közösség célját szolgálják, amelyekben a helyi tanácsok, vagy valamelyik üzem üdülést kereső dolgozói nyertek megfelelő elhelyezést.

RAJZOK

Az épületek vizsgálatánál nagy segítségünkre vannak a róluk készült felmérések. Különösen kiemelkednek a Balaton körüli épületek felmérésében Giulio Turco hadmérnök beces rajzai 1569-ből, a bécsi hadilevéltárban, amelyeket az egykori haditanács készítettett vele abból a célból, hogy végvárrendszerünk megerősítésének tervét a felvételek alapján dolgozhassák ki. Ezekre Pataki Vidor hívta fel a figyelmet. A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja a térképek fényképmásolatait megszerezte.

A rajzok következő csoportja Rómer Flóris neves régészünk munkájának, fáradhatatlan szorgalmának, szeretetének és tudásának köszönhető, aki Bergh Károly keszthelyi építésszel és Hencz Antal építésszel sok épületet méretett fel, a rajzokról pedig fametszeteket készítettett. Hencz Antal Bergh Károllyal társulva 1861-ben Győrben és Keszthelyen dolgozott. Bergh a hatvanas évek végén Pestre költözött, Hencz pedig Keszthelyen önálló irodát nyit. (Szentiványi Gyula szíves közlése.) Jegyzetei és a dúcok a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja tulajdonába kerültek.

A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja rajztárában vannak végül Stornó Ferenc rajzai, a Sztehló Ottó-féle átalakítások tervei és dr. Lux Géza építész felmérési rajzai, amelyek túlnyomó része a budapesti Műegyetem építéstörténeti tanszékének Csányi Károly tanár vezetésével készített munkája. Ezek a rajzok a mai műtörténeti ismereteinket összegezve fejezik ki egy-egy épület kapcsán.

IRODALOM

Régészeti részhez

Alföldi A.: Untergang der Römerherrschaft in Pannonien und die Frage der sog. Keszthely-Kultur. Leipzig 1, 1924, 1—91; 2, 1926, 1—104.

Banner J.: Badeni edények a vas megyei gyűjteményekben. Vasi Szemle 7, 1940. 373—385; 8, 1941, 3—15.

Banner J.: Adatok a kétéosztású badeni tálak elterjedéséhez. Archaeologiai Értesítő III. folyam 3, 1942, 73—87.

Csalogovits—Gaál—Hollendonner—Hillebrand: Az 1931. évi ságvári ásatások. Archaeologiai Értesítő Uj folyam 45, 1931, 240—247.

Dornyay B.—Csalog J.: Az újabb kőkori szalagdíszes agyagművesség emlékei a Balatoni Múzeumban. Folia Archaeologica 5, 1945, 1—7

Gosztonyi Gy.: A fenékpusztai I. sz. bazilika kérdése. Archaeologiai Értesítő III. folyam 5—6, 1944—45, 251—260.

Hillebrand J.: Magyarország őskora. Archaeologia Hungarica 17, 1935, 1—49.

Hunyady I.: Kelták a Kárpátmedencében. Dissertationes Pannonicae Ser. II. 18, 1942—44, 1—153.

Kuzsinszky B.: A Balaton környékének archaeológiája 1920 1–220.

Laczkó D.—Rhé Gy.: Balácsa 1912, 1–104.

Laczkó—Gaál—Hollendonner—Hillebrand: A ságvári diluviális ősztelep. Archaeologiai Értesítő Új folyam 44, 1930, 211–220.

Lipp V.: A keszthelyi sírmezők 1884, 1–78.

Mozsolics A.: A dunántúli bronzkor kialakulása. Vasi Szemle 4, 1937, 234–241.

Mozsolics A.: Két dunántúli bronzlelet a Hallstattkorból. Archaeologiai Értesítő 76, 1949, 26–29.

Patay P.: Korai bronzkori kultúrák Magyarorszáon. Dissertationes Pannonicae Ser. II. 13, 1938, 1–118.

Patay P.: Vučedoli stílusú talpas tálak elterjedése Magyarországon. Archaeologiai Értesítő III. folyam 1, 1940, 1–7.

Radnóti A.: Római kutatások Ságváron. Archaeologiai Értesítő Új folyam 52, 1939, 148–164.

Radnóti A.: Római villa a Balaton partján. Balatoni Szemle 2, 1943, 251–256.

Radnóti A.: Une église du haut moyen âge à Zalavár. Études slaves et roumaines 1, 1948, 21–30.

Rhé Gy.: A szentistváni bronzlemezek. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1, 1907, 189–193.

Tompa F.: A felsőszidi lelet. Archaeologiai Értesítő Új folyam 42, 1928, 204–207.

Tompa F.: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. Bericht, der Röm. Germ. Kommission 24/25, 1934/35, 27–127.

Török Gy.: Kelta sír és illyr urnasírok Cserszegtomajon. Dolgozatok 16, 1940, 66–76.

M ű e m l é k i r é s z h e z

Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. (A Balatoni Tud. tanulm. eredm. III. kötet, Budapest, 1907.)

Bogyay Tamás: A szentgyörgyhegyi Szt. Kereszt-kápolna. (Műeml. Szemle, 17. sz., 1943.)

Bogyay Tamás: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén. (Balatoni Szemle, 1943., 1944.)

Borbíró Virgil: A magyar ház tornáca. („Építés—Építészet” c. folyóirat, 1951. 1–2. sz.)

Csányi Károly: A Balaton környékének középkori templomai. (Különny. Túristák Lapja 1935-ből.)

Csányi Károly: Az egregyi templom. („Balatoni Szemle”, 1943. 1.)

Csányi Károly: Séta a balatonvidéki műemlékekben. („Balatoni Szemle”, 1944.)

Csemegi József: Keszthely egykori ferences templomának építéstörténete. (Dunántúli Szemle kvei. 1941.)

Dornay (Dornyay) Béla: Balatonszentgyörgy „Csillagháza” erőd a törökvilágból. (Balatoni Szemle, 1943.)

Dornyai Béla és Viggázó János: Balaton és környéke részletes kalauza. (Bp. 1943.)

Dümmertling Ödön: A ferencesrend középkori csúcsíves stíliú építészetének emlékei Magyarországon. (Bp., 1941.)

Genthon István: Magyarország műemlékei. (Akadémiai Könyvkiadó, 1951.)

- Keresztury Dezső*: Balaton. (Bp. Officina, 1940.)
Lux Géza: Újabb feltárások a felsőörsi prépostsági templom.
 (Bp., 1944.)
Margittay Rikárd: Balaton. (Balatoni történelem c. fejezet.
 Bp. 1943.)
Pataki Vidor: A XVI. századi várépítés Magyarországon. (Külön-
 nyomat a Bécsi Tört. Int. 1. Évkönyve.)
Szeremley Miklós: Balaton albuma. (Pest, 1851.)
Szőnyi Ottó: A köröshegyi középkori templom. (M. O. B., 1924.)
Tóth Kálmán: A Balatonvidék népének építésze.
Vargha László: Építkezés (c. fejezet Domanovszky György:
 A Balatonkörnyék népművészete c. könyvben, Bp. 1943.)

★

A képek a Muzeumok és Műemlékek Országos Központja fénykép-
 tárából valók. A balatonfüredi és keszthelyi felvételeket Borsos Imre,
 a badacsonyi Szegedi Róza-ház felvételét ifj. dr. Kolsis Iván készítette.

Аладар Радноти :

ПАМЯТНИКИ СТАРИНЫ В ОКРЕСТНОСТЯХ БАЛАТОНА

Самые ранние памятники старины в окрестностях Балатона были обнаружены на местах стоянок общин первобытного человека в районе Шагвара. В толстых отложениях лёса находили каменные орудия и костяные предметы, которые происходят еще из степени магдалениен первобытного времени и попали в землю еще за 15 000 лет до нашего летоисчисления.

Из более раннего периода каменного века мы еще до настоящего времени находим главным образом около озера следы этих памятников, а закрытые посудины больших кладбищ были найдены главным образом около Фоньода. Найденные на этом кладбище большие урны для сжигания умерших были снабжены планками для переноски их на палках. Фоньодское кладбище является самым обширным и важным местонахождением памятников каменного века в Венгрии, т. н. баденской культуры.

Время расцвета культуры приходится на конец каменного века, причем характерным для этой культуры признаком является то, что она смешивается в Задунай с памятниками других ранее существовавших народов. Жители бронзового века — причем для этого периода было характерным распадение первобытной общины и развитие классового общества — клали в могилы художественного исполнения керамики со вкладышами из извести. Для всей задунайской области, а в особенности для окрестностей Балатона является характерной эта керамика. Одно из самых богатых кладбищ в окрестностях Балатона является известным в Киральсентиштване — где в каждой из могил было найдено более тридцати таких посудин.

С точки зрения раннего периода железного века характерными в этой окрестности являются большие земляные крепости. На полуострове Тихань еще сохранилась одна из самых больших земляных крепостей, но повсюду на берегах мы находим такие же, окруженные насыпями центры племен. Постройка земляных крепостей является признаком беспокойных времен, но в то-же время и памятниками канувших в вечность войн и нашествий. Памятники эти состояли из различных орудий, оружия — одним из предметов является *фибула* (*соединительная игла*). Самая значительная из находок происходит с северного склона бадачоньских гор.

Общее применение железных предметов принесли с собой в окрестности Балатона кельты. На двух концах озера, главным образом в Литере обоюдоострые железные сабли происходят из распространенных кладбищ. Кельты дошли до Балатона несколькими волнами сначала до северного берега потом до южного. Употребление этих орудий продолжалось на этой территории 300 лет. Во времена римского нашествия коренные жители смешались с племенами на территории всего Задуная.

Развитие рабовладельческого общества в Задунай началось во времена римского нашествия и продолжалось с 1-ое по IV-ое столетие,

после нашего летоисчисления. Провинция римского владычества Паннония обладала одним из наиболее густо населенных мест — районом Балатона. Во время римского владычества в эту окрестность попадает много переселенцев из Италии, в результате чего здесь распространяются товары итальянского промысла. Значительным памятником является бадачонский памятник Виктория, который, по всей вероятности, был установлен в святилище одного из римских домов. В Балацн-пусте была откопана римская вилла, занимающая большое пространство, стены которой были украшены подобными же украшениямт, которые встречаются в городках вокруг Везувия. Пол был украшен пестрой мозаикой, которая делает честь римским мастерам, создавшим ее здесь. На смену большого благосостояния в Паннонии пришли войны, в результате которых население вокруг Балатона поредело. В IV веке образуются обнесенные большими стенами города, как напр. в Шагваре и Кестель—Фенекпуста. В результате раскопок кладбища более поздней римской эпохи в Шагваре были найдены чрезвычайно богатые памятники культуры. Было извездчено из земли много импортного стекла, а также бронзовые обивки ящика. Бронзовые обивки носили на себе отражение войны против германов. Различные могильные строения и обычаи погребения отражают имущественное положение населения того времени, а также его религиозные представления.

Продолжительное время продолжала существовать более позднего римского периода крепость Фенекпуста. Нашедшие за стенами крепости защиту ремесленники и во время переселения народов также представляли собой значительную экономическую силу. Ювелиры изготовляли переселяющимся народам такие ювелирные изделия, к которых чувствуется смесь римского ювелирного искусства и нового гуннского и германского вкуса. Еще в VI веке *авары* также находят эту смешанную населенность. Кладбища времен аваров известны своей смешанностью местной культуры, известной в специальной археологической литературе под названием кестельской культуры. Самыми красивыми из числа найденных в могилах украшений являются большие корзинообразные серьги. Фенекпустайская крепость обязана своему превосходному расположению тому что она продолжала долго существовать. Она была хорошо защищена, так как находилась на полосе между Балатоном и малым Балатоном и была окружена стрех сторон водой. В глубине местности Зада образовалась в IX столетии (в середине) столица Привинии — нынешний Залавар.

Ласло Гэре :

ПАМЯТНИКИ СТАРИНЫ В ОКРЕСТНОСТИ БАЛАТОНА

Самыми интересными остатками прихода венгров и их оседлости, в примерно 850 году после нашего летоисчисления, являются руины Залаварской церкви и крепости. Расположение местности — как и многих других крепостей в окрестности Балатона правдиво отражают с'емки местности, произведенные военинженером Джулио Турцо. Этого военного инженера в 1569 году для предотвращения турецкой опасности откомандировал организованный в 1556 году в Вене венский совет, который в течение одного года произвел обследование состояния крепостей для того, чтобы военный совет мог разработать проекты для их укрепления проекты.

Памятники Залавара свидетельствуют о той облеченной в туман эпохе, которая прошла между разложением римских провинций и

оседлостью венгров. В связи с ослаблением римской империи в конце IV века она не может противостоять давлению окружающих народов и вынуждена была сдать пограничные вдоль Дуная названные „лимес“-ами сильно укрепленные оборонительные линии. Романизированное население оттягивается назад на места, которые лучше защищены и запряганы. Таким был и Залавар, основанный на болотистой местности малого Балатона. Этими населенными пунктами пользовались после разложения римской империи гунны, геллы, лонгобарды, восточные готы и авары, то есть народы, сменяющие друг друга во время переселения народов.

Сюда бежал от северо-моравского княжества в 830 году верный франкам восточно-славянский моравский князь Привина. В этот город пришли апостолы православной церкви: Кирилл и Методий на своем пути в Рим и даже по всей вероятности Методий умер здесь и похоронен здесь-же в 885 году. Это мочарварское аббатство (Мосабург) по всей вероятности было ниспровергнуто между 897-898 годами венграми. Позднее, в 1019 году первый король венгров Иштван восстановил аббатство ордена бенедиктинцев. Исследования и розыски некогда существовавшей оседлости и научная оценка Залавара проходит в настоящее время.

Романская эпоха длилась, начиная от царствования короля Иштвана до нашествия татар (1241). Панорама окрестности Балатона обладала притягательной силой, уже в средневековья она располагала к оседлости. Это можно заключить из следов 433 церквей и 80 монастырей, из большинства которых остались только незначительные следы. Их можно распознать по большому скоплению руин, которые поясом охватывают Балатон.

В более сохранившемся состоянии находится капелла монахов ордена бенце в Тихани, принадлежавшая к аббатству. Это церквушка была основана в XI столетии, в 1055 году королем Эндре. Этот король по всей вероятности поселил сюда из Киева тех православных монахов, которые вырубали поселный монастырь в склоне горы, которые и поныне народ называет монашескими кельями.

И ныне проводится служба в построенной примерно около 1200 года эгредьской церкви, которая является типичным примером типа маленькой венгерской церквушки романского времени со своей красивой панорамой, просторной массой строения, хорошо сформированными башнями и приятной формы каменным куполом. На фасаде имеются следы художественной росписи орнаментов эпохи средневековья.

Самым значительным памятником романских времен в этом районе является препостская церковь в Фельшеерше, с одной башней и тремя пролетами, происходящая из XIII века. Произведенные в недавнем прошлом розыски выявили на поверхность подлинные части, перестроенной во времена барокко церкви.

От некогда существовавшей двухбашенной церкви шомодьварского аббатства остались только руины. Также превратилось в руины и множество таких церквушек, которые имеют прямой фасад или полукруглый с изображением обращенного на восток святого.

Из более позднего периода средневековья происходят старинные памятники готической эпохи. Этот стиль существовал, в окрестностях Балатона начиная от нашествия татар (1241) до мохачского поражения венгров (1526). После вымирания королевской семьи дома Арпадов анжуйки снова восстанавливают крепостное право; конец этой эпохи характеризуется борьбой Яноша Хуньяди против становящейся все яснее угрозы от продвижения турок.

По подобию обсуждения других эпох и для этого периода дано краткое введение относительно самых существенных свойств стиля.

Самыми красивыми памятниками готики являются в этой местности, игравшие чрезвычайно важную роль в организации обороны против турок, кестхейские и керешхедьские церкви, переселенных в то время в эти окрестности монахов францисканского ордена. Кестхейскую церковь около 1550 года превратили в церковную крепость и с тех пор она была несколько раз обновлена. Там-же находится мраморный могильный камень ее основателя, датированный 1347 годом, а также тонкой работы надгробный памятник типа цовф (1768 год). Задача монахов францисканского ордена состояла в создании единого фронта борьбы против турок. Поэтому они и пользовались поддержкой Яноша Хуньяди и для них были построены в Задунайи в период между 1459—1461 г. г. четыре новых монастыря.

Большая часть остальных церквей готического стиля была подвергнута резкой перестройке и только отдельные части этих церквей отражают истинные формы готического стиля.

Из появившегося в Венгрии во время царствования короля Матиаса чрезвычайно тонкого стиля строительства ранних творений итальянского ренессанса, не осталось ничего кроме пастофориума римско-католической церкви в Балатонсемешти (1517). Начавший становиться излюбленным стиль ренессанс не мог найти почвы для дальнейшего развития из-за находящихся поблизости и представлявших опасность и угрозу турок.

Организованный против турок военный совет приложил все усилия к тому, чтобы превратить средневековые рыцарские замки, которые не были годны, даже при героической обороне в них, для считавшихся в то военных операций — в современные оборонительные пункты и заменить в них временные оборонительные сооружения сооружениями постоянного характера.

Краткой характеристикой этих окончательных крепостей занимается глава строительства крепости.

Из числа менее похожих на другие приведем историю крепости Чобанц. Старые башни крепости (Доньон) определенно происходят из среднего века. Строить эту крепость начали в 1255 году. Сюда в 1300 году приглашают Ратати Дьюлафи Деметера, в 1491 году начальника Шомлойской крепости Пал Канижи, Агаштона Маньфалуши для переговоров и руководства укреплением крепости. В 1554 и 1559 г. г. турки безуспешно штурмуют эту крепость. В конце 1568 года крепость остается ее властителем Закон № 17 от 1613 года предусматривает обеспечение обитателей крепости питанием и денежными средствами.

В 1707 году крепость защищали против войск австрийского императора 60 мужчин и женщин из окрестности Чобанца двумя двухдюймовыми пушками и одним пятиствольным урудием. Защитники крепости нанесли урон войскам императора в 350 наемных солдат и 50 офицеров. Среди них пал на поле битвы и генерал, ведший наступление на крепость.

На венгерской территории после изгнания турок (взятие обратно Буды в 1686 году) вместе с австрийским императорским двором появился и новый стиль *барокко*, представлявший собою видоизмененный стиль настоящего монументального итальянского барокко, но только самые бедные его варианты, имевшиеся на территории Австрии. В окрестности Балатона попали только самые немногочисленные из вариантов этого стиля.

Характерным, имеющим красивое расположение, творением, является аббатская церковь с двумя башнями, находящаяся на вершине

горы полуострова Тихань, о капелле романского стиля мы уже упомянули. Достойны внимания железные решетки с украшениями в стилях барокко-рококо, а также с резьбой по дереву.

Самым красивым творением окрестностей Балатона в стиле барокко является римско-католическая приходская церковь в Шюмеге, построенная Мартоном Биро в 1756—59 г. г. художественная роспись стен которой происходит из-под кисти Антала Маулбертша (1724—1796 г. г.), и написана им в 1757—58 г. г. Комиссия по охране памятников старинныя передала эти фрески, поврежденные при пожаре 1843 года профессору М. Пелицони для реставрации.

Это творение Маулбертша является, пожалуй, самым большим шедевром его плодотворной деятельности.

Красивым также является и бывший епископский дворец в Шюмеге, используемый в настоящее время в качестве колледжа для студентов.

Из построенных в период расцвета стиля барокко осталось до наших времен множество римско-католических церквей и несколько дворцов, которые не были переделаны так сильно как средневековые и таким образом они отражают подлинный архитектурный стиль своего времени.

За эпохой более извилистых (гибких) линий архитектурного стиля барокко следует *стиль барокко позднейшего периода*, характерного строгостью линий, но являющегося все еще широким, с усиленным разграничением линий стилем; который был назван в Венгрии по нападению парюку с косой — стилем „цопф“ (по немецки коса) (1780—1800.)

В этот период строят первые гражданского характера здания: дом Хорватов со 105-ю комнатами в Балатонфюреде (1789—90 г. г.), Георгион в Кестхейе — первое в Европе экономическое училище (1797) и красивое здание Кестхейского самоуправления.

Одновременно с борьбой за национальную независимость в Венгрии зарождается эпоха классицизма, продолжавшаяся до середины XIX столетия. В эпоху классицизма строятся здания, предназначение которых является уже самым разнообразным: здание комитатской управы, ратуша, театр, эстрада, гражданский тир, казино, библиотека, музей, колледжи, лицей, бани, больницы, гостиницы, кафе, которые появляются одновременно со строительством городского поселка и Кестхейе. В это время в Венгрии появляются первые крупные технические постройки. Тогда был построен мост „Ланцхид“ (цепной мост) в Будапеште и тогда же на Балатоне появляется первый пароход (1948).

Красивым памятником этого времени является приходская церковь в Лешенцетомай (1806) из красного мрамора с готическими надписями.

Известные еще римскому императору и его жене Валерии лечебные источники в Балатонфюреде, которыми они также пользовались, были подвергнуты впервые научному анализу врачами Брандт и Винтеря в период между 1785—90 г. г. Затем, около 1820 года, Балатонфюред становится модным курортным местом. В Балатонфюреде был построен первый в стране театр из камня (1828—1831), на сцене которого выступали лучшие венгерские актеры. Все это превратило Балатонфюред в полный жизни центр венгерского классицизма, что и поныне заметно на его зданиях, поселках и столетних аллеях!

Круглая церковь была построена в промежутке времени между 1841—46 г. г. по проектам дьерского архитектора Антал Фруман. Много-сводчатый потолок поддерживается четырьмя ионическими столбами. Внутренняя ее часть единая с красиво подразделенными кассетами купола. Многие другие здания — виллы являются здесь представителями эпохи классицизма.

Эпоха романтизма продолжалась недолго (1850—1870), но до наших времен осталось несколько красивых творений этой эпохи как в Балатонфюрде, так и в Кестхейе. К числу их принадлежат, в особенности в Кестхейе, построенная до 1886 года вилла по улице Балатон № 17 а также гостиница Балатон, а в Балатонфюрде — здание Уездного совета (быв. вилла Дерн), построенная в 1896 году.

После примерения с австрийскими владыками (1867) строения носили на себе характер *электрицизма раннего периода*, с наличием элементов ренессанса. Этот стиль продолжался до начала нового столетия и самое большое количество памятников старины, построенных в этом стиле, осталось в Кестхейе.

Подписи под картинами

Лесовая стена во время разборки, <i>Шагвар</i>	12
Древние каменные орудия, <i>Шагвар</i>	13
Баденская урна, <i>Фоньод</i>	17
Сосуд с вкладышами из извести бронзового века, <i>Кирайсейтиштван</i>	23
Эскиз древней земляной крепости, <i>Тихань</i>	26
Бронзовая соединительная игла железного века (фибула)	28
Кельтский клинок, <i>Литер</i>	30
Кельтская урна, <i>Литер</i>	31
Балаца-пуста. Основной эскиз римской виллы. Мозаика покрывала пол зала, обозначенного № 20.	41
Мозаика <i>Балаца-пуста</i>	42
Реставрированная римская фреска <i>Балаца-пуста</i>	43
Бронзовая статуя Виктория <i>Бадачонь</i>	48
Основные стены надгробного строения кладбища поздней римской эпохи <i>Шагвар</i>	51
Бронзовая обивка ящика с кладбища более поздней римской эпохи, <i>Шагвар</i>	52
Стекла с кладбища более поздней римской эпохи, <i>Шагвар</i>	53
Стены крепости и здания III, IV—VI столетия (эскизы), <i>Фенекпуста</i>	55
Корзинообразные серьги. <i>Кестхей</i>	60
Аварские куски ремней, <i>Кестхей</i>	61
Фибулы на пластинках, изображающих переселение народа, серьги, <i>Кестхей</i>	63
Руины базилики, <i>Залавар</i>	64
Каменное основание романской эпохи, <i>Залавар</i>	72
<i>Залавар</i> (съемка Г. Турце, 1569)	73
Романская подцерковь аббатства у <i>Тихань</i>	77
Крепость <i>Тихань</i> 1667. Из коллекции в Карлсруэ	79
Простой тип церковки романской эпохи в Венгрии, <i>Эгредь</i>	81
Рим. кат. церковь романской эпохи. <i>Фельшеэрш</i>	82
Часть ворот церкви, <i>Фельшеэрш</i>	83
Фасад крепостской церкви, <i>Фельшеэрш</i>	84
Основа столба романской эпохи, <i>Шомодьвар</i>	85
Резьба по камню романской эпохи со сказочными образами грифов, <i>Шомодьвар</i>	86
Резьба по камню романской эпохи, <i>Шомодьвар</i>	87
Авашская башня у <i>Бадачоня</i> (Резьба Робека, 1857), <i>Сиглигет</i>	88
Руины <i>Тихань</i> — Апаты романской эпохи (съемки Хенц Антала, около 1860 г.)	90
Кестхейская готическая церковь францисканцев и крепость церкви (Съемки Г. Турце, 1569)	92
Готическая церковь францисканцев, <i>Кестхей</i>	93

Некогда существовавшая готическая церковь францисканцев <i>Кереш-хедь</i>	95
Постофорум в стиле ренессанса римско-католической церкви <i>Балатон-семеш</i>	99
Крепость Тихань самая высокая линия обозначает берег Балатона (Съемки Г. Турцо, 1569).	100
Крепость Татика (съемки Г. Турцо, 1569).	102
Крепость Рези (съемки Г. Турцо, 1569).	103
Крепость Шьюмег (съемки Г. Турцо, 1569).	104
Шьюмег (Резьба Робека, 1857).	106
Сиглигет (резьба Робека, 1857).	107
Крепость Сиглигет (съемки Г. Турцо, 1569).	108
Крепость Сиглигет (рисунок Г. Турцо, 1569).	109
Крепость Чобанц (рис. Г. Турцо, 1569).	109
Крепость Чобанц (съемки Г. Турцо, 1569).	110
Крепость Шьюмег (рисунок Г. Турцо, 1569).	111
Крепость Надважонь (съемки Г. Турцо, 1569).	112
Фасад церкви и дома в стиле барокко некогда существовавших монахов бенедиктинского ордена в <i>Тихане</i>	113
Второй алтарь приходской церкви (картина Маулбертша) <i>Шьюмег</i>	114
Второй алтарь приходской церкви (картина Маулбертша) <i>Шьюмег</i>	115
Часть фрески Маулбертша <i>Шьюмег</i>	116
Играющие в кубики солдаты. Часть фрески Маулбертша.	117
Руины крепости и дворец в стиле барокко, <i>Шьюмег</i>	119
Фасад в стиле барокко некогда существовавшего францисканского монастыря, <i>Кестхей</i>	121
Фасад в стиле барокко дома Гольдмарк, <i>Кестхей</i>	123
Двор с арками в стиле барокко дома Гольдмарк, <i>Кестхей</i>	123
Строение некогда существовавшего дома Хорват в стиле „косы“ <i>Балатонфюред</i>	124
Часть дома Хорват, <i>Балатонфюред</i>	125
Здание курии Гомбаш в стиле „косы“ <i>Балатонфюред</i>	126
Простое строение типа георгикон, не обладающего характерным стилем, но массивность здания, его простота являются особенностями венгерского строительства, <i>Кестхей</i>	127
Здание в стиле „косы“ здания сельсовета, <i>Кестхей</i>	127
Зала со столбами в классическом стиле дворца Зихи, Надважонь.	129
Большая гостиница с домом Хорват (резьба по камню Либай Лайоша, 1840), <i>Балатонфюред</i>	130
Старое здание театра классического стиля (снесено) 1855, <i>Балатонфюред</i>	131
Порт Балатонфюред с парохомом Кишфалуди (резьба по камню Серелмеи Миклош, 1847).	132
Здание в классическом стиле — здание лечебного источника в парке <i>Балатонфюред</i>	133
Круглая церковь в классическом стиле (построенная Фруман Анталем), <i>Балатонфюред</i>	134
Дом в классическом стиле. <i>Кестхей</i> ул. Пете д. 1.	135
Дом Сегеди Рожа в стиле барокко, <i>Бадачонь</i>	137
Здание уездного совета в романтическом стиле, <i>Балатонфюред</i>	139
Вилла в романтическом стиле (построили Хенц Антал и Берг Карой), <i>Кестхей</i> , Балатон ул. 1.	139
Здание сельского совета в стиле ранней эклетики, <i>Балатонфюред</i>	140
Здание в стиле ранней эклетики. <i>Кестхей</i> , ул. Сечени 8.	141

Aladár Radnóti

ARCHAEOLOGICAL REMAINS IN THE REGION OF LAKE BALATON

The earliest archaeological remains found in the region of Lake Balaton came to light from the dwellings of men who lived in primitive communism near the village of Ságvár. Small implements of chipped flintstone and objects of bone, originating from the Magdalenien period of the palaeolithic age some 15 000 years B. C. have been excavated from under thick loess deposits.

Of the neolithic age chiefly sporadic finds have so far been unearthed from the environs of the lake, finds of covered vessels of a bigger cemetery have been met with only near Fonyód. In this cemetery larger cremation vessels have been found with rounded-off laths applied along their sides which made them apt to be carried by means of girdles. The cemetery of Fonyód is a highly significant site of what is called the culture of Baden, the kind of stone-age culture predominating in the territory of Hungary. The culture was at its height about the end of the stone-age and a characteristic feature of its Transdanubian manifestation is its having got mingled with the relics of other, earlier inhabitants.

The population of the bronze-age, characterized by the decay of primitive communism and the formation of class society, placed chalk incrustated ceramic pottery of high artistic finish into the graves. This type of ceramic art is distinctive for Transdanubia as a whole, and for the region of Lake Balaton in particular. From around the lake the cemetery of Királyszentistván has become known as one of the richest in remains, in many of the graves more than thirty of these vessels have been found.

The settlements of the early iron age in this district are characterized by the building of large earthworks. The fortification erected on the peninsula of Tihany belongs to the largest ones, but all around the shores many other tribal centres of this kind encircled by eintrenchments have been met with. These fortifications are signs of troubled times; the finds of treasures, too, dug out of the soil remind us of wars and violent conquests. The treasure finds consist of bronze implements and weapons; besides these, the laced fibula represents a characteristic specimen. The most significant finds of this kind are those from the northern slope of Mount Badaacsony.

The universal use of iron implements around Lake Balaton was introduced by the Celts. Two-edged iron swords and urns moulded on potter's wheel have been found in extensive cemeteries on both ends of the lake, mainly near Litér. The Celts spread over the country around the lake in more than one wave, conquering first the northern, later on also the southern banks. Their rule in this territory lasted for about three hundred years. Later on they fused with the natives so that the Roman conquerors was confronted by mingled tribes throughout Transdanubia.

As regards the structure of society, the epoch of Roman rule in Transdanubia between the first and the fourth centuries A. D. is that of slavery at its height. At that time the region of the Balaton belonged to the areas of densest population in the Roman province of Pannonia. At the time of the Roman occupation many an Italian colonist took up his residence in these districts and, as a consequence, industrial goods produced in Italy became popular. The Victoria statuette of Badacsony is a prominent relic that may have stood in the sanctuary of a Roman house. At Balácapuszta a spacious Roman villa has been excavated with frescoes resembling those which are known to have decorated the mansions of the towns around Vesuvius. The floor was covered with coloured mosaic pavement which also praises the hand of Italian masters settled here.

The great prosperity based on slaves' work was followed again by wars which destroyed a great part of the population of the Balaton district. In the fourth century large walled towns came into being such as those of Ságvár and Keszthely — Fenékpuszta. A cemetery of the late Roman age in Ságvár has yielded exceedingly rich finds. Many imported glass objects have come to light, further the bronze work of a small chest preserving scenes of a war against the Germans. The different kinds of tombs and funeral rites render a faithful picture of the economic circumstances and religious ideas of the people.

The fortification of Fenékpuszta, this product of the late Roman age, continued existing for a long period. Craftsmen finding protection within its walls represented a body of considerable economic power even during the subsequent great migration of peoples. Jewellers manufactured ornaments for the immigrants bearing the signs of Roman metal work mixed with the new Hun and Germanic taste. The Avar immigrants, arriving in the course of the sixth century, still found this mixed population. The cemeteries of the Avar age with a mixed material of the kind described are known in archaeological literature under the term of the culture of Keszthely. The most remarkable jewels found in the tombs are the big pendants of basket shape.

The stronghold of Fenékpuszta owed its long existence to its favourable situation. Placed on a neck of land driven in between the Balaton and a minor basin, called the Small Balaton, and thus surrounded by water on three sides, it offered advantageous conditions of defence. Farther off, at an important passage across the inundation territory of the River Zala, the residence of Pribina was founded about the middle of the ninth century within the area of the modern town of Zalavár.

László Gerő:

ARTISTIC MONUMENTS IN THE REGION OF LAKE BALATON

The ruins of church and fortification of Zalavár, originating from 850 A. D. approximately are the most interesting monuments of the period of *occupation of the land* by the Magyars. The state of the place — like that of some other forts around Lake Balaton — has been faithfully reproduced in the sketches of the military engineer Giulio TURCO. Commissioned by the Vienna council of war established in 1556 for the sake of averting the Turkish threat, this military engineer, in the course of 1569, surveyed the state of forts existing at that time so as to allow the council to elaborate schemes for their fortification.

The monuments of Zalavár bear witness of the dark ages lasting from the decay of the Roman province to the occupation of the land by the Magyars. At the end of the IV. century the weakening Roman Empire is no more able to offer sufficient resistance to the pressure of surrounding nations and sees herself compelled to give up her strong network of defence erected along the line of the Danube, called the „limes”. The romanised part of the population retires to easier defendable and more hidden places. Zalavár in the swampy district of the Small Balaton is a settlement of this very type. Such are the settlements where, after the decay of the Roman Empire, Huns, Gepides, Longobardi, Ostrogoths, Avars did establish themselves.

Privina, prince of Eastern Slavic Moravia, loyal to the Franks, took his refuge to these quarters on his flight from the North-Moravian prince Mojmir, in 830. Cyrillus and Methodius, the apostles of the Orthodox Church, on their way to Rome, visited this town and Methodius is even believed to have died and been buried here in 885. The abbey of Mosaburg (the word means Fort of the Marshes) which had stood in this place, may have been overthrown probably by the Magyars between 897 and 898. Later, in 1019, István, the first Hungarian king, had this Benedictine abbey be restored. Research work into and scientific estimation of the former settlement of Zalavár are on their course presently.

The *Romanesque age* lasted from the days of King István to the invasion of the Tatars (1241). The countryside of Balaton has been an attractive and inviting landscape already in the Middle Ages. This conclusion must be drawn from the results of researches which register 433 secular and 80 conventual medieval churches. The majority, however, survived in scriptory traces only, or in the form of numerous ruins which encircle the lake.

The lower church of the Benedictine abbey of Tihany, founded by Endre I. in 1055, remained rather preserved. The cave monastery has been carved out of the mountain rock by orthodox monks whom the same King Endre I. invited to immigrate probably from Kiev; these caverns are still named by the people as friars' dwellings.

The church of Egregy, erected around 1200, is used even this day. It is a typical specimen of Romanesque minor churches in Hungary. Remains of medieval ornamental paintings on its façade are still preserved.

The church of the provostship of Felsőörs, with its single tower and three naves, built in the XIII. century, belongs to the most important works of the Romanesque age in this region. Recent discoveries fully elucidated the question, which parts of the church are original and which have been rebuilt in Baroque times.

Of the basilica of Somogyvár abbey, once ago standing with two towers and three naves, only the ruins remained. There are many other ruins of churches which derive their origin from this age, as judged by their eastward turned sanctuaries with straight or semicircular closure.

Gothic monuments are of the later period of the Middle Ages. Prevailing of this style around Balaton may be reckoned from the invasion of the Tatars (1241) up to the disaster of Mohács (1526).

The most beautiful monuments of Gothic style in these districts are the Franciscan churches of Keszthely and Kőröshegy. Franciscan friars have settled themselves here about this time and have played a highly important part in organising defence against the Turks. The church of Keszthely has been turned into a fortified church in around 1550 and has been renovated several times since. The red marble sepulchre of the

founder, with the date 1347, is also standing here, further a graceful tumb in Pedantic style (1768). The greater rest of the Gothic churches has suffered considerable reconstructions so that they reflect Gothic elements in some of their parts only.

Italian *Renaissance architecture* appears in Hungary as early as in the reign of King Mátyás, nothing, however, but the pastophorium of the Roman Catholic church in Balatonszemes remained of these extraordinary graceful, precocious works. After a promising start, Renaissance art is not able to develop itself because of the menacing vicinity of the Turks.

In the course of the Turkish wars, the medieval knight's castles proved by and by to be unsuitable in spite of the heroic resistance performed by the garrisons stationed in them. The council of war having been called into existence to offer resistance to the Turkish assailers, was making efforts in order to modernise these strongholds and to replace their palisade fortifications by permanent ones.

The *chapter of fortification* deals with the brief description of these strongholds on the frontiers.

From among the stories of fortresses, more or less alike in adventures, that of Fort Csobánc is worth mentioning. The barrel vaults of the dungeon of Fort Csobánc are undoubtedly of medieval origin. Building has begun in 1255. In 1300, it was owned by Demeter Rátóti GYULAFI. In 1491, Ágoston LEÁNYFALUSI, captain of Fort Somló belonging to Pál KINIZSI, was called for to have the works of fortification be conferred with and directed by him. In 1554 and 1559, the Turkish forces led an unsuccessful siege against the fort. Its lord abandons it at the end of 1568. Article 17 of the law of the year 1613 decrees the fortress to be provided with food and soldiers' pay. In 1707, sixty men and women or so from the surroundings defended the fortress of Csobánc with 2 two-pounder cannons and a five-barrelled ordnance against the imperial troops of Austria, causing the loss of 350 mercenaries and 50 officers to the imperial landsquenets. Among them even their commander-in-chief has bitten the dust.

While in other places many buildings of *Turkish days* remained standing, like baths and tombs in Buda, minarets in Eger and Érd, mosques and tombs in Pécs and so on, no traces have been left at all of this distinctive Moslem architecture in the district of Balaton.

Following the expulsion of Turks (after the reconquest of Buda in 1686), the *Baroque style* makes entry in Hungary together with the imperial house of Austria but instead of genuine, monumental Italian manifestation, only the degenerated and unassuming Austrian variety reached this country. The district under discussion took its share even in this species with rather modest monuments only.

A characteristic edifice of Baroque architecture with wonderful aspect, seated on the mountain-top of the peninsula of Tihany, is the twin-towered abbey church, with the afore-mentioned lower chapel of Romanesque period. The iron latticework and the wood-carvings of the church, in a mixed style of Baroque — Rococo ornamentation, are most remarkable.

The best specimen of Baroque architecture from around Lake Balaton is the Roman Catholic parish church of Sümeg which Márton BIRÓ had have built between 1756 and 1759, the inside decorated between 1757 and 1758 with admirable frescoes by Antal MAULBERTSCH (1724—1796). In 1843, after a conflagration, the committee of artistic monuments had charged professor M. PELLICIOLI to restore the dema-

ged paintings (1938). This chief work of the early period of Maulbertsch may be well regarded as the masterpiece of the rich labour of all his life.

A number of other Catholic churches and a few castles in Baroque style have remained preserved, reconstructed in a less degree, as those of medieval origin so that they reflect a more faithful picture of the architectonic style of their age.

The period of Baroque architecture, with its tortuous lines, is followed by the *late Baroque* style, more pedantic and calm, yet full of life and vigorously proportioned. This style (1780—1800) is known in Hungary as the „Pigtail” style, taking its name after the pigtail of the powdered wig, the fashionable wear of that time.

It is the age of building the first civil edifices : the Horváth-house in Balatonfüred with its 105 rooms (1789—1790), the Georgikon of Keszthely (1797) which was the first school of political economy in Europe, and the fine building of the municipal council of Keszthely.

Together with the birth of the nation's fight for independence, the *age of classicism* is brought to light, lasting until the middle of the 19th century. Buildings arising in the well known spirit of this classical age serve far more different purposes as they did hitherto. Countyhalls, townhalls, theatres, entertainment halls, civil shooting-galleries, club-houses, libraries, museums, collages, lyceums, baths, infirmaries, hotels, coffee-houses among others are appearing together with Keszthely, the first urban colony on Balaton. It is the age of the first great technical achievements in Hungary : perfection of the Chain-Bridge of Pest and appearance of the first steamer on Lake Balaton (1848).

The parish church of Lesencetomaj (1806) with its emblazoned tumb of red marble with an epitaph in Gothic letters, is a fine monument of this age.

The medicinal springs of Balatonfüred, renowned as far back as the age of the emperor Galerius and his wife the empress Valeria, and even tried by them, were taken under scientific analysis for the first time by doctor Brandt and doctor Winterl between 1785 and 1790 ; the town gets a fashionable watering-place later in around 1820. It was here that for the first time in the country a playhouse of stone masonry was erected between 1828 and 1831 ; performances of the best Hungarian actors took place on its stage. All that contributed to turn Balatonfüred into a vigorous centre of Hungarian classicism, still noticeable of the lay-out of its buildings, its ancient trees and 100 years old promenades.

The Round church was built between 1841 and 1846 after the designs of Antal FRUHMANN, architect from Győr. The gable of its lobby is supported by four Ionic columns. The interior is of singular uniformity, vaulted by a well coffered cupola. The classical age is represented here also by many other buildings and villas.

Romantic period, following classicism, was but of short life (1850—1870), still has left some lovely works both in Balatonfüred and in Keszthely. In the latter place the country-house Balaton-Street No. 17 wants to be mentioned, which had been built by the architects Antal HENCZ and Károly BERGH, in 1866 ; further the building of Hotel Balaton in Balatonfüred and the district council hall from 1869.

After the agreement of the nation with the dynasty of Austria (1867), the early Eclectic style takes its advance, with building elements borrowed of Renaissance architecture. This epoch lasts until the end of the century. The majority of its monuments can be found in Keszthely.

Captions

	Page
Loess-wall while being pulled down — Ságvár	12
Prehistorical flint implements — Ságvár	13
Urn of Baden — Fonyód	17
Bronze-age vessel with ornaments of chalk incrustation — Királyszentistván.....	23
Groundplan of the prehistorical earthwork — Tihany	26
Iron-age bronze fibula — Badacsony	28
Celtic sword — Litér	30
Celtic urn — Litér.....	31
Baláca-puszta, groundplan of the main building of the Roman villa. The mosaic covered the pavement of the hall marked with number 20.	41
Mosaic — Baláca-puszta	42
Restored Roman fresco — Baláca-puszta	43
Roman bronze statue representing the goddess Victoria — Badacsony.....	48
Foundation walling of a tumb from the late Roman cemetery— Ságvár	51
Bronze work of a small chest from the late Roman cemetery — Ságvár	52
Glass objects from the late Roman cemetery — Ságvár.....	53
Groundplan of fortress wall and buildings from the 4 th — 6 th century — Fenékpuszta	55
Pendants of basket shape — Keszthely	60
Avar belt ends — Keszthely	61
Plate fibulae, ear ornament of the age of the nations' migration — Keszthely	63
Ruins of the basilica (in 1948) — Zalavár.....	64
Console of Romanesque age — Zalavár	72
Zalavár (sketched by G. Turco, 1569)	73
Romanesque lower church of Tihany abbey — Tihany	77
Fort Tihany in around 1667 (from the Karlsruhe collection)	79
Typical specimen of simple Romanesque minor church architecture in Hungary — Egregy	81
Roman Catholic church of Romanesque age — Felsőörs	82
Part of the entrance-gate of the church — Felsőörs	83
Façade of the provostship church — Felsőörs	84
Romanesque capital — Somogyvár	85
Romanesque stone-engraving: fancy figure of a griffin — Somogyvár	86
Romanesque stone-engraving — Somogyvár.....	87
Tower of Avas with Badacsony (cut by Rohbock, 1857) — Sziliget	88
Ruins of Tihany-Apáti of Romanesque age (sketched by Antal Hencz in around 1860).....	90
Franciscan church of Keszthely with fortifications, in Gothic style (sketched by G. Turco, 1569)	92
Gothic church (originally Franciscan) — Keszthely.....	93
Former Franciscan church in Gothic style — Köröshegy.....	95
Pastophorium of the Roman Catholic Church in Renaissance style — Balatonszemes	99

Fort Tihany. The topmost line indicates the coast of Lake Balaton (sketched by G. Turco, 1569).....	100
Fort T á t i k a (drawing by G. Turco, 1569).....	102
Fort R e z i (drawing by G. Turco, 1569).....	103
Fort S ü m e g (sketched by G. Turco, 1569).....	104
S ü m e g (cut by Rohbock, 1857).....	106
S z i g l i g e t (cut by Rohbock, 1857).....	107
Fort S z i g l i g e t (sketched by G. Turco, 1569).....	108
Fort S z i g l i g e t (drawing by G. Turco, 1569).....	109
Fort C s o b á n c (drawing by G. Turco, 1569).....	109
Fort C s o b á n c (sketched by G. Turco, 1569).....	110
Fort S ü m e g (drawing by G. Turco, 1569).....	111
Fort N a g y v á z s o n y (sketched by G. Turco, 1569).....	112
Baroque façade of the church and the former Benedictine chapter-house — T i h a n y	113
Side-altar of the parish church (painted by Maulbertsch) — S ü m e g	114
Side-altar of the parish church (painted by Maulbertsch) — S ü m e g	115
Part of the fresco from Maulbertsch — S ü m e g	117
Soldiers playing with dice. Part of the fresco from Maulbertsch — S ü m e g	116
Fort ruins and Baroque castle — S ü m e g.....	119
Baroque facade of the former Franciscan monastery — K e s z t h e l y.....	121
Baroque facade of Goldmark-house — K e s z t h e l y	123
Baroque courtyard with arcades of Goldmark-house — K e s z t h e l y.....	123
The former Horváth-house, built in Pedantic style — B a l a t o n f ü r e d	124
Part of the Horváth-house — B a l a t o n f ü r e d	125
Mansion Gombás in Pedantic style — B a l a t o n f ü r e d	126
The plain building of the Georgikon, missing attributes of any style, still by the simplicity of its structure, offering outlines of typically Hungarian taste — K e s z t h e l y.....	127
Council hall in Pedantic style — K e s z t h e l y.....	127
Zichy-castle with its classical portico — N a g y v á z s o n y.....	129
Grand Restaurant with Horváth-house (lithograph by Lajos LIBAY, from around 1840) — B a l a t o n f ü r e d.....	130
Old playhouse in classical style (pulled down) 1855 — B a l a t o n f ü r e d	131
Port of Balatonfüred with the steamer „Kisfaludy” (lithograph by Miklós SZEREMLEY, 1847).....	132
Classical building of the pump-room (well-house) on the spa-promenade — B a l a t o n f ü r e d.....	133
Round Church in classical style (built by Antal FUHRMANN) — B a l a t o n f ü r e d	134
House in classical style — K e s z t h e l y (Pethő-Street 1.).....	135
Baroque house of Róza SZEGEDI — B a d a c s o n y.....	137
District council hall in Romantic style — B a l a t o n f ü r e d	139
Romantic villa (built by Antal HENCZ and Károly BERGH) — K e s z t h e l y (Balaton-Street 17.)	139
Municipal council hall in early Eclectic style — B a l a t o n f ü r e d	140
House in early Eclectic style — K e s z t h e l y (Széchenyi-Street 8.)	141

H E L Y M U T A T Ó*

- Akali 88, 133.
 Alsódörgicse 88.
 Alsóörs 45, 54.
 Alsópáhok 33, 54.
 Alsópáhok-Hévízdomb 62.
 Alsózsíd 96.
 Apáti 78.
 Aszófő 46, 70, 89, 90, 133.
 Ábrahámhegy 18.
 Ádánd 33.
- Badacsony** 31, 33, 39, 48, 137.
 Badacsony-Köbölkút 28.
 Badacsonyládbi 46.
 Badacsony-szőlőhegy 24.
 Badacsonytomaj 46, 121.
 Balácapusztá 36, 40—45, 47.
 Balatonakarattya-Csitényi szőlő-
 hegy 18.
 Balatonaliga 39.
 Balatonalmádi 54.
 Balatonalmádi-Lokhegy 45.
 Balatonarács 46, 126, 130.
 Balatonberény 25, 54, 62, 97.
 Balatonboglár 18, 27, 32, 62, 133.
 Balatonesehi 129.
 Balatoncsicsó 36.
 Balatonederics 46.
 Balatonendréd 16, 18, 37, 121.
 Balatonföldvár 26, 33.
 Balatonfőkajár 25, 122.
 Balatonfüred 22, 46, 54, 97, 125,
 130, 138, 140, 141.
 Balatongyörök 20, 22, 29, 46,
 120, 130.
- Balatonhenye 36.
 Balatonhidvég 16, 18, 24.
 Balatonkajár 129.
 Balatonkenese 54, 122, 129.
 Balatonkenese-Mámapusztá 23,
 46.
 Balatonkeresztur 118.
 Balatonkiliti 24, 28, 97, 129.
 Balatonkövesd 22, 45, 54, 89, 129.
 Balatonlelle 120, 137.
 Balatonöszöd 70, 122.
 Balatonrendes 84.
 Balatonszabadi 26, 40.
 Balatonszabadi-Sóstó 46.
 Balatonszárszó 137.
 Balatonszentgyörgy 101, 108.
 Balatonszemes, 91, 97, 99.
 Balatonszepezd 121, 129.
 Balatonszöllős 97.
 Balatonudvari 121, 129.
 Balatonújlak 37, 54.
 Balatonzamárdi 32, 120.
 Berhida 94.
 Biked 27, 30.
 Buzsák 22, 37, 54.
- Csajág 47.
 Csempeszkopács 81.
 Cserszegtomaj 46.
 Cserszegtomaj-Felsődobogó 33,
 36, 63.
 Csobánc 22, 24, 88, 101, 105.
 Csopak 22, 46, 138.
- Diszel 28, 54.

* A számjegyek dőlt vagy álló szedése azt jelenti, hogy a vonatkozó hely a régészeti (dőlt), vagy a műemléki (álló) részben található.

- Ecsérpuszta 88.
 Egregy 36, 54, 81.
 Enying 40, 48.
 Esztergály 15.
 Felsődobogó 62.
 Felsődörgicse 39, 40, 88.
 Felsőórs 15, 16, 19, 33, 81.
 Felsőzsid 29, 121.
 Fenékpuszta 18, 33, 54, 59.
 Fonyód 18, 29, 46, 101, 106.
 Fonyód-Bézsénypuszta 17, 21.
 Fűzfő 87.
 Gamásza 25.
 Gyenesdiás 22, 46, 54, 62, 70, 129.
 Gyulakeszi 36, 88, 121, 138.
 Hévíz 16, 138.
 Hévíz-domb 62.
 Jakabpuszta 47.
 Káptalantóti 36, 97.
 Keszthely 16, 24, 32, 60—62, 92,
 101, 121, 122, 125, 133, 140,
 142.
 Keszthely-Apátdomb 18.
 Keszthely-Csórégödör 16, 27, 31,
 33, 54.
 Keszthely-Lehenrét 25.
 Keszthely-Sömögyei dűlő 27.
 Keszthely-Ujmajor 38.
 Kereki 26, 107, 134.
 Kékkút 36, 39, 47, 54.
 Kéthely 25, 48, 120.
 Kéthely-Baglyas 16.
 Ketye 90.
 Királyszentistván 23, 47, 54, 58.
 Kisapáti 28, 31, 54, 90.
 Kisbalaton 15.
 Kisdörgicse 88.
 Kistihany 78.
 Kisőrsi szőlőhegy 22.
 Kőröshegy 32, 37, 53, 94, 122.
 Kővágóórs 47, 70, 97, 121.
 Köveskál 18, 90, 120.
 Lengyeltóti 25, 28, 37, 122.
 Lesenceistvánd 29, 62, 121.
 Lesencenémethalu 97, 119.
 Lesencetomaj 36, 47, 62, 97, 122,
 128.
 Litér 30, 31, 47, 96.
 Litér-Papvásári szőlőhegy 23.
 Lovas 15, 33, 54, 58, 62.
 Mára 87.
 Mánfa 81.
 Mencshely 36, 122.
 Mindszentkál 65, 97, 137.
 Monostorapáti 120.
 Monosló 54, 97, 121.
 Nagyberek 15.
 Nagyvázsony 15, 36, 96, 101, 130.
 Nemesgulács 122, 133.
 Nemespécse 107.
 Nemesördemic 24, 70.
 Nemesvita 46.
 Ódörögpuszta 39.
 Örvényes 70, 91, 120, 129.
 Paloznak 39, 137.
 Papkeszi 23.
 Papkeszi-Sáripuszta 47, 62.
 Raposka 62.
 Rádpuszta 91.
 Rezi 28, 97, 101, 104.
 Révfülöp 88.
 Sabárhegy 90.
 Salföld 90, 97, 121.
 Ságvár 12—14, 16, 18, 22, 37,
 49, 50.
 Ságvár-Tömlöchely 50—53.

- Sármellék 16.
 Siófok 21, 26, 33, 40, 48, 121.
 Som 120.
 Somogyzentpál 37.
 Somogyvár 86, 99, 137.
 Sóstókál 90, 97.
 Sümeg 105, 116, 118.
- Szántód** 54.
 Szentantalfa 89.
 Szentbalázs 89.
 Szentbékálló 36, 120.
 Szentgyörgyhegy 16, 90, 119.
 Szentgyörgyvár-Felsőmádpusztá
 35.
 Szentjakabfa 36.
 Szentkirályszabadja 18, 20, 22,
 23, 97.
 Szentkirályszabadja-Romkút 46,
 47.
 Szepezd 97.
 Szigliget 28, 31, 46, 54, 70, 88,
 101.
 Szigliget-Ciframajor 22.
 Szólád 18, 19, 22, 25, 32, 37, 54.
- Tab** 120.
 Taljándörög 29, 54.
 Tapolca 31, 54, 97, 122.
 Táska 58.
 Tátika 18, 101, 104.
- Tihany 21, 22, 46, 76, 101, 102,
 116.
 Tihany-Apáti 89.
 Tihany-Óvár 25, 26.
 Teleki 89
 Tótvázsony 36, 47.
 Töttöskál 90.
 Tur 89
- Udvari 70.
 Ujlak 78, 89.
 Uzsaszentlélek 97.
 Uzsapuszta 27.
- Vászoly 121.
 Vázsonykő 106.
 Vonyarevashely 16, 46, 129.
 Vörösberény 98, 120.
 Vörs 15, 16, 18, 22, 25.
- Zala** 133.
 Zalaapáti 35, 75, 119.
 Zalaacsány 35.
 Zalahosszúfalu 48.
 Zalaszántó 18, 54.
 Zalaszántó-Csermajor 24.
 Zalaszántó-Kovácsipusztá 28.
 Zalaszántó-Tátika 27, 31.
 Zalavár 38, 46, 62, 64, 71, 101.
 Zánka 27, 86.
 Zánka-Lángpuszta 46.
 Zamárdi 70.

TARTALOM

	Lap
<i>Előszó</i>	5
Régészeti emlékek a Balaton környékén (<i>Radnóti Aladár</i>) ...	11
Ős kőkor	12
Átmeneti kőkor	15
Újabb kőkor	15
Kőrézkor	19
Bronzkor	20
Korai vaskor	25
A kelták	29
A rómaiak	34
A népvándorlás kora	58
Műemlékek a Balaton környékén (<i>Gerő László</i>)	69
A honfoglalás kora	71
Román kor	75
Gótikus kor	91
Reneszánsz kor	98
Váráépítések	100
Török idők	112
Barokk kor	113
A copf-építkezések kora	124
A klasszícizmus kora	129
A romantika kora	138
A koraelektika kora	140
<i>Rajzok</i>	143
<i>Irodalom</i>	143
<i>Orosznyelvű kivonat</i>	146
<i>Angolnyelvű kivonat</i>	153
<i>Helymutató</i>	160

